

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУН ФЕН

УДК 378.4.017:32(510+477+44)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР, УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 – освіта/ педагогіка

011 – освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Лун Фен

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Ткачова Наталія Олександрівна

доктор педагогічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Лун Фен. Формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції (порівняльний аналіз). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (011 – освітні, педагогічні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2018.

Дисертація присвячена здійсненню порівняльного аналізу теорії та практики реалізації процесу формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше: з'ясовано ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми; розкрито теоретичні положення китайських, українських і французьких учених про формування політичної культури студентів університетів; на основі аналізу й систематизації наукової літератури, зіставлення трактувань китайськими, українськими та французькими вченими визначено суть, структуру та зміст політичної культури студентів сучасних університетів; здійснено порівняльний аналіз практики формування політичної культури студентів в університетах Франції, України та Китаю з метою виявлення її загальних та особливих характеристик цих процесів; визначено перспективні напрями творчого використання педагогічно цінних теоретичних і практичних напрацювань китайських та французьких педагогів із формування політичної культури студентів в умовах українських університетів. У процесі наукових розвідок з'ясовано витoki ідеї формування політичної культури особистості в Китаї, Україні та Франції; дістали подальшого розвитку педагогічні ідеї щодо форм, методів, засобів формування політичної культури студентів університетів. До наукового обігу введено значну кількість (67) невідомих та маловідомих документів, окремих фактів, теоретичних положень, пов'язаних із формуванням політичної культури студентів університетів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що здійснений аналіз теоретичних ідей і узагальнення досвіду формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції; сформульовані теоретичні положення та висновки можуть стати в пригоді для підвищення ефективності цього процесу у вищій школі України. Теоретичні та практичні доробки з питань формування політичної культури студентів університетів можуть бути використані в процесі викладання педагогічних дисциплін; для оновлення змісту занять; при укладанні навчальних посібників і методичних рекомендацій, написанні магістерських робіт студентами закладів вищої педагогічної освіти; у системі підвищення кваліфікації викладацьких кадрів.

Зокрема, під час наукового пошуку визначено такі витoki появи та становлення ідей формування політичної культури особистості: підтримка справедливого та мудрого порядку в державі, усвідомлення правителями власної відповідальності за долю народу та прикладання активних зусиль для покращення життя членів суспільства, виховання молоді в дусі відданості народним традиціям та готовності дотримуватися існуючих законів та моральних норм поведінки (Китай); проведення політики зміцнення національної державності, устанавлення гармонійних відносин між державою та церквою, забезпечення єдності та суверенності політичної влади, керування правителями у своїх діях державними та національними інтересами, важливість виховання молоді в дусі відданості своєму народу та готовності зі зброєю в руках захищати його незалежність, прагнення сумлінно виконувати закони та моральні приписи (Україна); здійснення сприятливої для розвитку держави політики, зміцнення державної влади шляхом допущення своїх підданих до часткового співуправління державою, організація освіти молодих людей із метою виховання їх як відданих і законослухняних громадян та прихильників католицького віри (Франція).

У дисертаційній роботі визначено, що під політичною культурою студента розуміється інтегративне особистісне утворення, яке визначає його ставлення до політичної дійсності, способи політичної поведінки та форми

політичної діяльності в суспільстві. Також зроблено висновок про те, що політична культура студентів включає такі компоненти: мотиваційний, емоційно-ціннісний, когнітивний, поведінково-дієвий, особистісний.

У дисертації узагальнено й зіставлено досвід формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції. Як встановлено, у всіх цих країнах ефективним засобом її формування є вивчення майбутніми фахівцями відповідних навчальних дисциплін, залучення до участі в роботі органів студентського самоврядування, волонтерській діяльності тощо.

Водночас встановлено, що досвід формування політичної культури студентів університетів в кожній з указаних країн має свою специфіку. Так, у КНР провідну роль у формуванні політичної культури відіграють Комуністична партія та Комуністичний союз молоді Китаю, представники яких суворо контролюють перебіг та зміст здійснення цього процесу. У процесі наукового пошуку з'ясовано, що в Україні відбувається активне оновлення процесу формування політичної культури студентів. Однак, на відміну від Китаю, модернізація політичного життя українського суспільства відбувається не поступово, а шляхом проведення радикальних реформ, що призводить до загострення конфліктів між прибічниками різних політичних поглядів. Наслідком такої ситуації в країні є те, що, незважаючи на проведення в закладах освіти цілеспрямованої роботи з формування політичної культури студентів, багато майбутніх фахівців не відрізняються стійкими політичними переконаннями та характеризуються низьким рівнем політичної активності. Важливо також зазначити, що у французьких університетах спеціально організована кураторами чи іншими викладачами позааудиторна робота зі студентами в указаному напрямі не проводиться. Поза занять провідна роль у процесі формування політичної культури майбутніх фахівців належить молодіжним громадським організаціям та іншим неформальним студентським об'єднанням, студентським радам, тимчасовим комісіям, дискусійним групам, які створюються для виконання

конкретних завдань.

На підставі результатів порівняльного аналізу визначено перспективні лінії творчого використання педагогічно цінних теоретичних і практичних напрацювань китайських та французьких педагогів із формування політичної культури студентів в умовах українських університетів. Так, серед перспектив творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду формування політичної культури студентів китайських університетів в практиці роботи українських університетів слід відзначити такі: забезпечення системного впливу на формування політичної культури студентів в їхній аудиторній та позааудиторній діяльності; розробка і пропонування студентам нових актуальних для сьогодення дисциплін суспільствознавчої спрямованості, збагачення змісту різних гуманітарних дисциплін навчальними матеріалами, засвоєння яких сприяє формуванню політичної культури студентів; стимулювання майбутніх фахівців до активної участі в різних видах політичної діяльності, формування в них бажання прикладати активні зусилля заради подальшого розвитку демократії в країні, відповідальності за свої дії і перед собою, і перед іншими людьми; проведення профілактичної роботи зі студентами, щоб їхня політична активність проявлялась у межах правового поля; формування у студентів шанобливого ставлення до історії власного народу та становлення його громадянськості, а також до сучасної політики діючого уряду.

У дисертації також виокремлено такі перспективи творчого використання теоретичних та практичних доробок французьких педагогів в українських університетах: надання молодим людям можливості брати участь у різних політичних акціях, санкціонованих демонстраціях, страйках, спрямованих на відстоювання як власних інтересів, так і прав інших людей, без негативних наслідків для членства людини серед студентів університету; прояв керівництвом та викладачами університету політичної толерантності, поваги до політичного вибору кожної особистості, відсутність нав'язування їй конкретних політичних поглядів; заохочення майбутніх фахівців до участі

в різних молодіжних організаціях, насамперед у профсоюзній організації, які сприяють накопиченню досвіду громадсько-політичної діяльності; залучення студентів до роботи в органах студентського самоуправління різного рівня, що забезпечує становлення молоді людини як політичного лідера.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшої розробки потребують питання формування політичної культури студентів університетів в інших країнах, виявлення педагогічних умов підвищення ефективності цього процесу, а також організації майбутніми фахівцями самовиховання в указаному напрямі.

Ключові слова: політична культура, студент, університет, КНР, Україна, Франція, порівняльний аналіз.

ABSTRACT

Long Fen. Formation of political culture among students at the universities of China, Ukraine and France (comparative analysis). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of a candidate of pedagogical sciences (doctor of philosophy) in specialty 13.00.01 "General Pedagogy and History of Pedagogics" (011 - educational, pedagogical sciences).- V. N. Karazin Kharkiv National University, 2018.

The dissertation is devoted to the comparative analysis of the theory and practice of the political culture formation process among students in the universities of the People's Republic of China, Ukraine and France.

The scientific novelty of the research results is that for the first time: the degree of scientific elaboration of the considered problem is determined; based on the analysis and systematization of scientific literature the comparison of definitions by the Chinese, Ukrainian and French scholars has defined the essence, structure and content of the students' political culture at modern universities; a comparative analysis of the practice of the political culture formation of students at the universities of France, Ukraine and China has been carried out; promising directions of creative implementation of pedagogically valuable theoretical and

practical achievements by Chinese and French educational specialists on students' political culture formation at Ukrainian universities have been determined. The origins of the idea of forming a personality's political culture in China, Ukraine and France have been clarified. Pedagogical ideas about the forms, methods and means of forming the political culture among university students have been further developed. A large number of (67) unknown and little-known documents, separate facts, theoretical positions related to the formation of the political culture of university students was introduced into the scientific circulation.

The practical significance of the obtained results in the completed analysis of theoretical ideas and experience generalization of forming students' political culture in the PRC, Ukraine and France; the formulated theoretical positions and conclusions may be useful for increasing the efficiency of this process in the higher school of Ukraine. Theoretical and practical achievements on university students' political culture formation can be used in the process of teaching pedagogical disciplines: to update the content of classes; when preparing teaching aids and methodical recommendations, writing master's papers by students of higher pedagogical educational institutions; in the further training for teaching staff.

In particular, during the scientific research, the following sources of the ideas for the formation of a person's political culture have been identified: the maintenance of a fair and wise order in the country, rulers' awareness of their own responsibility for the people's destiny and the active efforts to improve society members' lives, education of the youth in the spirit of devotion to popular traditions and willingness to obey to the existing laws and moral standards of behaviour (China); pursuing a policy of strengthening national statehood, establishing harmonious relations between the state and the church, ensuring unity and sovereignty of political power, governors' taking into account state and national interests while ruling the country, the importance of educating young people in the spirit of their loyalty to their people and readiness with arms in their hands to protect its independence, aspiration to comply in good faith with the laws and moral regulations (Ukraine); the implementation of a policy favorable to the

state's development, the strengthening of state power by allowing its citizens to partially govern the state, organizing the education of young people in order to educate them as loyal and law-abiding citizens and supporters of the Catholic faith (France).

The dissertation defines the political culture of a student as an integrative personal entity that determines its relation to political reality, the way of political behavior and the form of political activity in the society. It is also concluded that the students' political culture includes the following components: motivational, emotional, value-based, cognitive, behavioral, personal.

The dissertation summarizes and compares the experience of forming students' political culture at the universities of China, Ukraine and France. As it has been established, in all of these countries, the effective means of its formation is the study of the relevant educational disciplines by a future specialist, participation in the work of student self-government structures, volunteering activities etc.

At the same time, it has been established that the experience of forming the political culture of university students in each of these countries has its own peculiarities. Thus, in the PRC a leading role in the formation of political culture is played by the Communist Party and the Communist Youth Union of China, whose representatives strictly control the course and content of the implementation of this process. Thus, the PRC plays a leading role in the formation of political culture by the Communist Party and the Communist Youth League of China, whose representatives strictly control the course and the implementation of this process. During the scientific research it became clear that in Ukraine there is an active renewal of the process of forming the students' political culture. However, unlike in China, the modernization of the political life of the Ukrainian society is not gradual, it is implemented through radical reforms, which leads to an escalation of conflicts between supporters of different political views. The consequence of such a situation in the country is that despite the focused work on the formation of students' political culture in the educational institutions, many future professionals

do not share persistent political beliefs and are characterized by low levels of political activity. It is also important to note that French universities do not involve curators or other teachers to organize educational work with students in the indicated direction. The leading role in the process of forming the political culture of future specialists belongs to youth public organizations and other informal student associations, student councils, interim commissions and discussion groups that are set up to perform specific tasks.

Based on the results of the comparative analysis the prospective areas of creative implementation of pedagogically valuable theoretical and practical achievements by Chinese and French teachers on formation of students' political culture in the conditions of Ukrainian universities have been determined. Thus, among the perspectives of creative usage of pedagogically valuable ideas and experience in forming the students' political culture at Chinese universities in the functioning of Ukrainian universities the following directions should be distinguished: ensuring systematic influence on the formation of students' political culture in their classroom and extracurricular activities; development and offering students new advanced courses of social studies, enriching the content of various social studies with educational materials which contribute to the formation of students' political culture; encouraging future specialists to actively participate in various types of political activities, forming their willingness to make active efforts for the further development of democracy in the country, responsibility for their actions both before themselves and before other people; strict monitoring of the students' political activity, which should take place within the framework of the law; the formation of students' respectful attitude towards the history of their own people and the development of its civil society as well as towards the current policies of the government of the day. The dissertation also highlights the following perspectives of creative implementation of theoretical and practical achievements by French teachers: providing young people with the opportunity to participate in various political actions authorized demonstrations, strikes aimed at defending both their own interests and the rights of other people, without negative

consequences for a person's membership among university students; manifestation of political tolerance by the university executive staff and professors, respect for the political choices of each individual, and the absence of imposing specific political views; encouraging future professionals to participate in various youth organizations, primarily in the trade union organizations that contribute to the gaining experience in social and political activities; involving students to work at the various levels of student self-government that ensures the formation of a young person as a political leader.

The study is not exhaustive in all aspects of the mentioned problem. Further research of the political culture formation of university students in other countries is required as well as the determination of pedagogical conditions for increasing the effectiveness of this process and the organization of future specialists' self-education in the indicated direction.

Key words: political culture, student, university, PRC, Ukraine, France, comparative analysis.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Лун Фен. Определение сущности политической культуры личности в научной литературе. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. праць Херсон. нац. тех. ун-ту. Херсон, 2015. Вип. 1(12). С. 67–69.

2. Лун Фен. Аналіз розробленості проблеми формування політичної культури у студентів китайських університетів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2016. Вип. 49 (102). С. 185-190.

3. Лун Фен, Ткачова Н. О. Порівняльна характеристика моделей формування політичної культури студентів вищих навчальних закладів у Франції та КНР. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Х., 2017. Вип. 58. С. 228–238.

4. Лун Фен. Особенности формирования политической культуры у студенческой молодежи в условиях глобализации. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2017. Вип. 52 (105). С. 144–149.

5. Лун Фен. Сучасний стан проблеми формування політичної культури у студентів французьких вишів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. ДВНЗ «Донб. держ. пед. ун-т». Харків, 2017. С. 166-173.

6. Long Fen, Tkachova N. The analysis of the experience of the formation of political culture of university students in Ukraine and China. *News of Science and Education*. 2018. № 2 (58). P. 16-20.

II. Наукові праці апробаційного характеру

7. Лун Фен, Ткачова Н. О. Особливості формування політичної культури студентів у виховному середовищі сучасного вишу. *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктам* : матер. науково-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2016 р.). Харків, 2016. С. 21-22.

8. Лун Фен, Ляо Цайчжи. Проблема формування політичної культури студентів французьких, китайських та українських вишів у науково-педагогічному дискурсі. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квітня 2017 р.). Х., 2017. С. 12 –16.

9. Лун Фен. Теоретичні та практичні аспекти формування політичної культури студентів вишів у КНР. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення та підходи* : зб. матер. III-ї Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Баку – Ужгород – Дрогобич). Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017. С. 215–217.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР, УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ.....	21
1.1 Ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми.....	21
1.2 Витоки ідеї формування політичної культури особистості в стародавні часи на території Китаю, України та Франції.....	51
1.3 Визначення суті, структури та змісту політичної культури студентів університетів.....	78
Висновки до розділу 1.....	101
Список використаних джерел до розділу 1.....	103
РОЗДІЛ 2. ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР, УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ.....	131
2.1 Форми і методи формування політичної культури студентів у китайських університетах.....	131
2.2 Досвід формування політичної культури студентів в університетах України.....	152
2.3 Досвід формування політичної культури студентів, які навчаються в університетах Франції.....	176
Висновки до розділу 2.....	200
Список використаних джерел до розділу 2.....	203
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ТВОРЧОГО ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОРОБОК З ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ КНР ТА ФРАНЦІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ.....	215
Висновки до розділу 3.....	231
Список використаних джерел до розділу 3.....	233
ВИСНОВКИ.....	237
ДОДАТКИ.....	241

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням міжнародних відносин, зростанням політичної нестабільності та конфліктності у світі. У такій складній ситуації значно зростає роль політичної культури як важливого фактора соціалізації особистості та дієвого інструмента конструктивних суспільно-політичних перетворень як на рівні окремої держави, так і на міжнародному рівні. Слід також підкреслити, що, зважаючи на сьгоднішні реалії, значно загострюється потреба у формуванні політичної культури в студентів вищої школи, адже в найближчому майбутньому саме на них покладається важлива місія вирішувати складні внутрішні та зовнішні політичні проблеми країни.

У світлі викладеного зауважимо, що в різних країнах накопичено цінні теоретичні та практичні доробки щодо вирішення порушеної проблеми. Їх вивчення й узагальнення створює сприятливі передумови для творчого використання цінних теоретичних ідей та практичного досвіду формування політичної культури у студентської молоді в освітньому процесі вищої школи в різних країнах. Зокрема, у цьому плані для університетів України значний інтерес представляють напрацювання університетів КНР та Франції, в яких склалися принципово різні, однак дієві для наявних конкретних політичних ситуацій у цих країнах системи формування політичної культури студентів.

Аналіз наукових розвідок засвідчує, що деякі аспекти зазначеної проблеми були висвітлені в працях китайських, українських та французьких науковців. Так, витoki ідеї про важливість формування політичної культури представлено в роботах китайських (Конфуцій, Лао-цзи, Шан Ян та ін.), українських (Іларіон, Кирило Туровський, Нестор та ін.), французьких (Г. Турський, У. С. Девіс, А. Моруа та ін.) стародавніх мислителів, державних і суспільних діячів та сучасних науковців. Питання здійснення політичної соціалізації студентів, засвоєння ними основних політичних цінностей та відносин висвітлено в працях таких учених, як Чень Іян, Чень

Юхуей, Хуан Сінхяо та ін. Основні тенденції розвитку політичної культури на теперішньому етапі розвитку китайського суспільства проаналізовано в працях Вана Інцзіня, Вана Хуніна, Кана Ювея, Конга Ріюна та інших учених. Специфіку формування політичної культури у громадян сучасної України розкрито в доробках таких дослідників, як В. Зінчук, С. Грицай, В. Чепурна та ін. Особливості становлення політичної культури у Франції схарактеризовано в дослідженнях М. Догана, Ж.-М. Д'їана, Ж. Рига та ін.

Водночас результати наукових розвідок засвідчують, що не проводилось цілісного педагогічного дослідження, спрямованого на здійснення порівняльного аналізу теоретичних та практичних доробок щодо формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції. Актуальність проведення дослідження цієї проблеми зумовлена потребою розв'язання цілої низки *суперечностей*, наявних у сучасній теорії та практиці реалізації цього процесу, зокрема між: потребою української держави в політично зрілих громадянах як необхідної передумови успішного вирішення політичних суперечностей і проблем різного масштабу та невисоким рівнем сформованості політичної культури населення в реальності; формулюванням китайськими та французькими науковцями педагогічно цінних ідей про формування політичної культури у студентської молоді та недостатнім аналізом і осмисленням цих ідей у порівняльному плані українськими педагогами; наявністю ефективного досвіду формування вказаної культури у студентів китайських та французьких університетів та відсутністю науково-методичного забезпечення впровадження виявленого досвіду в освітній процес українських університетів.

Отже, актуальність порушеної проблеми, її недостатня наукова розробленість у педагогічній науці, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції (порівняльний аналіз)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Розробка навчально-педагогічної системи формування духовної культури молоді як елемента здоров'язберігаючого освітнього простору» (РК № 0112U005891). Тему дослідження затверджено Вченою радою філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 4 від 23 жовтня 2015 року).

Мета дослідження — на основі результатів порівняльного аналізу виявити загальне й особливе в теорії та практиці формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції, визначити перспективи використання педагогічно цінних досягнень в освітньому процесі українських університетів.

Відповідно до сформульованої мети поставлено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми, виявити й охарактеризувати витoki становлення ідеї формування політичної культури особистості в Китаї, Україні та Франції.

2. Розкрити теоретичні положення китайських, українських і французьких учених про формування політичної культури студентів університетів, на основі аналізу й зіставлення виявлених теоретичних ідей уточнити термінологічне поле дослідження.

3. Узагальнити досвід формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції.

4. На підставі результатів порівняльного аналізу визначити перспективні напрями творчого використання педагогічно цінних теоретичних і практичних напрацювань китайських та французьких педагогів із формування політичної культури студентів в умовах українських університетів.

Згідно з поставленими метою та завданнями використано комплекс

таких **методів дослідження**: *загальнонаукових*— аналіз, систематизація, класифікація науково-педагогічних джерел, законодавчих та нормативних актів, що дозволило визначити ступінь наукової розробки проблеми формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції, окреслити нормативно-правову базу для реалізації цього процесу, уточнити сутність ключових понять дослідження; *історичних*— історико-порівняльний, хронологічний, історико-генезисний, що дали можливість з'ясувати витoki становлення й розвитку досліджуваної проблеми, здійснити вивчення ідеї формування політичної культури студентів у динаміці й часовій послідовності; порівняльно-зіставний — із метою вивчення і зіставлення теорії та практики формування політичної культури студентів в університетах КНР, України та Франції, порівняння й інтерпретації різних педагогічних подій, явищ, фактів; *емпіричних* (спостереження, бесіди, інтерв'ювання, анкетування) — допомогли виявити педагогічно цінний практичний досвід формування політичної культури студентів, визначити принципи, методи та форми здійснення цього процесу в університетах КНР, України та Франції; *прогностичного* — для визначення перспективних напрямів творчого використання педагогічно цінних теоретичних та практичних напрацювань щодо формування політичної культури студентів у китайських та французьких університетах у вищій школі України.

Джерельну базу дослідження складають:

– нормативні документи (у КНР: Конституція Китайської Народної Республіки, «Закон про вищу освіту в Китайській Народній Республіці» тощо; в Україні: Конституція України, Закони України «Про освіту» й «Про вищу освіту», Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки; у Франції: Конституція Франції, Кодекс освіти, «Закон про вищу освіту та наукові дослідження» тощо);

– матеріали науково-практичних конференцій, симпозіумів, семінарів, дебатів із проблеми дослідження (симпозіум, присвячений китайській політичній культурі, семінар «Глобалізація та політичний і культурний розвиток Китаю», дебати на тему: «Яку культурну політику для Франції треба обрати?» тощо);

– статті, опубліковані в періодичних виданнях КНР («Журнал Сянтаньського університету» (видання з філософії та соціальних наук), «Журнал Китайського молодіжного університету політичних наук, «Сучасна китаїологія» тощо), України («Молодь і ринок», «Сучасні проблеми науки та освіти» тощо) та Франції («Політичний журнал», «Політика майбутнього в освіті» тощо);

– історичні документи й книги, бібліографічні нариси: «Лунь-юй» («Бесіди та судження») Конфуція, «Книга про шлях та добродійність» Лао-цзи, «Нариси історії України» Д. Дорошенка, «Дві руські народності» М. Костомарова, «Формування Європи: варварські навали» Е. Демужо, «Карл Великий: імператор і король» Г. Бордонове тощо);

– монографії, дисертаційні роботи, наукові праці з окресленої проблеми («Традиції легізму й конфуціанства в політичній культурі Китаю» М. Жамсаєва, «Конфуціанство та його вплив на соціально-політичне життя сучасного Китаю» Гена Хайтянь, «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» О. Рудакевича, «Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства» А. Карнаух, «Культура і політика» Б. Баді, «Солідарність влади» Й.-М. Д'їана тощо);

– фонди Центральної Наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки України імені В. Г. Короленка, наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Інституту Конфуція при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,

Національної бібліотеки Китаю, Шанхайської бібліотеки, Національної бібліотеки Франції тощо);

– китайська, українська, французька навчальна й довідкова література (Китайський словник міжнародних відносин, Larousse («Енциклопедія Ларус»), Dictionnaire de l'Académie Française («Словник Національної академії» тощо);

– навчальні плани та програми навчальних дисциплін, що викладають у різних університетах КНР, України і Франції та вивчення яких сприяє формуванню політичної культури студентів, матеріали мережі Інтернет з окресленої проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– з'ясовано ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми; розкрито теоретичні положення китайських, українських і французьких учених про формування політичної культури студентів університетів; на основі аналізу й систематизації наукової літератури, зіставлення трактувань китайськими, українськими та французькими вченими визначено суть, структуру та зміст політичної культури студентів сучасних університетів;

– здійснено порівняльний аналіз практики формування політичної культури студентів в університетах Франції, України та Китаю з метою виявлення її загальних та особливих характеристик цих процесів;

– визначено перспективні напрями творчого використання педагогічно цінних теоретичних і практичних напрацювань китайських та французьких педагогів із формування політичної культури студентів в умовах українських університетів;

У процесі наукових розвідок з'ясовано витоки ідеї формування політичної культури особистості в Китаї, Україні та Франції; *дістали подальшого розвитку* педагогічні ідеї щодо форм, методів, засобів формування політичної культури студентів університетів.

До наукового обігу введено значну кількість (67) невідомих та маловідомих документів, окремих фактів, теоретичних положень, пов'язаних із формуванням політичної культури студентів університетів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що здійснений аналіз теоретичних ідей і узагальнення досвіду формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції; сформульовані теоретичні положення та висновки можуть стати в пригоді для підвищення ефективності цього процесу у вищій школі України.

Отримані в ході дослідження результати та висновки впроваджені в освітній процес Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 0901-46 від 08.05.2018), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 116/03-а від 04.05.2018), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-440 від 10.05.2018).

Теоретичні та практичні доробки з питань формування політичної культури студентів університетів можуть бути використані в процесі викладання педагогічних дисциплін («Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка») в українських закладах вищої освіти для оновлення змісту лекційних, семінарських та практичних занять; при укладанні навчальних посібників і методичних рекомендацій, написанні курсових і магістерських робіт студентами закладів вищої педагогічної освіти; у системі підвищення кваліфікації викладацьких кадрів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати й висновки роботи оприлюднювались на засіданнях кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2013–2018 рр.); на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній*— «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку —

Ужгород — Дрогобич, 2017); *всеукраїнській*— «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2016).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в 9 публікаціях, із них 5 статей опубліковано в провідних фахових виданнях (із них 4 — одноосібні) України, 1 — у міжнародному періодичному виданні, 3 тездоповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР, УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

1.1 Ступінь наукової розробленості ки досліджуваної проблеми

У процесі вивчення порушеної проблеми враховувались загальні висновки вчених про наукову цінність компаративних розвідок, що займають сьогодні чільне місце в педагогічних дослідженнях. Адже в умовах поглиблення процесів глобалізації в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, коли створюється єдиний економічний, культурний, науковий, освітній простір, будь-які перспективні теоретичні та практичні доробки освітян однієї країни стають важливим об'єктом вивчення їхніх колег з інших країн.

У світлі цього відомий фахівець у галузі порівняльної педагогіки М. Брей підкреслює, що розвиток так званої компаративістської освіти тісно пов'язаний із проведенням педагогічних досліджень міжнаціонального характеру та гнучко реагує на будь-які зміни в глобалізаційних процесах [180, с. 209]. За висновками чеської дослідниці М. Ванової, сучасний науковий пошук у галузі порівняльної педагогіки спрямований на краще розуміння кожного педагогічного явища, що відбувається в межах відповідної освітньої системи, а також на пошуки адекватного узагальнення перспективних теоретичних та практичних доробок з метою їх творчого використання в умовах функціонування інших освітніх систем [230, с. 50].

У дослідженні в пригоді стали також наукові погляди С. Цюри, відповідно до яких дослідження в галузі компаративної педагогіки слід вважати перспективним тільки в тому випадку, якщо в змісті наукової праці аналітичного, емпіричного чи описового характеру конкретизуються ті елементи вивченого досвіду, які за умови з'ясування їх функціональності в автентичній освітній системі буде визначено доцільність застосування в

межах іншої педагогічної системи. На думку авторки, науковий пошук у вказаній царині варто сприймати як безперспективний навіть на рівні запозичення елементарних освітніх технологій у тому разі, якщо підґрунтям для досліджуваних освітніх систем виступають принципово інші вихідні принципи їх функціонування та різні педагогічні практики [156, с. 10].

Викладені вище положення стали основою для подальшого дослідження. Підґрунтям для здійснення наукового пошуку також стали висновки про те, що політичні системи, які сформувались у КНР, Україні та Франції, мають суттєві відмінності не тільки в нормативній базі та інституційній структурі, але й у змісті самої політичної культури. Уточнимо, що в процесі вивчення проблеми формування політичної культури студентів університетів у вказаних країнах використовувались різні види інформаційних джерел: дисертації та автореферати дисертацій, монографії, періодичні видання, інтернет-ресурси, підручники й навчальні посібники, праці відомих державних діячів та біографічні дослідження про них, довідкова література, нормативні документи тощо.

Так, висвітлюючи історіографію проблеми формування політичної культури студентів університетів, варто зауважити, що серед основних нормативних документів, які регламентують процес здійснення вищої освіти в КНР і, зокрема, процес формування політичної культури студентів університетів, слід відзначити такі: Конституція Китайської народної республіки (1982 р., зі змінами), «Закон про освіту в Китайській народній республіці» (1995 р.), «Закон про обов'язкову освіту в Китайській народній республіці» (1996 р.), «Закон про вищу освіту в Китайській народній Республіці» (1998 р.), Постанова «Про політику подальшого вдосконалення управління фондами у центральних фінансових дослідницьких проектах» (2016 р.) (для вдосконалення викладання суспільствознавчих дисциплін у коледжах та університетах), «Рекомендації із зміцнення та вдосконалення створення студентської організації Союзу студентів університету» (2014 р.), «Постанова Міністерства освіти Комуністичного молодіжного союзу про

друк та поширення ідеї щодо зміцнення й удосконалення ідеологічної та політичної роботи Комуністичного молодіжного союзу в коледжах та університетах у новій ситуації» (2017 р.) [248; 251; 332; 334-337].

Як встановлено в дослідженні, одним із перших китайських дослідників політичної культури став Цзян Бінян, який перші свої праці опублікував ще в 70-х років ХХ ст. Особливий інтерес у цьому плані викликають такі його праці, як «Дослідження політичної культури та голосування людей на Тайвані» та «Керівництво по дослідженню політичної культури» [268; 269].

Значну цінність для вивчення порушеної проблеми представляли наукові розвідки, присвячені аналізу ступеня розуміння студентами і старшокласниками суті демократії та її ролі в житті сучасних людей (Пен Хуай [238]), висвітленню ставлення студентів до демократії та верховенству закону (Гувер [256; 257]), аналізу процесу політичної соціалізації молодих людей різного віку, формування в них політичної культури, розкриттю її впливу на формування політичних цінностей влади й ціннісних орієнтацій членів суспільства, розкриттю ролі цієї культури як засобу стримування та протидії розвитку негативних соціальних тенденцій у державі (Гувер, Сюй Хуоянь, Чень Дечжун, Чень Децзюнь, Чжу Чжихонг) [258; 259; 260; 261]. Важливим джерелом інформації в дисертації стали також наукові праці, у яких висвітлено загальні питання формування політичної культури у членів китайського суспільства й, зокрема, у студентської молоді [255; 290; 309; 315; 325; 232].

Під час наукового пошуку з'ясовано, що китайськими вченими проводились також інші дослідження, які тісно пов'язані з проблемою формування політичної культури студентів. Зокрема, серед них можна відзначити наукові розвідки на такі теми: «Вивчення політичної орієнтації та поведінкових моделей дівчаток з коледжу на Тайвані» (Мяо Тянью [316]); «Реорганізація політичних партій в процесі демократичного переходу: демократична ціннісна орієнтація виборців на Тайвані», «Структура виборів

та соціального вибору на Тайвані: партія конкуренції та демократизація» (Сюй Хуоян [317; 239]); «Політична соціалізація та політична демократизація на Тайвані: вивчення політичної позиції та цінностей студентів у великих (спеціально створених) групах», «Політична культура студентів на Тайвані: політичні позиції китайських студентів та перспективи демократизації на Тайвані» (Чень Веньцзюнь [240; 236]); «Соціальні медіа, академічний досвід і політична ефективність та політична гармонія студентів тайванських коледжів», «Політичні наслідки, політична довіра та демократична цінність виборців Тайваню», «Дослідження політичної соціалізації студентів коледжу в Китаї: зміни політичних цінностей та ставлень за двадцять п'ять років (Чень Іян, Чень Юхуей, Хуан Сіньхао [241; 237; 279; 259]); «Вплив засобів масової інформації на політичну ефективність, політику та дослідження студентів» (Цзя Джавей [241]).

Як установлено в дослідженні, процес формування політичної культури студентів у КНР має свою специфіку. Для з'ясування цієї специфіки в пригоді стали наукові праці таких учених, як Ван Інцзін, Ван Хунін, Кан Ювей, Конг Ріюн, Конг Сяньнін, Лі Шеньчжи, Лі Юйцзюнь, Лін Чже, Ло Цзин, Лу Цинчунь, Мао Хайян, Сі Цзивей, Сюе Цюжи, Тан Юньчжун, Фен Ганг, Чжан Чен, Чжен Юйшо, Чжоу Чжипін, Ю Юй-Лан, Ю Юй-лен, Яо Цзяньвень та ін. [310; 304; 311; 246; 276; 274; 254; 243; 308; 281; 321; 278; 301; 302; 286; 235; 252; 283; 323; 324; 233; 234].

Зокрема, дослідниками відзначається, що процес формування сучасної політичної культури в КНР розпочався в середині 80-х років ХХ ст. та був активізований такими двома факторами: 1) інтенсивними змінами в соціально-політичній, економічній та культурній сфері суспільства; 2) суттєвою реконструкцією культурно-політичної системи держави після подолання негативних наслідків культурної революції. У науковій літературі також наголошується, що сучасна трансформація традиційної політичної культури в державі передбачає здійснення таких важливих організаційних заходів: розширення участі громадян у різних сферах державного життя і,

зокрема, обговорення з ними принципових змін у діяльності його інституцій, зміцнення на державному рівні верховенства закону, забезпечення рівності прав для всіх членів суспільства та дотримання ними своїх громадянських обов'язків [246; 249; 275; 331].

Як визначено в дослідженні, модель політичної культури, що склалася сьогодні в КНР, сформувалася на підґрунті стародавніх соціально-політичних ідеалів та традицій, які відпрацьовувались протягом тисячоліть під значним впливом старокитайських філософсько-релігійних течій (конфуціанство, легізм, даосизм, буддизм тощо). У контексті цього з давніх часів дотепер найважливішими показниками політичної культури китайського суспільства є такі: підтримання порядку та стабільності в суспільстві, сприяння його інтенсивному розвитку; вертикальна ієрархічна залежність і горизонтальний взаємозв'язок соціальних структур; дбайливе збереження національних соціально-політичних традицій та творче використання досвіду минулого [3; 28; 139].

Продовжуючи далі розвивати наведені ідеї, автори інших наукових джерел зазначають, що сучасна китайська політична культура має такі особливості: 1) вона є різновидом переважно авторитарної, партисипаторної моделі культури, що існує більше півстоліття в умовах державної системи, у якій провідне місце належить Комуністичній партії; 2) ціннісно-орієнтовне ядро політичної культури китайського суспільства складає симбіоз ідей, з одного боку, видатних стародавніх китайських мислителів, а з іншого — відомих у Китаї послідовників марксистської ідеології (Мао Цзедун, Ден Сяопін та ін.); 3) у КНР політична культура має переважно офіційну (офіційно-масову) форму, проте існує й опозиційна (ліберальна) її форма; 4) важливу роль у політичному житті китайського суспільства відіграють цінності, установки, потреби різних кланів; 5) суспільна поведінка політичних діячів, сприйняття авторитарної влади населенням здійснюються з позиції конфуціанського менталітету «родина — держава»; 6) у китайському суспільстві спостерігається зростання ролі національно-

етнічних цінностей, що знаходить своє відбиття у змісті політичної культури; 7) у Китаї існують принципові відмінності у змісті політичної культури мешканців міста та села; 8) у країні спостерігається пріоритет групової справедливості над принципами індивідуальної свободи; 9) у цілому китайське суспільство характеризується достатньо високим рівнем злагоди між його членами щодо основних політичних та інших видів фундаментальних цінностей; 10) переважна більшість громадян КНР традиційно орієнтовані на «партію влади» як представника їхніх інтересів; 11) зовнішній курс політики Китаю передбачає, з одного боку, уникнення прямих сутичок та конфронтації з різними суб'єктами міжнародної політики, а з іншого — наполегливе й послідовне відстоювання своїх національних інтересів [3; 244; 255].

Відповідно до висновків Лі Юйцзюня й Хуана Сютуаня, основними тенденціями в розвитку політичної культури на сучасному етапі розвитку китайського суспільства є такі: перехід від закритого типу цієї культури до відкритого; сприйняття китайцями політичних цінностей та формування оцінних суджень про них відбувається сьогодні більшою мірою не на емоційному рівні, що спостерігалось раніше, а на раціональному; якщо раніше члени суспільства демонстрували «сліпу» відданість нав'язаних ззовні політичним цінностям, то сьогодні більшість китайців, демонструючи повагу до свого минулого, проявляють більшу схильність до незалежності політичних суджень; політичне мислення людей поступово трансформується від стану сприйняття політичних явищ крізь призму «двоїстої опозиції» до більшої прагматичності та нейтральності [276; 267].

У процесі наукового пошуку також урахувалось, що під час проведення в Університеті Нанкай «Симпозіуму китайської політичної культури» (1993 р.) було розпочато важливу дискусію щодо визначення й дотримання на практиці оптимального співвідношення між дотриманням і збереженням традиційної для китайського народу політичної культури та процесом її модернізації відповідно до сучасних вимог. У світлі цього вчені

(Ге Цюань, Гуань Хайтінг) стверджують, що інновації політичної культури в КНР мають передбачати трансформацію традиційної китайської політичної культури відповідно до сучасних реалій, але не відмову від її традиційних цінностей, які відпрацьовувались протягом багатьох століть [246; 249].

Зважаючи на це, Хонг Чжаохуей зазначає, що на різних етапах історії розвитку китайського суспільства незмінною характеристикою його політичної культури було гармонійне поєднання елементів конфуціанства, маоїстсько-комуністичної ідеології та «культури капіталу та влади» [296]. За висновками Чжао Мена, підґрунтя політичної культури КНР складають положення «катаїзованого марксизму», що інтегрують у собі основні ідеї Мао Цзедуна, теорію Дена Сяопіна, концепцію Цзян Цземіна про «потрійне представництво», котра вимагає забезпечення постійного руху суспільства вперед відповідно до актуальних потреб часу, постійного збереження передового характеру діяльності партії й постійного здійснення правління в інтересах народу, а також наукову стратегію Ху Цзиньтао про політичний розвиток держави [159, с. 6].

У дослідженні також ураховувались висновки науковців (Ван Ле Лі, Шао Демен), що для західної політичної думки поширеною є точка зору про «вестернізацію китайської політичної культури». Категорично не погоджуючись із цими висновками, учені наголошують, що китайська політична культура має свою специфіку, яка відображає особливості історичного розвитку китайського народу. Ван Ле Лі та Шао Демен вважають, що подальша розбудова й реалізація на практиці концепції формування політичної культури в КНР має відбуватися тільки на ідеях соціалізму, а не шляхом її «вестернізації» чи «капіталізації». Водночас автори підкреслюють, що сьогодні існують дві різні цивілізації, а тому зазначена культура має бути достатньо гнучкою та сприяти подальшому розвитку демократичної політики в державі [295; 312].

У процесі наукових розвідок у пригоді стали теоретичні положення вчених (Лі Янлі, Лю Сюецзюнь, Цуй Мінмін, Чжан Вей, Чжан Цзі,

Ю Чонгшен та ін.) про те, що після вступу КНР до Світової організації торгівлі важливим питанням для обговорення науковцями є питання про подальший шлях розвитку політичної культури в Китаї з точки зору глобалізації. Зокрема, це питання обговорювалося на семінарі «Глобалізація та політичний і культурний розвиток у Китаї», організованого Центральною партійною школою в 2002 р. Порушене питання знаходиться в центрі уваги науковців і на сучасному етапі розвитку суспільства, адже характерною ознакою сьогодення є наявність певного конфлікту між традиційною політичною культурою й сучасною політичною культурою в КНР, а також певної кризи у визначенні стратегії її подальшого розвитку в силу співіснування у світі значної кількості різних політичних думок і політичних переконань. Водночас слід зауважити, що пошук шляхів вирішення зазначеного конфлікту й розв'язання вказаної кризи є дієвим стимулом для подальшого розвитку політичної культури, досягнення політичного балансу між внутрішньою культурою КНР та політичною культурою в інших державах, причому за умови збереження її стабільності та спадковості в змісті [280; 328; 275].

Як встановлено, більшість китайських політологів навіть в умовах глобалізації суспільства дотримуються поглядів про існування різних моделей політичного розвитку країн, що унеможлиблює виокремлення серед них певної одної моделі, котра могла б набути статус універсальної для політичного розвитку різних країн. У світлі цього теорія політичної глобалізації сприймається в Китаї як політика «нео-інтервенціоналізму» (у свій час цей термін ввів відомий китайський діяч Цзян Цемін) [159]. Як наслідок, КНР активно відстоює своє право на проведення і всередині країни, і на міжнародній арені власної виваженої політики, що створює сприятливі передумови для реалізації національних інтересів народу Китаю.

Варто зауважити, що уряд КНР значною мірою погоджується з важливістю поглиблення процесу економічної глобалізації, намагаючись використовувати її переваги для вирішення насущних державних

економічних та фінансових завдань. На відміну від економічної галузі, доцільність поширення в Китаї тенденцій політичної глобалізації категорично заперечується, що пояснюється усвідомленням представниками влади загрози втручання Заходу у внутрішньодержавні справи, наприклад з питань незалежності Тибету й Тайваню, прав людини, реформування існуючої політичної системи, в основу якої покладено тезу про політичне керівництво Комуністичної партії Китаю.

З урахуванням викладеного, вчені (Ло Цзиньї, Лю Сюецзюнь, Цуй Мінмін, Чжан Вей, Чжан Цзі, Чжен Юйшо) роблять висновок про те, що в КНР на державному рівні необхідно забезпечити успішне формування в кожній особистості політичної культури, зокрема у студентів університетів. Причому очікуваний результат цього процесу слід проектувати не як опис конкретного способу поведінки чи пошуку людиною оптимального рішення, а як сформованість у ній соціально значущих цінних суджень політичного характеру, бо саме особистісні цінності індивіда є визначальним фактором обрання ним певного способу взаємодії із соціумом [280; 328; 331].

Зазначимо, що в дослідженні було також визначено навчальні дисципліни, які викладаються в університетах КНР та вносять свою лепту в процес оволодіння студентами політичною культурою. Зокрема, серед цих дисциплін можна назвати такі: політологія, екологічна політологія, філософія, політична етика, політична соціологія, політична етнологія, політична культурологія, політична психологія, політична географія, педагогіка та ін. З урахуванням цього факту було опрацьовано зміст відповідних підручників і навчальних посібників [307; 305; 306; 293; 284; 341; 289; 264; 318; 242; 320; 298; 329].

Варто зауважити, що дієвим засобом формування політичної культури студентів університетів є праці видатних китайських мислителів та біографічні публікації про них, а також книги з історії політичної думки Китаю та порівняльної політології. Так, з цієї групи джерел були опрацьовані такі: [233; 338; 250; 303; 285; 339; 287; 282; 273; 277; 299; 246; 333].

Зокрема, у дослідженні значний інтерес викликали ідеї вчених (Цянь Му, Ху Цзиньтао), які підкреслюють, що збереження народом своїх національних традицій зміцнює його духовну силу. У світлі цього підґрунтям політичної системи в державі має стати політична стабільність. Однак водночас автори зазначають, що зміст політичної культури має бути сумісним з іншими сферами життєдіяльності суспільства та знаходитися в гармонії із сучасною цивілізацією загалом [292; 262].

У дослідженні враховувались також сформульовані відомим китайським діячем Мао Дзедунем ідеї про те, що політична культура Китаю має вбирати в себе найбільш цінні політичні й культурні ресурси стародавності та сучасності. У поступовому розвитку цей феномен має накопичувати в собі кращі моральні ідеали і благородні переконання, творчо перетворюючи доробки як традиційної китайської, так і західної політичної культури. Однак у процесі модернізації й постійного вдосконалення політичної культури в КНР необхідно водночас зберігати її ідеологічну основу — спрямованість на подальший розвиток у КНР соціалізму з китайською специфікою та унікальною культурною політикою (продовження практики реформ і відкритості стратегії для забезпечення подальшого політичного й культурного розвитку держави, зміцнення її соціалістичного правового будівництва й соціалістичної демократії, інституційних гарантій; формування у членів суспільства твердого переконання в перевагу ідеалів соціалізму, дотримання керівної ролі ідеології марксизму). Мао Дзедун також підкреслював, що особливу увагу треба приділяти формуванню у громадян поваги до національних традицій, а також терпимості до різноманіття правил поведінки та цінностей у межах інших культур [338; 333].

У дослідженні корисними стали висновки Гуань Хайтінга про те, що в історії ХХ ст. поступово сформувалися такі ґрунтовні для політичної культури ідеї: «захисний колективізм, масова демократія, демократичний централізм, цінність революції» [250]. Доцільно також привернути увагу до

теоретичних положень Сун Ліпіна, який нагадує, що своєрідним базисом суспільства є система виробничих відносин, а надбудовою — сукупність ідеологічних відносин, поглядів і установ. Тому під час проектування ідеологічної складової цієї «надбудови» (а політична культура належить саме до неї) необхідно забезпечувати її узгодженість зі станом економічного розвитку держави [300].

Важливою особливістю сучасного культурного розвитку Китаю є те, що стародавні соціально-політичні вчення значною мірою вплинули на формування змісту сучасної політичної культури громадян. Так, більшість китайців вважають абсолютно природним той факт, що не треба втручатися в дії представників державної влади, бо це може зруйнувати існуючу в суспільстві стабільність. Крім того, до сьогодні збереглися такі традиційні ознаки політичної культури китайців, як відданість державі в особах представників центральної влади, високий рівень громадянської свідомості, прагнення сумлінно виконувати свої обов'язки як громадянина та члена китайського суспільства. Водночас у КНР спостерігається поступова трансформація політичної системи відповідно до нових соціальних запитів та потреб, що зумовлює подальший розвиток політичної культури громадян, причому центральне місце в цій культурі займають ті установки й цінності, які сприяють збереженню та зміцненню існуючої політичної системи [19; 98].

Варто також зауважити, що Ван Хунін звертає увагу на важливість введення в суспільстві певних політичних та культурних обмежень. На його думку, це буде позитивно впливати на формування в молоді соціально цінних орієнтацій щодо політичного життя та власної політичної поведінки, а в результаті цього — на характер політичного життя та політичний розвиток окремих регіонів та держави загалом. Отже, за висновками вченого, активна і здорова політична культура членів суспільства є важливим фактором щодо сприяння його позитивного політичного розвитку [304].

У дослідженні в пригоді також стали висновки вчених (Ге Вей, Лі Кай, Лю Ган, Лю Цзэхуа, Ши Сюэхуа та ін.) про те, що соціальний прогрес та

культурні зміни китайського суспільства активізують розвиток політичної культури. У свою чергу, це забезпечує суттєві результати в політичному розвитку держави загалом, сприяє консолідації й інституціоналізації різних політичних сил [297; 282].

Важливо відзначити, що представники державної влади пов'язують процес політичних перетворень у КНР зі створенням сприятливих соціально-економічних, правових, культурних, політичних передумов для поступового залучення широких верств населення до управління державою. Однак реформування політичної системи в КНР здійснюється поступово, цілеспрямовано, воно позбавлено різких змін внутрішньополітичного й зовнішньополітичного курсів. Такий підхід повністю узгоджується із сформульованим відомим китайським політиком Чень Юнем таким принципом розвитку держави: «Переходити річку, нащупуючи каміння». При цьому китайські політичні лідери та державні діячі категорично виступають проти ідеї, яку наполегливо намагаються нав'язати урядами західних держав на чолі з США, щодо прискореної модернізації політичного курсу КНР на підґрунті впровадження західних демократичних цінностей [98; 161].

Отже, можна підсумувати, що в Китаї склалася своя унікальна політична система. Як уточнює Ху Вей, ця система складається з декількох підсистем, які можна уявити у вигляді трьох концентричних кіл. Так, внутрішнє коло («ядро» системи) — це тип держави, середнє коло — це принципи політичної влади та структури держави, зовнішнє коло — це політична ситуація в державі, сукупність політичних установок, форм і способів, що регламентують способи здійснення своїх повноважень суб'єктами політичної влади в державі [265].

На відміну від зарубіжних учених, які вважають політичну систему КНР тоталітарною, китайські вчені дають їй іншу характеристику. Таким чином, вони визначають політичну систему КНР як соціалістичну демократію з китайською специфікою, неоавторитарною системою принципово нового типу (Чжан Цян [327]), моделлю «посттоталітарного

технократичного неоавторитаризму» (Сяо Гунцинь [313]). За висновками Хонг Чжаохуея, головними ідеями китайської політичної традиції, які значною мірою впливають на сприйняття влади та на формування політичної культури особистості є такі: високий авторитет правителя; ідея «гуаньбеньвей» (官本位) (культ посади)); сприйняття держави як великої родини», правила «чжун» (忠) (золота середина) і «хе» (和) (гармонія) [255, с. 15].

Як визначено в дослідженні, організація та зміст педагогічної роботи, спрямованої на формування політичної культури студентів китайських університетів, повністю узгоджується з державною стратегією модернізації політичної системи в КНР. Причому цей процес охоплює як аудиторні заняття, так і позааудиторну діяльність студентської молоді. Слід зауважити, що важливу роль у формуванні політичної культури студентів університетів відіграє Китайський союз комуністичної молоді — провідна молодіжна організація в країні, що діє при Комуністичній партії Китаю (КПК) і об'єднує в своїх рядах близько 70 млн членів. Крім того, у КНР функціонує багато інших молодіжних організацій та молодіжних об'єднань (Всекитайська федерація студентів, Всекитайська асоціація молоді доброї волі, Всекитайська християнська асоціація молодих людей та ін.), які теж тією чи іншою мірою забезпечують формування політичної культури студентської молоді. (Це питання докладно висвітлено в авторській публікації [91]).

На підставі викладеного зроблено висновок про те, що китайськими вченими здійснено вагомий внесок у дослідження проблеми формування політичної культури членів суспільства і, зокрема, студентів університетів. Однак з'ясовано, що комплексного дослідження цієї проблеми науковцями не проводилося.

Під час наукового пошуку встановлено, що різні аспекти проблеми формування політичної культури студентів університетів перебувають у центрі уваги українських фахівців. Зокрема, нормативно-

правові основи формування політичної культури української молоді визначено в таких документах, як Конституція України, Закони України «Про освіту» й «Про вищу освіту», Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки тощо [56; 57; 67; 104; 140]. Як з'ясовано, нормативною основою формування політичної культури молоді в Україні є насамперед основні положення Конституції України, відповідно до яких держава гарантує своїм громадянам свободу здійснення незабороненою законом політичної діяльності, право на створення політичних партій і різних громадських організацій з метою задоволення власних політичних інтересів та вираження політичної волі [67].

У Законі «Про освіту» наголошується, що держава забезпечує здобуття молоддю громадянської освіти, спрямованої на формування в кожній особистості компетентностей, пов'язаних із реалізацією її прав і обов'язків як члена демократичного суспільства, засвоєнням його основних цінностей, усвідомлення верховенства права, прав і свобод громадянина [57]. У Законі «Про вищу освіту» відзначається необхідність здійснення правового й патріотичного виховання студентів, засвоєння ними основних моральних цінностей, формування громадянської позиції й соціальної активності особистості [56].

У дослідженні враховувались також такі основні напрями реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: створення сприятливих передумов для формування й розвитку громадянських організацій; залучення представників громадськості через відповідні процедури до формування й реалізації державної та регіональної політики; стимулювання громадянські організації до більш активної участі в політичній сфері українського суспільства [104]. Крім того, у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки наголошується, що основу національно-патріотичного виховання української молоді складають ідеї зміцнення української

державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму в дітей та молоді [140].

Важливо відзначити, що визначені вище актуальні для української держави завдання тісно пов'язані з проблемою формування політичної культури молоді. Крім того, успішно виконати ці завдання можна тільки за умови підвищення рівня сформованості політичної культури у членів українського суспільства й особливо у студентів вищої школи, які в майбутньому займатимуть ключові посади в різних сферах функціонування українського суспільства.

У контексті дослідження в пригоді також стали дисертаційні праці науковців, у яких розкрито основні питання формування політичної культури молоді в сучасних умовах, у тому числі засобами політичної освіти, а також політичної свідомості особистості в процесі державотворення в Україні (В. Зінчук, М. Іванов, А. Карнаух, С. Матвієнків, В. Марковець, В. Мельник, О. Морозова, М. Остапенко [58; 62; 65; 94; 95; 97; 101; 111] та ін.); визначено й експериментально перевірено педагогічні умови, технології, форми, методи, засоби успішного формування політичної культури в суб'єктів навчання й, зокрема, у студентів різних спеціальностей (С. Грицай, О. Ковнір, А. Хорошенюк, В. Чепурна [39; 40; 66; 153; 154; 157] та ін.), висвітлено історичні аспекти формування політичної культури (В. Бабка, О. Струкевич [2; 141] та ін.) тощо.

Зокрема, значну цінність у контексті порушеної проблеми дослідження мають висновки В. Мельник, відповідно до яких історія України значно відрізняється від історії розвинених європейських держав, що робить неможливим використовувати в процесі розбудови громадянського суспільства в цій країні традиційний шлях становлення демократичних країн. У світлі цього автор пропонує розглядати політичну культуру не тільки як показник рівня розвиненості демократії в державі, але і як важливий фактор формування громадянського суспільства [97, с. 15].

Підсумовуючи власні думки, В. Мельник підкреслює, що, з одного боку, політичну культуру суспільства можна сприймати як «ціннісно-нормативну систему, яку поділяє більшість населення» [там само], тобто вона відображає домінуючі в соціальній спільності політичні зразки і норми поведінки людей, накопичений соціально-політичний досвід. З іншого боку, у процесі цілеспрямованого формування політичної культури громадян відбуваються зміни в характері та змісті політичної культури суспільства, а це значною мірою впливає на стан політичної системи держави, моделі політичної поведінки членів суспільства та діяльності громадсько-політичних організацій [97, с. 14–15]. Отже, політична культура як соціальний феномен є відображенням сутнісних характеристик держави в конкретний часовий період та водночас дієвим чинником її подальшого історичного розвитку.

У дослідженні в пригоді також стали висновки А. Хорошенюка. Як наголошує автор, у процесі подальшої розбудови України як правової демократичної держави одним із пріоритетних напрямів реалізації освіти є формування її суб'єктів як достойних громадян. У світлі цього важливо забезпечити, щоб кожна особистість у процесі здобуття освіти оволоділа необхідними політичними знаннями, уміннями, якостями, ціннісними орієнтаціями, а також готовністю до активного перетворення наявної політичної реальності [153, с. 1, 12]. Зважаючи на це, формування політичної культури молоді стає важливим завданням для кожного закладу освіти.

Значну цінність для вивчення порушеної проблеми мали також наукові праці (монографії, наукові статті), публіцистична література, присвячена розкриттю суті політичної культури як соціального феномена та різним аспектам її формування у студентів вищої школи. Зокрема, висвітлено історичні аспекти формування політичної культури у предків сучасних українців (О. Гуржій, А. Коцур, Г. Макушина, П. Сас, Т. Чухліб [42; 74; 75; 93; 131] та ін.).

У дослідженні в пригоді також стали надруковані в останні роки монографії, у яких з'ясовано специфіку формування політичної культури на сучасному етапі розвитку українського суспільства, осмислено перспективи подальших змін в її структурі та змісті з метою перетворення цього соціального феномена в інтегративний фактор згуртованості української нації як цілісної соціально-політичної спільноти. Серед цих монографій чільне місце займають такі: «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» О. Рудакевич [128], «Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації» О. Висоцького [25], «Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя» (за ред. М. Требіна) [125], «Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика» та «Політологія для політика і громадянина» В. Бебика [5; 6], «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» Л. Нагорної [103] тощо.

Аналіз змісту вказаних монографій засвідчує, що наскрізною ідеєю, яка червоною ниткою проходить крізь текст практично всіх названих книг, є ідея про необхідність формування в Україні національної політичної культури як важливого фактора об'єднання всіх громадян держави. Як стверджує О. Рудакевич, ідеологічним підґрунтям цієї культури мають стати базові політичні й духовні цінності, ідеали українського народу [128, с. 46].

Однак Л. Нагорна констатує, що в сучасній Україні досі не сформований єдиний політичний ідеал, який зміг би інтегрувати її громадян у цілісну національно-державну спільноту, забезпечити консенсус їхніх політичних думок та поглядів. У світлі цього виникає актуальна необхідність у визначенні на державному рівні шляхів подолання інерційних стереотипів мислення членів українського суспільства, пошуку ефективних механізмів його самоорганізації, забезпечення активної участі громадян в управлінні державою [103, с. 260]. За висновками Л. Нагорної, можливості вирішення сформульованих вище завдань, а як наслідок — припинення дії негативних

суспільних процесів у країні, тісно пов'язані з успішністю розв'язання проблеми «українізації» політичної культури [103, с. 262].

Схожі думки висловлює В. Лісовий, який наголошує на необхідності формування «модерної української спільноти», причому роль інтегрального чинника для забезпечення такої згуртованості він теж відводить політичній культурі. За поглядами автора, тільки в такому випадку можна говорити про реальне відродження української етнічної нації, яка в минулому зазнала значної руйнації та дотепер перебуває в загрозовому «незавершеному стані» [84, с. 132].

Керуючись теоретичними положеннями названих вище вчених, О. Рудакевич констатує, що для визначення суті сучасної національної політичної культури необхідно спочатку розробити модель так званої «модерної української нації» [128, с. 49]. Це дозволить чітко визначити бажаний зміст цієї культури, а як наслідок — і соціальний сенс її «українізації» [там само].

Як встановлено, цінним доробком у вивченні проблеми національної політичної культури є також теоретичні ідеї В. Бурдяк і Н. Ротар. Так, автори підкреслюють, що цей соціальний феномен синтезує в собі елементи різних культур, зокрема масової, народної й елітарної [12; 13]. Продовжуючи розвивати думки названих дослідниць, О. Рудакевич уточнює, що національна політична культура, охоплюючи в собі політичні ідеї та досвід різних верств населення та нації загалом, визначає узгоджені прагнення та світоглядні позиції різних соціальних груп і політичних сил населення, а тому цей феномен відрізняється значною складністю та внутрішньою суперечливістю [128, с. 47].

Під час проведення дослідження значний інтерес викликали також наукові праці, у яких розкрито роль різних громадянських організацій і, зокрема, політичних партій у формуванні політичної культури української молоді. Зокрема, Л. Гонюковою й А. Черноіваненко визначено, що політичні партії реалізують такі важливі соціальні функції: 1) політичне

представництво інтересів різних соціальних спільнот (соціальних класів, груп, прошарків) шляхом трансформації різних потреб у чітко сформульовані й конкретизовані вимоги і пропозиції; 2) соціальна інтеграція, що проявляється в узгодженні різних соціальних інтересів у процесі взаємодії політичних партій; 3) розроблення доцільної з точки зору державних інтересів ідеології, політичних доктрин і програм; 4) боротьба за активну участь у здійсненні державної влади та представленні своїх представників у її інститутах; 5) участь у формуванні й функціонуванні всіх ланок державного апарату та їх зміцненні; 6) участь у розробленні та реалізації загального курсу подальшого розвитку держави; 7) політична соціалізація, спрямована на забезпечення засвоєння членами суспільства визначених політичних знань, норм і цінностей, усвідомлення себе суб'єктами існуючої політичної системи; 8) формування громадської думки, політичне рекрутування, тобто залучення до числа своїх членів чи прихильників якомога більше членів суспільства [36; 158].

Під час проведення наукового пошуку в пригоді також були висновки Л. Гонюкової й А. Черноіваненко про те, що політичні партії сьогодні мають статус головних суб'єктів політичних процесів у державі та посідають провідне місце в системі влади, здійснюючи значний вплив на формування уряду. Крім того, політичні партії виконують важливу роль у залученні широких мас до участі в політичному житті, висуненні кандидатур на різні державні посади тощо [36; 158]. У світлі цього можна відзначити, що залучення студентів до добровільної участі в діяльності різних політичних партій є дієвим фактором формування політичної культури особистості.

У дослідженні інтерес також викликали теоретичні положення Я. Андрєєвої й Н. Литовченко, які у своїй спільній праці сформулювали принципово інші висновки. Так, вони вважають, що в останні роки в Україні, як і в інших європейських країнах, змінюється характер політичної активності громадян і, зокрема, студентської молоді. Як констатують дослідниці, сьогодні спостерігаються такі нові тенденції в політичному житті

держави: 1) посилення прагнення членів суспільства діяти поза традиційними формами політичної участі й активності; 2) замість діяльності в межах жорстко оформлених політичних партій більшість людей віддають перевагу різним політичним рухам, що не мають чітко оформленої організованої структури; 3) об'єднання громадян усе частіше здійснюється не навколо певної партії, а навколо пошуку рішень актуальних політичних проблем; 4) разом зі збільшенням загальної кількості людей, які проявляють інтерес до політичних проблем, зменшується загальна чисельність партій у державі; 5) усе більше членів суспільства проявляють схильність до незалежного політизування, проте вони не намагаються приєднатися до тієї чи іншої політичної структури, а прагнуть у політичному житті держави діяти незалежно [1, с. 20].

Зауважимо, що загальні тенденції розвитку політичної сфери в Україні значною мірою впливають на процес формування політичної культури студентів університетів. Як було з'ясовано в процесі дослідження, в освітньому процесі вищої школи студентам викладається багато різних навчальних предметів, що сприяють оволодінню майбутніми фахівцями політичною культурою. Серед цих дисциплін чільне місце займають такі: філософія культури, політологія, політична соціологія, соціологія культури, історія України, історія політичної думки в Україні, загальна педагогіка, політична психологія, етнопсихологія, педагогіка й історія педагогіки тощо. У світлі цього в процесі проведення наукового пошуку вивчався зміст навчальних підручників та посібників з указаних дисциплін (серед них: підручники з філософії культури, політичної соціології, соціології культури, політології [11; 29; 30; 31; 34; 109; 116; 122; 123; 137; 138; 164], політичної психології й етнопсихології [92; 112; 119; 129], історії України, політичної історії України, історії політичної думки в Україні [9; 37; 64; 117], педагогіки й історії педагогіки [63; 77; 81; 82; 86; 96; 126] тощо), а також різних довідкових видань [105; 120; 121 та ін.]. Варто також зазначити, що під час дослідження вивчалась додаткова навчальна література для студентів

вищої школи. Серед джерел цього виду можна назвати такі: «Політична культура, ідеологія, психологія» [118], «Політична культура суспільства» [110], «Загальна теорія політики» [165], «Політико-правові системи: світ і Україна» [10], «Партологія» [106] тощо.

У процесі наукових розвідок враховувалися висновки В. Бабки про те, що важливим засобом формування в української молоді політичної культури є історична пам'ять, тому після отримання Україною незалежності цей соціальний феномен було визначено дієвим засобом політичного впливу, спрямованого на відродження й подальше формування національної пам'яті українського народу. Серед основних шляхів реалізації цього впливу автор називає такі: українізація освіти, створення пантеону героїв, відновлення й поширення традиційної української символіки, реабілітація на державному рівні видатних діячів національної історії, ознайомлення широкої спільноти з їхніми ідеями [2, с. 180]. Зокрема, праці відомих українських діячів мають значний виховний потенціал щодо формування політичної культури студентів, тому їх доцільно залучати до опанування цих праць як під час вивчення суспільствознавчих дисциплін, так і в процесі здійснення самоосвіти.

У світлі викладеного слід відзначити, що після проголошення в 1990 р. державної незалежності України було перевидано праці багатьох відомих українських діячів, які у своїх розвідках розкривали власні погляди щодо забезпечення державності незалежної України, формування політичної культури громадян. Так, чільне місце серед цих праць займають книги В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Липинського [22–24; 41; 47–51; 72; 73; 83] та ін.

Зокрема, у дослідженні враховувались ідеї М. Костомарова про те, що традиційний спосіб життя етносу відображає своєрідний «дух народності», який поєднує в собі характерні для цього етносу риси характеру. Як підкреслював мислитель, саме дух народності забезпечує об'єднання

представників етносу в цілісну спільноту, збереження й розвиток основних елементів її «духовного укладу»: мови, світоглядних переконань, звичаїв, релігії, мистецтв. За висновками М. Костомарова, основу «духу народності» українського народу складають такі цінності, як поетичність, естетичність, краса, ідеалізм, м'якість, ніжна мрія [72]. Оскільки національні традиції народу значною мірою впливають на зміст політичної культури, наведені вище ідеї дають змогу краще зрозуміти специфіку цього феномена для української нації.

Варто також відзначити, що сучасними українськими вченими (наприклад В. Педич, Я. Пеленський, Р. Пиріг, О. Ситник, В. Тельвак [113; 114; 133; 142] та ін.) було опубліковано різні книги й окремі статті, присвячені опису біографії та аналізу доробок видатних українських філософів, істориків, політичних діячів. Опрацювання цих публікацій дозволяє краще зрозуміти історичні обставини написання українськими діячами певних праць, а також викладені в них основні ідеї. Тому ці публікації мають теж значні можливості щодо формування політичної культури студентів.

Зауважимо, що опрацювання робіт відомих українських діячів та біографічних джерел дає змогу краще зрозуміти передумови розвитку проблеми політичної культури українського етносу та наступність у її змісті, що спостерігається впродовж декількох століть та пов'язана з традиційними ідеалами та цінностями цього народу. Крім того, вивчення зазначених біографічних джерел дозволяє більш чітко осмислити перспективи їх використання в процесі формування політичної культури студентської молоді.

На підставі викладеного зроблено висновок про те, що українськими науковцями досліджено певні теоретичні та практичні аспекти проблеми формування політичної культури студентів університетів. Причому визначено, що цей процес здійснюється як на аудиторних заняттях, так і в процесі спеціально організованої з цією метою виховної діяльності. Водночас

з'ясовано, що порушена проблема не була об'єктом окремого педагогічного дослідження українських учених.

Як встановлено в процесі наукових розвідок, існують різні історіографічні джерела, в яких висвітлено питання формування політичної культури студентів університетів у Франції. У світлі цього слід відзначити, що процес формування цієї культури у студентів має свою специфіку, яка значною мірою зумовлена історичними особливостями розвитку вказаної держави.

Так, важливо зауважити, що Франція є однією з розвинених країн світу та відома як «колиска трьох революцій». Усі політичні події в цій державі відбуваються в умовах функціонування ринкової економіки, однак водночас спостерігається достатньо високий рівень соціального захисту громадян. Як встановлено, у сучасній Франції переважає плюралістичний тип політичної соціалізації, що проявляється в опосередкованому характері взаємодії пересічних мешканців та представників влади, наявність значної кількості різних політичних субкультур, у межах яких відбувається первинна соціалізація молоді. Водночас слід звернути увагу на домінування в державно-політичному житті Франції таких ліберальних цінностей, як свобода, демократія, права особистості, індивідуалізм, приватна власність, плюралізм тощо. Під час здійснення політичної взаємодії в більшості випадках ці цінності виконують роль своєрідного підґрунтя для знаходження консенсусу між представниками різних політичних субкультур [27; 107].

Однак вважаємо за доцільне зауважити, що сутички, які в останні роки періодично виникають між представниками різних соціальних верств з одного боку та представниками влади з іншого в силу загострення суперечностей між їхніми економічними й політичними інтересами, свідчать про те, що політична рівновага у французькому суспільстві є достатньо нестійкою та в будь-який момент може бути зруйнована.

Розкриваючи особливості політичної системи Франції, слід відзначити, що главою держави є президент, а законодавчу владу здійснює парламент,

який складається з двох палат — Національних зборів і Сенату. Крім того, у країні спостерігається достатньо тісна взаємодія парламенту й органів місцевого самоврядування, що проявляється в багатьох формах діяльності, причому на державному рівні заохочується поява нових її форм. Незважаючи на це, між діяльністю представників центральної й місцевих влад існують багато гострих невіршених протиріч. Унаслідок цього для Франції поширеним явищем є проведення різноманітних страйків і політичних протестів, у яких зазвичай беруть участь багато людей, причому як політичних лідерів різних партій чи рухів, так і пересічних громадян [99; 193; 210].

Як встановлено в дослідженні, громадяни Франції пишаються своєю героїчною історією. Проте, за результатами наукових розвідок французьких учених, в останній час більшість населення поступово втрачає інтерес до так званої «революційної політичної культури», а будь-які радикальні ідеології чи доктрини взагалі сприймають негативно. На підставі цього політологи прогнозують, що в найближчому майбутньому взагалі може зникнути дихотомія поділу політичних сил у французькому суспільстві на «правих» і «лівих» [96; 180; 195]. Однак на основі спостереження за реальним бурхливим політичним життям Франції можна підсумувати, що висновки про затухання політичної ініціативи серед пересічних членів французького суспільства можуть бути помилковими.

Водночас у дослідженні з'ясовано, що характерною особливістю політичного життя сучасної Франції є загальне зниження інтересу громадян до діяльності будь-яких політичних партій, слабкий вплив матеріалів преси й телебачення, змісту передвиборчих програм політичних лідерів, а також їхніх переконливих виступів перед аудиторією на процес формування політичних інтересів і позицій членів французького суспільства. Як встановлено на основі аналізу наукових праць та матеріалів преси, єдиним фактором, що реально впливає на політичні уподобання громадян, є позитивні зміни в

їхньому матеріальному становищі та системі соціального захисту [27; 180; 195].

У світлі викладеного більшість французів під час вибору певного кандидата на виборах керується насамперед інформацією не про його належність до певної партії, а відповідно — про її програму подальших перетворень у суспільстві, а про реальні результати діяльності цього політика. Тому люди уважно вивчають, які реальні економічні й політичні події відбулися за ініціативи й безпосередньої участі даного конкретного політика, які принципові позитивні зміни вони забезпечили в їхньому житті [91; 99; 107].

У свою чергу, аналіз цієї інформації дає пересічним французам змогу спрогнозувати, якою мірою діяльність даного конкретного претендента на запропоновану посаду в системі державної влади буде сприяти покращенню повсякденної життєдіяльності виборця та представників його ближнього оточення, створенню сприятливих суспільних передумов для ефективного задоволення їхніх прагнень та інтересів. Крім того, значна частина французького населення взагалі переконана в тому, що участь громадян в управлінні державою має відбуватися не через підтримку певних політичних партій, а шляхом створення різних непартійних організацій, асоціацій та об'єднань за інтересами, які зможуть ефективніше відстоювати інтереси своїх членів [91; 99; 107].

Під час проведення наукового пошуку в пригоді також стали висновки науковців про те, що наявність корпоративності й культурно-релігійної неоднорідності французького суспільства є причиною відсутності у Франції єдиної цілісної системи здійснення політичної соціалізації молоді, тобто цей процес у країні відбувається шляхом залучення людини до оволодіння соціальними, культурними та політичними цінностями тієї верстви, до якої вона належить. Формуванню в молоді позитивної психологічної установки щодо інститутів державної влади заважає також той факт, що у Франції політична влада та структури громадянського суспільства чітко розділені між

собою, а їх взаємовідношення регулюється нормативними документами правової держави [107; 207; 214].

Проте М. Доган констатує відсутність гострої кризи у взаємодії держави та громадянського суспільства у Франції. Як пояснює цей політолог, конфліктні ситуації, що періодично виникають у взаємовідносинах держави та громадянського суспільства, свідчать не про розчарування громадян у принципах демократії, а про зростання незадоволення людей через невідповідність їхнього реального життя нормам і принципам демократії, наростання очікувань і вимог широких мас населення щодо реформування суспільства, активізацію прагнень їхніх представників забезпечити поглиблення процесу демократизації в державі, наближення демократичної практики до реалій життя та потреб кожної конкретної особистості [190].

Як встановлено в дослідженні, у процесі політичної соціалізації французької молоді простежується дві основні тенденції, що значною мірою суперечать між собою та водночас доповнюють одна одну. Перша з них виявляється в поступовому розширенні можливостей громадян щодо участі в політичному житті держави, залученні в політичні події навіть тих соціальних груп, які раніше відрізнялися політичною пасивністю, підвищенні загальної обізнаності членів суспільства про політичний курс держави та діяльність різних структур влади. Друга тенденція проявляється у зростанні відчуження, політичної апатії, невіри молоді обраному уряду, що є наслідком падіння загального життєвого рівня людей, краху їхніх ідеалів та очікувань, неможливості реалізовувати власні інтереси та прагнення [107, с. 14].

Під час проведення наукового пошуку в пригоді стали точки зору різних французьких учених щодо висвітлення певних аспектів проблеми політичної культури. Зокрема, Жан-Мішель Д'їан взагалі стверджує, що «культурна політика є французьким винаходом», яка виникла в результаті прояву ініціативи «монархічних, імперських або республіканських сил» [200, с. 9].

У дослідженні враховувались також висновки Жак Риго, який підкреслює, що французька культурна політика, маючи тривалу історію, формувалась під сильним впливом держави, де спадкоємність у роботі інститутів влади спостерігається вже впродовж багатьох століть. Цей автор категорично стверджує, що у Франції сформувалась унікальна зразкова модель політичної культури, бо в інших країнах представникам влади не вистачає політичної волі, фінансових коштів та чітко визначених адміністративних рамок, щоб досягти високого рівня політичної культури французького суспільства. Як відзначає Жак Риго, деякі зарубіжні вчені вважають, що у Франції основою політики є «культурний волюнтаризм», який проявляється у створенні конформістської моделі політичної культури під натиском дії принципу централізму в державному управлінні. Вважаючи таку точку зору науковців абсолютно помилковою, Жак Риго пояснює, що вона могла сформуватися тільки в результаті поверхового вивчення політичного життя французького суспільства [221, с. 45–48].

У дослідженні враховувались також значні можливості використання у процесі формування політичної культури французьких студентів відповідної історичної літератури. У цьому плані значний інтерес викликали, наприклад, такі джерела: [167; 171; 172; 176; 177; 184; 187; 188; 191; 195; 201; 212; 216; 227].

Зокрема, А. Мірлесс і А. Арзур, наголошуючи на важливості залучення громадян до вивчення історії політичної думки своєї країни, пояснюють, що це дозволяє: краще усвідомити домінуючу роль держави в управлінні розвитком цієї культури; знайти багато джерел натхнення для побудови сучасних моделей політичної культури на основі творчого запозичення ідей минулого; виявити помилки в діяльності політичних лідерів минулих часів, щоб не допустити повторення цих помилок у теперішньому часі. Підсумовуючи свої ідеї, автори зазначають, що вивчення історії політичної думки дає людям змогу оцінити справжній ефект політики, а також краще усвідомити її вплив на формування політики в сучасному суспільстві в

напрямі розбудови в державі справжньої «республіки культурної демократії» [209].

У дослідженні в пригоді також стали погляди Ф. Бро, який вважає за доцільне виокремити в політичній культурі як соціальному феномені два виміри: її роль стосовно минулого, що полягає в трансляції членам суспільства історії політичного життя суспільства та її збереженні в колективній пам'яті; проекція цієї культури в майбутнє, що передбачає створення ідеальних політичних моделей і моделей особистісної самореалізації людини в політичному житті суспільства. Як підсумовує автор, політична культура дає змогу встановлювати соціальний зв'язок між людиною та політичною сферою держави за допомогою реконструкції загального минулого народу, а також моделювання майбутніх політичних спільних цінностей, які визначають орієнтири для постановки й реалізації актуальних для сучасного часу завдань [178].

У контексті дослідження важливо також зауважити, що процес формування політичної культури французьких студентів регламентується дією певних нормативних документів. У світлі цього було опрацьовано відповідні нормативні документи, у тому числі такі: Конституція Франції (1958 р.), Кодекс освіти (2018 р.), Закон про вищу освіту та наукові дослідження (2013 р.), Кодекс про адміністративну юстицію (2018 р.), Закон «Про моралізацію політичного життя» (2017 р.), а також праці, в яких представлено інтерпретації відповідних документів [181; 182; 185; 203–206].

На підставі викладеного можна підсумувати, що у Франції не існує цілісної системи формування політичної культури студентів університетів. Зокрема, важливе місце в цьому процесі займає вивчення майбутніми фахівцями відповідних навчальних дисциплін. Однак цілеспрямованої позааудиторної роботи в цьому плані в університетах не проводиться.

Як встановлено в дослідженні, більшість молодих людей цікавляться різними питаннями політичного життя Франції. Цей інтерес проявляється зокрема в участі студентів у різноманітних видах суспільно-політичної

діяльності. Однак результати наукових розвідок засвідчують, що системного дослідження проблеми формування політичної культури студентів університетів французькими вченими не проводилось.

На основі аналізу наукових праць китайських, українських та французьких авторів визначено, що в указаних вище державах під впливом відповідних історичних, соціальних, економічних, політичних та інших чинників сформувалися принципово різні моделі формування політичної культури студентів вишів, проте кожна з них може достатньо ефективно функціонувати в межах певної політичної системи. Так, модель формування політичної культури студентів у КНР зорієнтована на засвоєння майбутніми фахівцями традиційних китайських соціально-політичних цінностей, оволодіння молодими людьми зразками політичних дій, формами політичної поведінки, що сприяють збереженню існуючої політичної системи. При цьому успіхи Китаю в економічному та соціальному плані підтверджують, що в умовах цієї держави створена модель політичної культури є цілком ефективною.

Щодо української моделі політичної культури слід відзначити, що вона перебуває в стані становлення та відображає перехід держави від тоталітарної системи державного управління до демократичної. На сьогодні ця система характеризується певною стабільністю, хоч ця стабільність може бути порушеною у випадку поглиблення конфліктів між основними політичними силами в державі.

Подальша розбудова України як соціально-правової держави здійснюється за такими основними напрямками: утвердження громадянського суспільства; забезпечення подальшого розвитку й удосконалення політичних відносин, норм та принципів; забезпечення зростання політичної свідомості й політичної культури суспільства та окремих громадян. Соціально-політичні зміни в українському суспільстві зумовлюють модернізацію системи виховної роботи, спрямованої на формування політичної культури студентів університетів.

У свою чергу зазначимо, що модель формування політичної культури у французьких студентів відображає основні тенденції в політичному розвитку цієї держави. Зокрема, цей процес реалізується на засадах західноєвропейських цінностей та передбачає гетерогенність і варіативність у змісті політичної самосвідомості та норм політичної поведінки особистості.

У дослідженні враховувалось, що специфіка політичної культури в межах певного суспільства зумовлюється конкретними політичними й соціально-економічними умовами його життєдіяльності [53; 127]. Однак, незважаючи на наявність принципових відмінностей у підходах китайських, українських та французьких учених до формування політичної культури студентів університетів, водночас слід відзначити наявність у поглядах цих науковців загальних політичних цінностей, що відображають тенденцію подальшої глобалізації сучасного суспільства.

У світлі цього значно підвищуються можливості творчого використання в системах вищої освіти різних країн теоретичних та практичних доробок зарубіжних колег з питання формування політичної культури студентів. При цьому таке запозичення в університетах кожної країни має відбуватися на основі збереження етнокультурного автентичного ядра національної системи виховання студентів.

На підставі проведеного історіографічного аналізу також визначено, що існує широкий спектр досліджень китайських, українських та французьких учених, присвячених різним аспектам проблеми формування політичної культури студентів університетів. Проте встановлено, що в історіографії відсутні наукові праці, які містили б результати порівняльного аналізу теоретичних та практичних доробок з проблеми формування політичної культури студентів університетів у КНР, Україні та Франції, а тому перспективи використання цих доробок в українській вищій школі не знайшли відображення в педагогічній літературі.

1.2 Витоки ідеї формування політичної культури особистості в стародавні часи на території Китаю, України та Франції

Формування політичної культури в межах кожної держави є безперервним процесом, що розвивається впродовж століть. У світлі цього розкриття теоретичних питань формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції передбачає з'ясування витоків та вивчення стану становлення політичної культури в стародавні часи на території цих країн.

Як встановлено в дослідженні, сам термін «політична культура» виник значно пізніше. Проте багато століть тому провідні мислителі на теренах зазначених країн висловлювали багато цінних для сьогодення ідей, пов'язаних із феноменом політичної культури особистості. Варто також зауважити, що з'ясування витоків ідеї формування цієї культури у членів суспільства дає змогу краще усвідомити сучасне її розуміння китайськими, українськими та французькими вченими.

Так, стосовно процесу становлення політичної культури в КНР слід відзначити, що історія цієї країни налічує майже п'ять тисячоліть, що дозволяє говорити про китайську цивілізацію як найдавнішу в світі. На основі вивчення наукової літератури визначено, що основні віхи в розвитку політичної думки в Стародавньому Китаї виокремлено у зв'язку із появою та поширенням у китайському суспільстві таких найвпливовіших політичних вчень, як конфуціанство, легізм, буддизм та даосизм, що значною мірою вплинули на всі сфери життєдіяльності старокитайського суспільства.

Так, конфуціанство як етико-філософське вчення сформувалося на межі VI–V ст. до н. е., отримавши свою назву від ім'я його фундатора Конфуція (Кун-цзи). Зазначений етап характеризувався наявністю в китайському суспільстві глибоких соціальних і політичних суперечностей, що вимагали успішного розв'язання. У своїй розробленій філософській концепції видатний мислитель запропонував власне бачення ідеальної моделі державного устрою, спрямованої на досягнення гармонії між людьми та

природою й дотримання давніх китайських ідеалів. В епоху династії Хань конфуціанство набуло статусу офіційної державної ідеології, яка регламентувала всі сфери життєдіяльності суспільства. Зокрема, ця доктрина визначала підходи до управління державою, норми розбудови відносин між членами родини та суспільства загалом [7; 149; 160].

Першооснову соціальної політичного життяв конфуціанській теорії склали не правові, а моральні норми, правила та принципи. Як пояснював Конфуцій, у такому випадку люди будуть дотримуватися встановлених норм життя в суспільстві не через боязнь покарання, а в силу внутрішніх переконань про необхідність дотримання цих норм і правил. Зокрема, центральне місце серед них займали такі правила: людинолюбства — жень (кит. 仁), турботи про людей — шу (кит. 信), відданості правителю — чжун (кит. 忠), обов'язку — і (кит. 义), а також ритуалу — лі (кит. 礼). Однією з найважливіших категорій конфуціанського вчення була також категорія шанобливого ставлення до батьків — сяо (кит. 孝), що уособлює синівську шанобливість, служіння волі батька. Причому дана категорія визначала вимоги до ставлень не тільки сина до рідного батька, але й членів китайського суспільства до предків, а також до імператора, який сприймався як батько для всіх його підданих [7; 228; 230; 231; 270].

Як підкреслюється в науковій літературі, розроблена Конфуцієм модель держави належить до патріархально-патерналістських концепцій держави. За поглядами мислителя, держава уподібнюється великій родині, влада імператора — владі батька; відносини правлячих і підданих — сімейним взаємовідносинам, де молодші мають підкорятися волі старших членів родини. За Конфуцієм, тільки в такому випадку можна досягти внутрішнього миру між вищими та нижчими верствами населення [7; 60; 68–70].

На думку видатного мислителя, управляти ідеальною державою мають «шляхетні мужі» («цзюнь-цзи») на чолі з правителем (імператором) — «сином неба». За Конфуцієм, характерними рисами представників цієї

верстви населення є такі: людинолюбство, освіченість, мудрість, самостійність мислення, вимогливість до себе, прагнення до самовдосконалення, уміння володіти собою, поміркованість у словах і вчинках, життєва активність, яскраво виражене прагнення сумлінно виконувати свій громадянський обов'язок. Сене благородного мужа мислитель вбачав у досягненні Дао. На відміну від «благородних мужів», основними достоїнствами простолюдинів (представників верстви жень, яку складали пересічні люди, та верстви сло жень, до якої входили нижчі, «нікчемні» люди) Конфуцій вважав відданість імператору, а також прояв слухняності й шанобливості до «старших», тобто правлячої еліти [14; 132; 270].

Видатний мислитель також підкреслював, що в суспільстві буде панувати гармонія та порядок, якщо всі його члени будуть смиренно виконувати призначені їм долею функції: ті, хто належить до верстви благородних мужів, мають брати участь в управлінні державою та керувати представниками нижчих верств населення, а ті їм безумовно підкоряться. Зокрема, у своїй праці «Луньюй» Конфуцій наголошував: «Нехай батько буде батьком, син — сином, государ — государем, підданий — підданим» [270]. Порівнюючи представників правлячої верстви з вітром, а народ — з травою, видатний мислитель зазначав: «Куди дме вітер, туди хилиться і трава» [270], так і народ має підкорятися наказам государя та іншим мудрим людям, які реалізують «волю Неба».

Отже, за Конфуцієм, ідеальна держава є результатом згуртованих зусиль усіх людей на основі прояву кожною з них прагнення сумлінно виконувати свій суспільний обов'язок та дотримуватися існуючих традицій. У свою чергу, це вимагає здійснення цілеспрямованого морально-політичного виховання кожної особистості, з малолітства прилучаючи її до засвоєння традиційних для її верстви соціальних ідеалів та цінностей.

Відомий мислитель також підкреслював, що виховання справжнього громадянина починається з формування в особистості з дитинства вольових

якостей, бо в дорослому віці вона не зможе навчитися управляти іншими людьми та державою загалом, якщо не буде вміти управляти собою, своїми емоціями й діями. Як стверджував Конфуцій, спочатку особа має оволодіти вміннями впоратися із собою, потім навести порядок у своїй родині, а вже потім брати участь в управлінні державою [44; 134].

У дослідженні встановлено, що друге з указаних філософсько-політичних вчень — даосизм (від кит. 道教—«учення про Дао») приблизно виникло в V–III ст. до н. е., тобто у пізній чжоуський період або так званий «період Воюючих царств». Це вчення сформувалось як синтез вчень Лао-цзи і Чжуан-цзи, в основу яких покладено містичні й шаманські культу царства Чу та інших держав на півдні Китаю, а також філософська традиція Північного Китаю [21; 147].

Відповідно до основних ідей теорії даосизму, держава є природним утворенням, що не залежить від діяльності й волі людей, тому будь-які спроби правителів та інших посадових осіб вплинути на державні справи завжди мали негативні наслідки. Крім того, у рамках зазначеної теорії стверджувалось: основною причиною соціального зла є якраз створення в державі штучних законів («людського дао»), що порушують основні закони природи, згідно з якими всі люди є рівними у своїх правах від народження. За ідеями даосизму, зразком справедливого суспільного устрою є первісне суспільство, тому по-справжньому справедливою можна вважати тільки ту державу, в якій спостерігається відновлення природного стану людських відносин, що існували в стародавні часи [160; 271; 342].

Як стверджував Лао-цзи, намагання правителів керувати державою на основі засвоєних знань призводить її до загибелі, адже це заважає державі повернутися до первісного стану рівноваги й гармонії [314]. Тому люди, орієнтуючись на закони природи, мають відмовитись від боротьби та від втручання в суспільне життя, унаслідок чого насильство правителів автоматично зникне, а держава буде позитивно змінюватися за своїми внутрішніми законами розвитку. Як підкреслював мислитель, «управління

ненав'язливе і приховане» допомагає людям, а «управління явне і допитливе псує й калічить людей» [314].

Отже, можна підсумувати, що в межах конфуціанства та даосизму висловлюються протилежні позиції щодо механізму управління державою та забезпечення в ній позитивних змін. Варто також зауважити, що поступово даосизм перетворився в релігійне вчення, а тому в подальшій історії Китаю перестав здійснювати вагомий вплив на його політичне життя.

Висвітлюючи провідні ідеї основних філософсько-політичних теорій Стародавнього Китаю, слід також звернути увагу на розкриття суті філософсько-політичного вчення легізму (кит. 法家), що виникло в IV–III ст. до н. е. Представники цього вчення в основу запропонованої ними моделі державного управління поклали ідею беззаперечного підкорення вимогам закону, що потребувало виконання підданими наказів правителя, а при необхідності примушення їх до цього на основі встановлення суворой відповідальності за порушення утверджених норм. Практично відкидаючи значущість моральних та релігійних норм у державному управлінні та житті людей, легісти не вважали необхідним, щоб правитель надихав своїх підданих власним прикладом поведінки [76; 100; 322; 266].

Слід відзначити, що фундатором філософсько-політичного вчення легізму став китайський мислитель та державний діяч Шан Ян (кит. 商鞅). За сорок років виконання обов'язків першого радника правителя царства Цинь він зробив вагомий внесок у перетворення цього царства в найбільш могутню державу серед інших китайських царств того періоду. Однією з найважливіших заслуг Шан Яна було проведення низки важливих політичних реформ, спрямованих на зміцнення влади правителя та зменшення ролі родової аристократії в політичному та економічному житті країни [71; 152].

Шан Ян розробив концепцію управління державою на основі створених законів та активно впроваджував положення цієї концепції в реальне життя. Зокрема, мислитель на практиці реалізовував вимогу про те, що прийнятих у

державі законів та норм поведінки повинні дотримуватися всі піддані царя, а до порушників цих законів та правил треба застосувати жорстокі покарання, незважаючи на їхнє соціальне положення. Так, Шан Ян вимагав жорстко покарати принца Ін Си (спадкоємця правителя) за те, що той порушив встановлені правила, одягнувши без причини святковий одяг. Аргументуючи цю пропозицію, радник пояснив, що закони в державі не будуть діяти, якщо самі представники верховної влади їх порушуватимуть. Оскільки існуючі на той час закони не передбачали покарання для принца за вказану провину, замість нього показово покарали його наставника Цяня, поставивши на його лоба клеймо. Коли через чотири роки принц вдруге порушив установлені правила, знов одягнувши святковий одяг та ще й почавши танцювати без вагомого приводу, його нового наставника покарали ще жорсткіше — йому відрізали ніс, а самого спадкоємця вислали з палацу. Такі суворі покарання краще будь-яких слів примушували мешканців країни дотримуватися встановлених законів та існуючих норм поведінки, бо люди усвідомлювали: покарання за порушення цих норм і законів є невідворотним для кожної особи без урахування її походження та минулих заслуг. Отже, накази царя треба виконувати, а встановлених правил — неухильно дотримуватися [152; 79; 38; 326; 288; 253].

Зауважимо, що в процесі реалізації Шан Яном запланованих реформ були ліквідовані всі привілеї родової аристократії царства Цинь, однак водночас значно зросла роль у державі чиновної бюрократії. Як встановлено, у царстві в ті часи титули надавалися чоловікам на основі врахування не їхнього походження, а особистих заслуг перед державою. Слід також зазначити, що реформи вказаного політика й управлінця передбачали: закріплення приватної власності на землю; подвірну організацію населення, коли за місцем проживання людей об'єднували в «п'ятірки» й «десятки» (什); введення системи кругової поруки між ними (關係), при якій відповідальність за дії однієї людини несли усі його сусіди; поділ великих родин на маленькі сім'ї за окремими поколіннями з метою примусити всіх

працевдатних людей працювати; існування практики доносів і стеження (互相監督); установлення спільної відповідальності перед законом (共同手法); запровадження централізованої системи влади й уніфікація системи адміністративного поділу (визначення областей-цзюнь —郡, створення повітів-сянь —县 як структурних одиниць поділених територій); нагородження чоловіків за військові заслуги шляхом підвищення їхнього соціального рангу та надання матеріальних благ; посилення державного апарату тощо [76; 100; 152; 294].

Важливо також підкреслити, що, на відміну від представників даосизму, які категорично виступали проти вирішення спірних питань між державами шляхом розв'язання війн, Шан Ян сприймав війну як важливий засіб зміцнення держави. Тому він стверджував, що держава повинна вести регулярні війни із сусідніми царствами, бо це сприятиме покращенню її економічного стану, підвищенню політичної могутності та підтриманню боєздатності власної армії [76; 100; 294; 263; 272; 319].

Зіставляючи проаналізовані вчення, слід відзначити наявність між ними суттєвих відмінностей. Так, Конфуцій та його послідовники вважали, що люди є від природи гуманними та добрими, а отримання освіти є важливим обов'язком для представників вищих верств населення. Шан Ян, навпаки, стверджував, що члени суспільства є порочними від народження, тому тільки страх перед покаранням примусить їх вчиняти так, як вимагає закон. Крім того, прихильники конфуціанства та даосизму сприймали стародавні суспільні порядки як взірець для тогочасного суспільства, а Шан Ян та його послідовники вважали, що культ предків, шанування традицій, вченість, мистецтво тільки відволікають людей від дійсно цінних для суспільства справ на основі врахування поточних реалій та злободенних державних інтересів, причому головними з яких є заготовка зерна для забезпечення прожитку навчання, а також ведення війн.

Як встановлено в дослідженні, ще одне вчення, яке відіграло важливу роль у державному житті Китаю, — буддизм — з'явився в Китаї в часи правління імператора Мім Ді династії Хань (202 р. до н. е. — 220 р. н. е.), коли сила впливу в суспільстві конфуціанства й даосизму значно зменшилась. Слід також відмітити, що кардинальні зрушення в положенні буддизму в Китаї відбулися в IV ст., коли це вчення набуло популярності серед представників правлячих верхів держави. Його поширенню сприяло також переживання китайським суспільством смутних часів та поглиблення кризи традиційної китайської ідеології. Як наслідок, буддизм поступово набув статусу державної релігії Китаю [160; 219; 200; 223].

У науковій літературі [54; 43; 340; 247] підсумовується, що основні філософсько-політичні вчення, що сформувались у давній період історії китайської держави, стали основою для формування концепцій подальшого історичного розвитку держави та системи її управління, а як наслідок — своєрідним теоретичним підґрунтям для формування політичної культури членів китайського суспільства в різні її часи, у тому числі й сьогодні.

Варто також підкреслити, що саме в КНР стародавні вчення та політичні традиції здійснюють особливо сильний вплив на політичне життя країни. При цьому найважливішою традицією, яка до сьогодні значною мірою визначає сприйняття людьми влади в Китаї, є ідея авторитету правителя («сина Небес») [219].

Уточнимо, що серед стародавніх політичних ідей особливо цінність для сьогодення представляють такі: підтримка справедливого та мудрого порядку в державі, усвідомлення правителями власної відповідальності за долю народу та прикладання активних зусиль для покращення життя членів суспільства, виховання молоді в дусі відданості народним традиціям та готовності дотримуватися існуючих законів та моральних норм поведінки.

Як засвідчують результати аналізу наукових праць українських учених, зародження і розвиток української політичної думки відбувалися у принципово інших умовах. Так, визначено, що впродовж VII–VIII ст. у

процесі здійснення культурної, економічної й мовної консолідації «союзів племен» відбулося створення близько десятка окремих феодальних князівств. На межі VIII–IX ст. князівства Київської, Чернігівської та Переяславської земель були об'єднані в єдину державу феодального типу, що в історіографічних джерелах фігурує під назвою Київська Русь. Протягом X— на початку XII ст. до складу цієї держави ввійшли всі землі східних слов'ян та багатьох неслов'янських племен (фінно-угорські племена мурома, меря, весь, балтійська голядь, тюркські торки й берендеї тощо). Варто також зазначити, що організація державної влади в указаній державі мала договірний характер [115, с. 49].

У дослідженні встановлено, що серед основних суспільно-політичних ідей часів Київської Русі центральне місце займали ідеї про походження цієї держави і князівської влади, про незалежність Русі та її рівноправність з іншими державами, про шляхи об'єднання розрізнених удільних князівств навколо великого князя київського для збереження держави перед зовнішньою загрозою, про забезпечення єдності й суверенності політичної влади, правові основи для регулювання суспільних відносин, відносини між державою й церквою тощо [123, с. 53].

Варто також зауважити, що в X ст. у часи правління князя Володимира Ярославовича важливим кроком у зростанні могутності вказаної феодальної держави стало запровадження християнства та відкриття шкіл «книжкового вчення». Здійснення такої політики князем сприяло централізації східнослов'янських та інших земель навколо Києва як головного міста держави, зміцненню давньоруської державності та зв'язків Київської Русі з іншими європейськими державами [126, с. 12].

Слід підкреслити, що відкриття нових шкіл давало змогу транслювати молодому поколінню накопичений суспільно-історичний досвід засобами писемності, виховувати молодь у дусі відданості рідній країні. Причому провідна роль серед відкритих князем шкіл належала двірцевій школі, в якій навчались хлопці з вищих верств населення й яка утримувалась за рахунок

князівської казни. Під час навчання в цій школі княжичів ізолювали від впливу батьків, які хоч формально і прийняли християнство, проте в силу свого віку в душі значною мірою залишались язичниками. Як установлено, отримання освіти в цій школі дітьми представників київської знаті спрямовувалось на підготовку з них відданих та грамотних державних лідерів, кваліфікованих кадрів для державного управління, церковної організації та інших сфер життєдіяльності стародавнього суспільства [126, с. 13].

Як з'ясовано, київські князі підтримували тісні зв'язки з представниками багатьох європейських країн, що значною мірою впливало на політичні та інші сфери життя держави. У свою чергу, важливо відзначити, що Київська Русь була високорозвиненою державою в політичному, економічному, науковому та освітньому планах та займала чільне місце на міжнародній арені. Це підтверджує і той факт, що в XI ст. у школі при дворі Ярослава навчались спадкоємці багатьох європейських правителів: сини англійського короля Едуард та Едвін, угорські королевичі Андрій і Левенте, датський королевич Герман, польський королевич Бистрим, шведський королевич Інге, скандинавські конунги Улаф і Геральд та ін. [126, с. 14].

У дослідженні визначено, що в ті часи відбувалась подальша диференціація населення за соціальною ознакою. Зокрема, до привілейованих верств населення належали князівські родини, князівська дружина, причому старші дружинники (пізніше — бояри) виконували функції урядовців і політичних радників князів, а також «церковні люди». До княжих бояр як військової еліти пізніше примкнули й земські бояри, які або володіли крупною земельною власністю, або отримували матеріальні достатки за допомогою внутрішньої чи зовнішньої торгівлі. Указані вище соціальні групи належали до панівних верств населення, їхніх представників у ті часи називали як «лепшие люди», «добрі мужі», «нарочиті люди» [85, с. 221; 223,

с. 308–309]. Водночас слід уточнити, що часто «добрими людьми» називали і представників інших соціальних верств, які робили соціально корисні справи.

Як пояснював Д. Дорошенко, решту населення складали «міщане» («прості люди», «граждане»), ремісники та дрібні торговці, вільні хлібороби, «смерди», а також раби, у яких перетворювали, наприклад, колишніх військових полонених чи банкрутів [48, с. 73]. Однак у староукраїнському суспільстві приналежність людини до певної соціальної групи не мала жорсткого характеру. Наприклад, боярами могли стати люди з нижчих верств населення, пересічним дружинником — будь-який вільний чоловік. З урахуванням цього Д. Дорошенко стверджував, що в ті часи існували не станові верстви населення, які тоді ще перебували в зародковому стані, а відповідні суспільні класи [48, с. 71].

Під час наукового пошуку визначено, що вимоги до політичного виховання представників різних соціальних груп у часи Київської Русі значно відрізнялись між собою. Водночас важливо підкреслити, що від усіх мешканців цієї країни вимагалось бути справжніми патріотами своєї Батьківщини, а також проявляти відданість Великому князю та готовність беззастережно виконувати його накази. При цьому найбільш високі вимоги висувались до князів як державних діячів, які мали бути здатними брати на себе відповідальність за порядок у князівстві та добробут його мешканців, бути прикладом високої освіченості й моральності для своїх підлеглих.

Доцільно нагадати, що в часи Київської Русі існувала традиція віддавати князівських синів у віці 5–7 років в інші знатні родини (восвод, управителів великих земельних володінь та ін.). Голова цієї родини ставав для хлопця так званим «годувальником», тобто прийомним батьком, який брав на себе всі функції з навчання й виховання хлопця, а також відповідав за його особистісне становлення як відданого й мужнього воїна, готового захистити рідну землю від ворогів. При цьому рідним батькам дозволялось бачити свого сина достатньо рідко. Як пояснюється в сучасній науковій літературі, створення такої системи штучної родинності в часи об'єднання

князівств у єдину державу сприяло її зміцненню, підвищенню згуртованості громадян. Ця традиція існувала тривалий час та зникла як застаріла тільки в часи феодальної роздробленості [126; 145].

Варто також підкреслити, що на історичний розвиток Київської Русі значний вплив здійснила Візантія, з якою вона мала інтенсивні церковно-релігійні, політичні, економічні й культурні зв'язки. Зокрема, зазначений вплив проявився в проникненні через перекладну літературу та поширенні на староукраїнських землях важливих ідей, у тому числі політичного характеру, відомих античних авторів [126, с. 13]. У свою чергу, це значною мірою вплинуло на формування моральних, релігійних, політичних цінностей та ідеалів староукраїнського суспільства. Крім того, указані цінності й ідеали знайшли своє відображення у відомих стародавніх рукописах, створених провідними мислителями часів Київської Русі.

Так, певні ідеї щодо політичного виховання членів суспільства містила в собі відома рукописна пам'ятка давнини «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. Зокрема, у цій праці було визначено співвідношення між законом, під яким автор мав на увазі Старий Заповіт, та Істиною (благодаттю), під якою розумівся Новий Заповіт, розкрито основні переваги монархії як форми державного правління, сформульовано вимоги до мудрого правителя. У своїй праці Іларіон також обґрунтував право Київської Русі на самостійний незалежний розвиток, високо оцінивши внесок князів Володимира та Ярослава в розбудову сильної держави та забезпечення високого рівня освіченості громадян, а також наголосив на важливості здійснення політичного і патріотичного виховання молоді в дусі відданості рідному народу й готовності віддати життя за його свободу та щастя. Автор також наголошував, що правитель має усвідомлювати свою відповідальність за підданих перед Богом, керувати державою на основі закону і справедливості, бути милостивим до своїх підданих, а ті, у свою чергу, повинні завжди сумлінно виконувати волю можновладця та дотримуватися норм закону й моралі [126; 145; 151].

Важливе місце серед творів давньоруської літератури займає також «Ізборник» Іоанна (Грішного), у якому декларуються важливі норми християнської моралі, ідеї покори власній долі, прояву братської любові до інших людей, дотримання добродійного способу життя. Важливу роль у духовному житті староукраїнського суспільства відіграв також Кирило Туровський, який відстоював ідею про важливість забезпечення єдності всіх гілок державної влади, єднання староукраїнських земель у єдину централізовану державу, якою керує мудрий правитель. Зокрема, ці ідеї автор виклав у таких своїх працях, як «Кирила ченця притчі про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про страшний суд, і про муки», «Повісті про сліпого і кульгавого» тощо [126; 123].

Серед відомих пам'яток староукраїнської культури чільне місце займає праця «Повість минулих літ» монаха Києво-Печерської лаври Нестора, який підкреслював, що забезпечення рівності Київської Русі з іншими європейськими державами є найважливішою політичною проблемою того часу. У своїй праці автор також обґрунтував законність і необхідність існування князівської влади та запропонував схему колективного правління державою представниками князівського роду Рюриковичів. Нестор наголошував, що духовну єдність староукраїнських земель забезпечує християнська церква, а політичну єдність Київської Русі — спільна власність князів-родичів, які повинні виконувати накази та поради Великого князя київського як старшого серед рівних. На думку видатного мислителя, основна причина княжих міжусобиць, описаних у вказаному вище творі, є «спокутування» дияволом людей, які піддаються негативному впливу. Тому зачинателів міжусобних війн та самі ці війни автор вважав несправедливими та гріховними.

До цінних рукописних пам'яток Київської Русі, в яких порушуються питання політичного виховання молоді, належить також «Руська правда», що являє собою збірку стародавнього руського права, складену в Київській державі в XI–XII ст. Цей твір включає норми кримінального, спадкового,

торгового та процесуального законодавства держави. Слід уточнити, що оригінал цього документа не зберігся, тому вчені роблять свої висновки про зміст «Руської правди» на основі вивчення різних варіантів її списків.

Як встановлено, у цьому документі наголошувалось на цінності життя кожної людини, важливості забезпечення її особистої безпеки та недопущення забирання власності. За насильницькі дії член громади мав сплатити штраф. За найтяжчі кари (підпал, крадіжка коней тощо) злочинця могли навіть вигнати з громади, проте смертна кара не застосовувалась. У «Руській правді» також описувався механізм регулювання майнових відносин між людьми й, зокрема, стосунки між членами родини [123; 166].

Отже, можна підсумувати, що в «Руській правді» було наведено перший кодекс законів на Русі, який на державному рівні регламентував відносини між усіма членами суспільства. Тому можна сказати, що цей документ мав велике значення для подальшого розвитку держави як політичної організації суспільства та підвищення безпеки життєдіяльності її громадян.

Особливе місце в духовній спадщині Київської Русі займає «Повчання дітям» князя Володимира Мономаха, яке він адресував не тільки власним сином, але й усім іншим нащадкам князівсько-боярського стану. Представляючи у своїй роботі ідеальний образ князя-правителя та ідеалізовану модель його державної діяльності, князь Володимир закликав княжичів постійно підвищувати свій освітній рівень, завжди керуватися у своїй відносинах із підлеглими християнськими заповідями та нормами моралі, дотримуватися законів і принципів справедливості та вимагати від своїх підлеглих аналогічної поведінки, бути сміливими воїнами, готовими завжди стати на захист рідної землі. Слід також зазначити, що у своєму повчанні Володимир Мономах навів конкретні практичні вказівки щодо управління своїми підданими та державою загалом, правила поведінки в різних типових для правителя ситуаціях, зокрема під час ведення війни із зовнішніми ворогами. Отже, за висновками князя Володимира, кожний князь

має бути мудрим правителем, відважним воєначальником та справедливим суддею в державі, як це вимагали політичні традиції староукраїнської держави.

У контексті порушеної проблеми доцільно також відзначити таку широковідому працю доби Київської Русі, як «Слово о полку Ігоревім», у якій знайшли своє відбиття багато різних проблем тих часів. Повідомляючи про невдалий військовий похід новгород-сіверського князя Ігоря, невідомий автор цієї поеми сформулював важливі висновки про те, що причиною тяжких подій на староукраїнських землях є міжусобна боротьба руських князів. Основний сенс зазначеної поеми відображений у наведеному в книзі «золотому слові» київського князя Святослава, який головну провину Ігоря та причину його поразки вбачав у тому, що той почав війну не заради рідної країни, а заради пошуку власної слави. У вказаній праці також підкреслюється, що мудрий володар має бути не тільки вправним воєначальником, але й мудрою людиною, готовою присвятити своє життя служінню своєму народу й реалізації загальнодержавних інтересів [123; 136].

Варто зауважити, що вплив Візантії на культуру Київської Русі проявився також у такому факті — більшість авторів включали в свої рукописні твори уривки з робіт відомих мислителів минулого. У світлі цього Т. Вілкул цілком справедливо відзначає, що розумінню світоглядних та політичних ідей мислителів Давньої Русі сприяє аналіз не тільки їхніх оригінальних текстів, але й перекладних історичних наративів: хронік, історій, хронографів тощо [26, с. 144].

Наприклад, зміст збірки «Пчела» містив певні фрагменти з творів Сократа, Платона, Аристотеля, Соломона, Епікура, Іоанна Златоуста та ін. У цих фрагментах розкривалися важливі моральні норми до поведінки членів суспільства (наприклад, наголошувалося на тому, що про добродійність чоловіка свідчить не початок його справ, а їхній кінцевий результат), визначались способи оволодіння людиною мудрістю (так, пояснювалось, що як бджола збирає нектар із різних квітів та перетворює їх у мед, так і людина

має опрацьовувати різну інформацію та формувати на цій основі власні знання, погляди та переконання). Зазначена збірка включала також афоризми та короткі оповідання про різні повчальні епізоди з життя та діянь відомих державних діячів, у тому числі Александра Македонського та його батька Філіпа II, спартанських царів Агесілая і Леоніда I, афінського діяча Алквіада, східних царів Дарія, Артаксеркса, Кира, Креза та ін.). Ознайомлення молодих людей із цими оповіданнями забезпечувало позитивний вплив на формування політичної свідомості кожного з них, сприяло кращому усвідомленню представниками вищої верстви населення, якими якостями мають оволодіти правителі та наближені до них особи [4; 145].

У контексті порушеної проблеми доцільно також відзначити такі перекладні твори, як «Хроніка» Георгія Амартова, «Хроніка» Сінкелла, «Сказаніє про індійське царство», «Варлаам і Йосаф», «Стефаніт і Інхілат», «Девгенієве Діяння», Житие Василя Нового, «Христианская топография» Козьми Індикоплова, повість «Александрія», «Слово про премудрого Акира» та ін., у яких висвітлювались основні моральні й політичні цінності візантійського (грецького) суспільства. Водночас важливо підкреслити, що староукраїнські автори не просто запозичували ідеї візантійських мислителів, але й формували на основі творчого переосмислення цих ідей власне бачення призначення держави та місця людини в ній [20; 26; 45; 55; 59; 78; 135; 148].

Зазначимо, що період розквіту Київської Русі значною мірою був зумовлений сприятливими історичними передумовами. Проте поступово загострення суперечностей між інтересами князів, розвиток нового типу соціально-економічних умов спричинили розпад цілісної держави на окремі князівства. Тяжкі випробування, що випали на подальшу долю українського народу (монголо-татарська навала; входження українських земель до складу інших держав, що посилювало феодальний і релігійний гніт), негативно позначились на подальшій історії українського народу [123; 126; 145]. Також

слід підкреслити, що духовна та соціально-політична спадщини Київської Русі суттєво вплинули на історію українського народу та значною мірою зумовили особливості його подальшого політичного життя.

Як встановлено в дослідженні, у рукописних пам'ятках Київської Русі знайшли своє відображення найактуальніші проблеми соціально-політичного життя першої староукраїнської держави: збереження єдності, підвищення й обстоювання її міжнародного авторитету, зміцнення державності, визначення оптимального співвідношення світської та церковної гілок влади. Варто також зазначити, що з'ясування передумов виникнення політичної культури як соціального феномена, аналіз висловлених видатними українськими мислителями провідних ідей про призначення держави, основних вимог до особистості правителя та його підданих, сформульованих на етапі становлення перших суспільно-державних традицій на українських землях, мають велике значення для з'ясування сьогоденних актуальних політичних тенденцій та сучасних державотворчих орієнтацій в Україні [123, с. 53, 56].

Отже, можна підсумувати, що в часи Київської Русі сформувались світоглядні, моральні, політичні ідеї, які значною мірою вплинули на подальший розвиток політичної думки на українських землях та стали важливою передумовою для формування політичної культури молоді в сучасній Україні. Зокрема, серед цих ідей слід відзначити такі: проведення політики зміцнення національної державності, встановлення гармонійних відносин між державою та церквою, забезпечення єдності та суверенності політичної влади, керування правителями у своїх діях державними та національними інтересами, важливість виховання молоді в дусі відданості своєму народу та готовності зі зброєю в руках захищати його незалежність, прагнення сумлінно виконувати закони та моральні приписи.

Як свідчить аналіз наукової літератури, витоки французької державності формувалися в принципово інших історико-соціальних умовах. Встановлено, що предками корінної французької нації були франки, які являли собою вільний союз із декількох древніших германських племен. При

цьому погляди вчених щодо виникнення самого терміна розходяться. Наприклад, деякі науковці вважають, що цей термін походить від слів *frakkr* (перекладається з давньоскандинавської як «відважний») чи слова *frank* (перекладається зі старогерманської мови як «вільний») [186; 198; 225].

Зауважимо, що перші відомості про племена франків наведено в римських джерелах, які належать до III ст. н. е. Ці племена спочатку жили на землях за нижньою й середньою течіях Рейну, на морському узбережжі по Шельде, а в другій половині IV ст. зайняли ще й Токсандрію, що знаходилась між річками Маасом і Шельдою, на правах федератів імперії, які захищали її пограничні землі від ворогів. До середини V ст. салічні франки розповсюдили свої володіння на південь і захід до річки Сомма [46; 52; 177; 224].

Варто уточнити, що після падіння Західної Римської імперії на території Галлії існувало багато варварських королівств. При цьому відомий французький біограф А. Моруа відзначав, що ці королівства являли собою «не організовані держави, а дружини, проводирі яких делегували права управління на місцях своїм підлеглим: *omites* (графам) і *duces* (герцогам)» [102, с. 32].

Поступово вождь одного з франкських племен Хлодвіг, завоювавши території значної частини Галлії, зміг об'єднати під своєю владою всіх франків. Стати правителем для об'єднаних земель йому допомогли такі особистісні якості, як безстрашна відвага, енергійність, витривалість, а водночас — хитрість, жорстокість, лицемірство, відсутність сумнівів у правильності своїх дій та розкаянь совісті. Важливою подією, яка значною мірою вплинула на подальшу історію французького народу, було також прийняття Хлодвігом та його дружиною християнства, що забезпечило йому підтримку з боку галло-римського духовенства під час подальшого завоювання території Галлії [46; 52; 102; 150; 211].

Називаючи Хлодвіга «царственным розбійником» [102, с. 33], А. Моруа водночас підкреслював, що той мав великі заслуги перед французьким

народом, адже після падіння імперії зміг забезпечити територіальну єдність Галлії, яка незабаром отримала назву Франції, тобто землі франків, «освятив союз корони і Церкви, що стало умовою духовної єдності країни» [там само], а також, «прийнявши від імператора Анастасія титул римського консула, він затвердив спадкоємність влади» [там само].

Слід відзначити, що на початку правління Хлодвіга влада вождів залишалась слабкою, а його соціальне положення суттєво не відрізнялось від положення будь-якого дружинника. Цей факт підтверджує і ситуація з так званою Суассонською чашею. Так, відомий католицький єпископ і франкський історик Григорій Турський у своїй праці «Історія франків» описує, що одного разу дружинники Хлодвіга, займаючись грабежами під час військових набігів, винесли з церкви чашу, яка була священною реліквією. Єпископ цієї церкви попросив короля повернути чашу. Однак, відповідно до існуючої на той час традиції, військову здобич треба було поділити порівну між усіма воїнами. Тому Хлодвіг, приїхавши до Суассона, змушений був попросити дружину дати крім належної йому частки багатства ще й украдену чашу. Проте один воїн, не погодившись виконати це прохання, заявив королю, що той отримає тільки те, що йому належить за традицією, тобто тільки кусок чаші, а потім ударив по ній сокирою. Хлодвіг промовчав, бо не міг порушити існуючої традиції, але затаїв сильну образу. Через рік король наказав воїнам зібратися на полі та продемонструвати стан своєї зброї. Під час цієї перевірки він заявив, що зброя кривдника перебуває в найгіршому стані, а потім кинув його бойову сокиру на землю. Коли той нахилився за нею, Хлодвіг розрубав йому голову своєю сокирою та нагадав, що він так само розрубав чашу. Ця історія навела на його воїнів сильний страх [150, с. 48]. Такими жорстокими вчинками король добивався беззаперечної покори від своїх воїнів, а також у такий спосіб зміцнював владу короля як абсолютного правителя.

Отже, можна підсумувати, що в часи правління Хлодвіга державність ще тільки зароджувалась, а устої життя народу не відрізнялись високою

моральністю. Найважливішими якостями для чоловіків вважались сміливість, мужність, витривалість, жорстокість, напористість та відданість королю.

Зокрема, про жорстокі устої тогочасного суспільства свідчить те, що багато кельтських ритуалів і повір'я були пов'язані з головою. Так, воїни відрізали голови своїх ворогів та зберігали їх як трофеї, знаки доблесті. Крім того, з черепів робили кубки та присвячували їх богам, що мало певний міфічний сенс [46; 2112].

Зауважимо, що в ті часи навіть прийняття людиною християнства, як правило, суттєво не впливало на спосіб її життя. Зазначена ідея стосується і самого Хлодвіга. Причому деякі історики (наприклад Григорій Турський) вважали, що він вирішив прийняти цю віру після того, як щира молитва допомогла йому виграти одну страшну битву, в якій він ледве вижив. Інші відомі французькі історики (У. С. Девіс, А. Моруа, Ф. Функ-Брентано та ін.) стверджували, що прийняття християнської віри було скоріше для короля справою військовою і політичною, ніж духовною [52; 102; 155; 196].

Як установлено в дослідженні, до завоювання Галлії у франків не було писаних законів, а існували лише звичаї, які в усній формі передавалися з покоління в покоління, тобто люди жили за нормами звичаєвого права. Така ситуація насамперед пояснювалась тим, що переважна частина населення була неграмотною, тому не існувало гострої потреби закріплювати ці правила в письмовому вигляді. Слід також зазначити, що після захоплення нових територій франки нав'язували свої правові норми та закони, які витісняли на цих землях римське право [33; 130; 196].

Варто відмітити, що в V ст. на вказаних теренах почали створювати так звані «варварські правди», тобто судебники, вказівки для суддів з описом правових норм та покарань за їх порушення. При цьому перші варіанти таких документів ще не були збірниками системно викладених законів та правових норм, проте їхня поява все одно мала велике значення для регламентації різних сторін життя членів тогочасного суспільства. У світлі цього вагомою заслугою Хлодвіга було ініціювання складання першого збірника писаних

законів у франків, що дістав назву «Салічна правда» (за назвою франкського племені, з якого походив сам Хлодвіг, тобто племені салічних франків). Даний документ відображав більш-менш систематизовані норми соціально-економічного й політичного життя держави. Це стало підставою для визнання «Салічної правди» однією з найвизначніших пам'яток звичаєвого права у Західній Європі та свідченням початку поступового переходу мешканців Західної Європи від варварства до цивілізації [33; 108; 130; 196].

Доцільно також підкреслити, що навіть після розпаду Франкської держави, коли «Салічна правда» вже втратила свою юридичну силу, значна частина мешканців цих територій продовжувала дотримуватися визначених у ньому документі законів та норм поведінки. Крім того, зміст цього документа виступав своєрідним зразком та правовою основою для укладання різних нормативних документів у подальшій історії французької держави [130, с. 151].

Уточнимо, що Хлодвіг належав до династії Меровінгів, яка стала першою в історії Франції династією франкських королів. Королі цієї династії правили на території сучасних Франції та Бельгії більше трьохсот років, тобто більше, ніж Валуа і Бурбони [208; 220]. Після смерті Хлодвіга землі єдиної держави були поділені між його синами, гостра боротьба за владу між якими пізніше спричинила виникнення міжусобних воєн.

Як визначено в наукових розвідках, у подальшій історії предків сучасного французького народу важлива роль належала представнику династії Каролінгів Карлу Мартеллу (від слова «молот»), який зробив багато для благополуччя свого народу та Європи загалом. Карл був майордомом при декількох королях у першій половині VII ст., коли представники королівської династії Меровінгів практично втратили свою політичну силу, тобто реально він виконував функції правителя, сконцентрувавши в своїх руках військову, адміністративну та судову владу [208; 220].

Варто підкреслити, що Карл виграв багато важливих битв, проте його головною заслугою було спасіння Європи від військових набігів арабів. У ті

часи вони вже перейшли Гібралтар, зайняли практично всю Іспанію та почали здійснювати військові напади на територію Галлії, вбиваючи й грабуючи людей та спалюючи на своєму шляху християнські церкви. Слід уточнити, що Карл та його дружина брали участь у різних походах проти арабів, яких у Європі називали сарацинами. Проте вирішальна запекла битва з ними відбувалась у жовтні 732 року в Пуатьє. У цій битві, що тривала шість днів, перемогло військо Карла Мартелла, араби були змушені втекти з поля бою. Саме після цієї поразки назавжди припинилось подальше військове вторгнення мусульман у Галлію. А це означало, що від ісламського поневолення була врятована не лише Галлія, а й територія всієї Європи. Саме після цієї битви Карл отримав своє додаткове ім'я — Мартелла [208; 220].

Ще на початку свого правління Карл добре розумів, що успіх військових дій переважно залежить не тільки від рівня бойової підготовки воїнів, але й від якості їхнього спорядження, яке коштувало чималих грошей. При цьому особливо дорогим було спорядження для важкої кінноти, що була створена за наказом короля та забезпечувала отримання перемоги в більшості його військових походів. Оскільки пересічні дружинники не мали можливості купити зброю та коней за свої гроші, для вирішення цієї проблеми Карл наказав відбирати церковні землі й общинні землі та передавати їх як бенефіції (від латин. *beneficium* — благодіяння) у довічне користування своїм воїнам на умовах несення ними військової служби, виконання на місцях певних організаційних функцій, а головне — сумлінного служіння своєму королю. У свою чергу, селяни, які проживали на цих землях, мали утримувати своєю працею їхніх нових власників, поступово потрапляючи в залежність від них. Причому після смерті бенефіціарія його сини могли володіти наданою землею за умови виконання аналогічної військової повинності. Якщо бенефіціарій свої обов'язки сумлінно не виконував, його могли позбавити земельних наділів [52; 80; 102; 155; 163; 208; 220].

Отже, можна сказати, що за часів правління Карла Мартелла розпочався своєрідний переворот в аграрних відносинах членів франкського суспільства, який свідчив про поступове складання в його надрах нового феодального ладу. Цей переворот проявлявся в передачі достатньо великих за розміром земельних ділянок церков чи общинних земель військовим вершникам, які отримали назву лицарства (від нім. *ritter* — вершник, кінний воїн). Унаслідок указаних рішень короля поступово формувалась окрема верства світських феодалів, які професійно займались військовою справою, тобто лицарів [52; 102; 174; 176].

У свою чергу, це спричиняло прискорення процесу соціального розшарування основної маси населення, зокрема розорення більшості вільних селян-общинників, які, втрачаючи свої алоди, поступово перетворювалися спочатку в залежних людей від власників земель, а пізніше — взагалі у кріпаків. Розоренню селян сприяли також нескінченні внутрішні й зовнішні війни, що примушували чоловіків виконувати військову повинність, а також часті неврожаї, голод, страшні епідемії, які через відсутність медичних знань та недотримання людьми санітарно-гігієнічних норм швидко поширювались на європейських землях та нерідко вбивали мешканців цілих міст [46; 52; 61; 102].

Отже, у ті часи почав формуватися стан феодалів, який складали лицарство та духовенство, а також стан залежних селян. Крім того, в суспільстві існувала ще верства бюргерів, до якої входили купці й ремісники. Оскільки лицарі мали зі зброєю в руках захищати державу від зовнішніх ворогів та підтримувати в підкоренні представників нижчих верств населення, а священники — забезпечувати ідеологічний вплив на свідомість населення та примушувати його підкорятися церковним догмам, процес виховання майбутніх лицарів (а ними ставали старші сини феодалів) та священників здійснювався по-різному. Так, перші з них мали в обов'язковому порядку опанувати «сім лицарських добродійностей», до яких належали такі: верхова їзда, плавання, стрільба з лука; метання списа, фехтування,

полювання, гра в шахи, вміння складати вірші, співати та грати на музичних інструментах, причому в часи раннього Середньовіччя оволодіння грамотністю для лицарів не було обов'язковою справою. Майбутні священики як найбільш освічена частина населення засвоювали як загальні, так і спеціальні для духовенства знання. Водночас важливо зауважити, що поділ феодалів на лицарів та священиків був достатньо умовним, бо діти священиків (до прийняття цілібату) могли ставати лицарями, а молодші сини лицарів після проходження освіти приєднувались до духовенства [77; 81; 144].

На підставі викладеного можна підсумувати, що якщо на ранніх етапах становлення феодального суспільства армія створювалась на племінній основі, тобто складалася з пересічних представників племен, які мали практично рівні права з правителем та брали активну участь у політичному житті суспільства, то в часи правління Карла Мартелла провідна роль в армії та в процесі управління державою загалом належала вже лицарству як військовій еліті, зокрема крупним землевласникам-синьйорам, в обов'язки яких згодом увійшло приведення із собою за наказом короля озброєних військових загонів [77; 81; 144; 215].

Як відзначається в науковій літературі, реформи Карла Мартелла попервах сприяли посиленню центральної влади, адже середні землевласники-бенефіціарії, отримавши землю, стали на певний час надійною опорою королю. Проте згодом бенефіції перетворились у спадкові володіння, а пізніше — у власність васалів. Крім того, королівські васали частину своєї землі віддавали в бенефіції своїм васалам і самі ставали сеньйорами, що робило їх лише формально залежними від короля. Отже, роздача землі в бенефіції на більш пізньому етапі розвитку суспільства зміцнила положення королівських васалів та загалом послабила королівську владу [33; 52; 61; 102].

У подальшій історії предків сучасних французів представників династії Меровінгів змінили Каролінги. Незважаючи на той факт, що першим

королем із цієї династії був син Карла Мартелла — Піпін Короткий, свою назву пізніше вона отримала від ім'я найбільш видатного представника цієї династії Карла, старшого сина названого вище короля. Цього короля ще при житті почали називати Карлом Великим [46; 52; 150; 202].

Слід зазначити, що на початку його правління на території Франкської держави йшли запеклі міжусобні війни. Тому Карл розпочав чергу війн зі своїми сусідами з метою зміцнення військового й політичного стану франків у Західній Європі, убезпечення своїх кордонів від нападів зовнішніх ворогів. Як з'ясовано, найбільш запеклою була війна із саксами, що з перервами тривала тридцять три роки. Поступово в результаті безперервних загарбницьких війн під владою Карла Великого опинилася величезна територія, що об'єднала в собі більшість земель так званого католицького світу того часу, а саме терени майбутніх Франції (крім Бретані), Бельгії, Голландії, Швейцарії, Корсики, західну частину Німеччини, більшу частину Італії, північно-східну частину Іспанії, Балеарські острови, тобто межі держави, яку створив Карл, практично досягли меж Західної Римської імперії. Крім того, за наказом короля на кордонах держави було створено укріплені зони, що не дозволяли зненацька вторгнутися в її землі [46; 52; 224].

Військову могутність держави Карл Великий також значно посилив за допомогою упорядкування процедури збору ополчення, а також знищення повноважень герцогів, чию владу він вважав небезпечною для короля. На чолі округів були поставлені графи, яким було надано відповідні адміністративні, фінансові, військові й навіть частково судові функції. Слід також зазначити, що захоплення Карлом Великим нових територій та зупинення внутрішніх війн дозволили поступово змінити внутрішню ситуацію в державі на краще та забезпечити прогресивний розвиток тогочасного суспільства. Створення могутньої держави стало причиною повного припинення експансії арабів у Європу [80; 155; 163; 192; 202].

Карл Великий також сприяв поширенню християнства на європейських землях. Зокрема, за його підтримки було засновано так звану Папську область, що являла собою теократичну державу в Римі та була попередником сучасного Ватикану. Крім того, створення Карлом Великим величезної за розміром держави сприяло подальшому просуненню католицької релігії на схід. За видатні заслуги із поширення християнського вчення 25 грудня 800 року в Римі Папа Римський Лев III проголосив Карла імператором [80; 155; 163; 194; 197].

Зауважимо, що Карл установив десятину для Папи Римського та підтримував його в різних справах. Водночас імператор залишив за собою повну владу в церковному управлінні, зокрема він одноосібно призначав на посаду єпископів та абатів, скликав духовні собори, ухвалював на сеймах рішення, що мали стосунок до церковних питань [80; 155; 163; 194; 197].

Важливим досягненням Карла було також зміцнення центральної політичної влади в державі, проте він допускав своїх підданих до часткового співуправління державою. Зокрема, із цією метою два рази на рік навколо самого імператора збиралися державні сейми. При цьому наприкінці весни на сейм запрошували тільки найбільш важливих радників правителя, тобто представників вищої адміністрації й вищого духовенства, а сейм, який проводився наприкінці весни, могли відвідувати всі вільні люди. Крім того, Карл видавав укази, що діяли по всій території імперії, а за їх виконанням стежили спеціальні посланці [70; 80; 81; 86; 87].

Значну увагу правитель приділяв також питанню відкриття шкіл при церквах і монастирях. При своєму дворі Карл Великий влаштував академію, що фігурує в історичних джерелах під назвою Палатинська. У цій академії навчались як рідні діти імператора, так і сини придворних високого рангу. Варто також зауважити, що в ті часи потужний імпульс отримав розвиток торгівлі, науки й мистецтва. Тому вважається, що Карл Великий поклав початок так званому Каролінгському відродженню, тобто культурному й інтелектуальному відродженню західної цивілізації [194; 197].

Як встановлено, сам імператор був достатньо освіченою для свого часу людиною. Він знав латинську мову, працював з математики, астрономії й теології, був знайомий із грецькою мовою, зі світською та церковною літературою, стежив за досягненнями в різних сферах візантійської культури та намагався зберегти твори римської культурної спадщини [180; 211; 215; 224].

Зазначимо, що сьогодні Карла Великого вшановують як національного героя й засновника двох держав — Німеччини та Франції, а католицькою церквою він взагалі віднесений до лику святих. Проте деякі сучасні вчені, відзначаючи видатну роль Карла Великого в європейській історії, водночас стверджують, що його особистість значно ідеалізована середньовічною традицією. Хоч Карл і був видатним державним діячем, він проводив політику захисту інтересів крупних землевласників-феодалів та був достатньо жорстоким і нещадним до простого люду та населення завойованих земель [192; 194; 211; 224].

Імператор мав дев'ять дружин та наложниць, тому в нього було багато спадкоємців. Проте вже при його онуках створена ним імперія розпалася [202; 211]. Також слід зауважити, що ідеї політичної культури, які виникли в стародавні часи на цих територіях, отримали подальший розвиток в історії європейських народів і, зокрема, французького народу.

Важливо відзначити, що ще в стародавні часи на території сучасної Франції було сформульовано важливі політичні ідеї, які отримали свій розвиток у подальшій історії французького народу. У контексті сьогодення особливу увагу заслуговують такі з них: здійснення сприятливої для розвитку держави політики, зміцнення державної влади шляхом допущення своїх підданих до часткового співуправління державою, організація освіти молодих людей із метою виховання їх як відданих і законослухняних громадян та прихильників католицького віри.

Отже, як визначено в процесі дослідження, зародження державності у предків сучасних китайців, українців та французів відбувалось у принципово

різних історико-соціальних умовах. У свою чергу, це зумовило виникнення в даних народів різних витоків ідеї формування політичної культури особистості. Водночас важливо зауважити, що виявлені національні ідеї формування зазначеної культури характеризуються не тільки значними відмінностями, але й схожістю між собою.

1.3 Визначення суті, структури та змісту політичної культури студентів університетів

У дослідженні встановлено, що вперше термін «політична культура» було застосовано в XVIII ст. І. Г. Гердером у праці «Ідеї до філософії історії людства». Зокрема, автор відзначав, що на зміст вказаної культури значною мірою впливає традиційний спосіб життя народу, а також соціальні устої, що складаються в державі в часи правління того чи іншого можновладця [32, с. 339].

І. Г. Гердер також нагадував, що правителі в давні часи значну увагу приділяли зміцненню традиційних устоїв регулювання соціально-політичних процесів у державі, а тому наказували своїм підданам забезпечувати в процесі виховання опанування кожною особистістю існуючих звичаїв та діючих у суспільстві моральних, політичних та моральних норм поведінки. За висновками мислителя, правителі «нових держав» недооцінюють виховні аспекти в системі їхнього управління, а тому в основу функціонування цих держав покладено гроші або «механічні мистецтва державної політики» [32, с. 368].

Як встановлено в процесі наукового пошуку, після праць І. Г. Гердера спостерігалася тривала перерва у проведенні досліджень, присвячених вивченню політичної культури як соціального феномена. Інтерес учених до цього феномена відновився тільки в XX ст. Зокрема, значущі наукові розвідки зазначеної проблеми провели Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Б. Павелл, Л. Пай, які сприймали політичну культуру як суб'єктивну царину

політичного життя, що виявляється в специфічних орієнтаціях учасників політичного процесу на ті чи інші політичні дії [168–170; 217].

За висновками Г. Алмонда й С. Верби, політичну культуру можна також визначити як «специфічний розподіл моделей орієнтації» представників населення щодо різних політичних об'єктів [170, с. 30]. Як уточнюють учені, політичні орієнтації проявляються як установки людей стосовно існуючої політичної системи та різних її аспектів, а також стосовно значень щодо «ролі власного «Я» в політичній системі» [170, с. 28]. Причому стосовно змісту цих орієнтацій указані вчені поділяють точку зору Т. Парсонса і А. Шилза, відповідно до якої політичні орієнтації включають такі групи: «когнітивні орієнтації» — знання й переконання людей щодо політичної системи, існуючих усередині неї соціально-політичних ролей та тих посадових осіб, на яких покладено виконання цих ролей, а також про те, що в неї на «вході» й що на «виході»; «емоційні орієнтації» — сукупність почуттів та відчуттів щодо політичної системи, «її ролей, персоналу та якості функціонування» [213, с. 53]; «оціночні орієнтації» — судження й суб'єктивні думки про політичні об'єкти, що являють собою специфічні поєднання ціннісних стандартів і критеріїв з інформацією й почуттями [213, с. 53].

Важливо зазначити, що поступово поняття «політична культура» увійшло в науковий обіг учених із різних країн, у тому числі КНР, України та Франції. У світлі цього в дослідженні було вивчено й зіставлено сучасні наукові доробки китайських, українських та французьких фахівців щодо трактування зазначеного поняття, а також визначення підходів та способів розв'язання проблеми формування політичної культури у студентів університетів. Уточнимо, що критеріями для зіставлення цих доробок слугували нормативні вимоги до здійснення освітнього процесу у вищій школі зазначених країн, сформульовані науковцями теоретичні положення про формування політичної культури студентів університетів, а також арсенал методів та форм реалізації цього процесу на практиці.

Зокрема, під час наукового пошуку визначено, що поняття «політична культура» китайські вчені трактують як: комплексний феномен, що існує в певних громадських і матеріальних умовах та включає конкретні політичні норми, політичний режим і систему, створені націями, державою, класами та різними соціальними угрупованнями, а також політичні доктрини, політичні відносини, емоції, звички, ідеали тощо (Гон Пісян, Лі Ішен, Чжен Цзінгао, Чжу Жияо та ін.); узагальнена політична психологія, що включає політичні уявлення, емоції, звички; а також політичні цінності й оцінки (Ге Цзюань, Лю Цзехуа, Ци Хен та ін.); окремий аспект психології в політичній системі, загальний вираз політичної свідомості й поведінки народу, будь-якого суб'єкта права для отримання економічного й політичного законного інтересу в умовах політичної системи та традицій (Сунь Сіке, Чжао Цзюй) [168].

У дослідженні встановлено, що Чжен Цзяньбан виділяє як окремі феномени політичну культуру суспільства й політичну культуру окремої особистості. Так, першу з цих дефініцій автор визначає як «концептуальну форму політичної системи», «суб'єктивну ціннісну категорію, політичну ціннісно-орієнтовану модель політичного життя, політичного пізнання, почуттів, стосунків, цінностей та інших політичних і психологічних аспектів» [330]. У свою чергу, визначені на державному рівні політичні ідеали, цінності, політичні теорії та критерії оцінювання різних політичних процесів та явищ складають політичну ідеологію. За висновками вченого, формою вираження політичної культури є гармонічні й збалансовані відносини членів суспільства з існуючою політичною системою [330].

Чжен Цзяньбан також стверджує, що політична культура окремої особистості включає в себе політичну обізнаність, яка є результатом пізнання політичної дійсності, політичних цінностей, переконань, почуттів і установок. Автор також зазначає, що вказаний психологічний феномен можна представляти як системне поєднання таких компонентів: когнітивний

(знання, пам'ять, мислення); емоційний (певні емоційні стани та почуття); дієвий (відображає форми поведінки, стиль процесу досягнення мети) [330].

За висновками Циня Хуа, політична культура — це важливий складник соціальної культури, духовне явище в царині політики, що складається з політичної психології, політичних цінностей, політичних думок представників різних соціальних верств населення. Основними ознаками політичної культури як соціального феномена є такі: її виразником є суб'єкти політичної спільноти, тобто певні етнічні чи соціальні групи, класи, політичні партії чи окремі громадяни; підґрунтям політичної культури є економічні основи держави, виробничі та громадські відносини між людьми, а її зміст визначається політичною системою в державі; формування політичної культури членів суспільства є довгостроковим процесом її поступового накопичення, тобто вона є результатом тривалого формування в межах певної нації особливого психологічного укладу, політичних та ідеологічних традицій, а стійка політична культура, у свою чергу, здійснює тривалий вплив на політичні нахили й поведінку громадян; кожний носій політичної культури під час прояву сформованих настанов, політичних знань, цінностей, поглядів та ідей здійснює оцінку й інтерпретацію різних політичних явищ, систем, партій, дій окремих політичних лідерів та державної політики загалом [291].

Фу Джухуей зазначає, що політична культура — це результат психічного й духовного віддзеркалення у свідомості людини існуючих політичних відносин, політичних почуттів, знань, традиційних норм моралі у свідомості людини [245].

Як стверджує ВанБейбей, політична культура є «дзеркальним відображенням» влади, що функціонує поряд із цим феноменом. При цьому політична культура відображає такі суттєві властивості державної влади як сила, авторитетність і легітимність. Автор також зауважує, що більшість структурних компонентів політичної культури є незмінними протягом усього часу існування державності, однак деякі компоненти підлягають суттєвим

змінам під дією процесу розвитку політичних процесів. За висновками зазначеного вченого, політична культура об'єднує в собі політичні традиції сприйняття влади та поточні політичні ситуації як відображення контексту різних політичних подій [16, с. 29].

За поглядами Вана Бейбея, політична культура включає такі компоненти: когнітивний, що відображає суб'єктність державної влади, високий рівень персоналізації політичної влади; поведінковий, що пов'язаний із готовністю громадян брати участь у політичному житті держави та проявляється в активних діях людей, які можуть бути пов'язані з проявом електоральної активності, протистоянням державній владі у вигляді пікетів чи демонстрацій, участі в різних видах політичної діяльності тощо [16, с. 51, 52].

Під час проведення дослідження в пригоді також стали висновки Вана Хуніна, на думку якого політична культура належить до духовного виміру людського фактора в політичній діяльності, що формується в процесі накопичення людьми досвіду прояву стабільної політичної свідомості, політичних поглядів, «політичних пристрастей» і політичних переконань. Автор вважає, що, з одного боку, політична культура спрямовує дію цих факторів як духовної спадщини народу, а з іншого — духовні чинники й політичні акції сприятимуть засвоєнню людьми певних моделей політичної поведінки, способу політичної свідомості, а також відпрацюванню певних політичних знань, почуттів та переконань. Як наслідок, політична культура суспільства формується під значним впливом накопиченої політичної культурної спадщини народу [304].

Ван Хунін також зазначає, що політична культура значною мірою впливає на всі інші політичні та соціальні аспекти життєдіяльності членів суспільства. Влучно порівнюючи дію цієї культури з айсбергом, автор пояснює, що сила політичної культури на життя членів суспільства іноді недооцінюється, проте це схоже на недооцінку наслідків зустрічі корабля в океані з айсбергом. Адже політична культура здійснює, на перший погляд,

малопомітний, а насправді — сильний і ефективний вплив на суспільство та державу загалом. На думку автора, якщо не приділяти цьому явищу належної уваги, наслідки впливу політичної культури на державні структури можуть стати неочікуваними для представників влади [304].

Доцільно також підкреслити, що китайську традиційну політичну культуру політологи визначають як «суперстабільну структуру» [226]. Причому цю культуру вони сприймають як переважно «підданську культуру», тобто культуру, що заснована на відданості й шануванні влади [17].

Чень Баолян також наголошує, що в Китаї значного поширення набув культ гуань бень (кит. 官本位), тобто культ посади, що засвідчує пріоритет влади в системі цінностей. Відповідно до існуючої політичної традиції офіційні чини і посади розглядаються як головний критерій цінності людини, причому особливого значення ця традиція набуває для перших осіб в державі. У світлі цього для багатьох китайців вищою життєвою метою є прагнення до високого статусу (посади) в суспільстві [17].

Ван Бейбей також наголошує, що сучасна «велика мрія» китайського народу включає такі три основні цінності сучасної політичної культури: могутня й самодостатня держава (гоцзя фуцян) (国家富强), національне відновлення (мінцзу чженсін) (民族诚信) та народне благополуччя (женьмін Сінфо) (人民幸福) [16, с. 37].

У процесі проведення наукового пошуку в пригоді також стали теоретичні положення Чжена Цзяньбана про основні функції, які виконує політична культура в суспільстві. Зокрема, автор виокремлює такі основні функції: політична культура є важливим психологічним фактором, який значною мірою визначає політичну поведінку членів суспільства; конкретна політична культура є необхідною ідеологічною основою для існування й підтримки наявної в державі політичної системи; політична культура є одним із важливих факторів, що визначає модель існуючої політичної системи,

визначаючи її наявний стан та спосіб функціонування в теперішньому часі, а також шлях і напрям подальшого розвитку; політична культура визначає фактичне функціонування політичної системи, тобто стан усіх складників та механізм їхньої взаємодії; політична культура обмежує реформу і розвиток політичної системи, тобто запобігає здійсненню скороспішних змін у суспільстві від впливом необдуманих дій окремих суб'єктів політичних дій [291].

Уточнимо, що визначення сутності педагогічної культури, аналіз розробленості проблеми формування політичної культури у студентів китайських університетів представлено в авторських публікаціях [87; 88].

Як встановлено в дослідженні, українські вчені пропонують у своїх працях власні визначення поняття «політична культура». Так, С. Грицай вважає, що це поняття доцільно використовувати в широкому та вузькому значенні. На його думку, в широкому значенні цей феномен являє собою поєднання сталих форм політичної свідомості й поведінки, а також способів і характеру дій різних політичних інститутів у межах функціонування певної політичної системи. У вузькому значенні автор розуміє політичну культуру як цілісне поєднання знань, якостей і поведінки людини в суспільно-політичній сфері [40, с. 23]. За С. Грицаєм, політичну культуру можна сприймати також як різновид загальної культури, спосіб відносин та духовно-практичної діяльності людей, що відображують інтереси держави та її основні політичні цінності, а також забезпечують формування політичних поглядів, цінностей, знань і навичок членів суспільства в його суспільно-політичному житті [40, с. 24].

В. Чепурна стверджує, що політична культура є якісною характеристикою політичної компетентності людини в умовах її професійного й особистісного становлення та розвитку громадянських якостей [157, с. 7]. У контексті порушеної проблеми в пригоді також стала точка зору О. Романюк. За висновками цієї дослідниці, політична культура в межах суспільства є відображенням «накладання національної культури на

політичну систему» [127, с. 109]. А це означає, що політична культура як соціальне явище об'єднує в собі не тільки культурні елементи, що проявляються в політичному процесі, але й ті складники загальної культури, які відбивають багатовікові традиції народу [там само].

Аналогічні погляди щодо розкриття суті політичної культури висловлюють С. Гелей і С. Рутар. Під цим феноменом вони розуміють сукупність політичних орієнтацій, позицій, цінностей, що характеризують політичну систему держави загалом та регулюють взаємодію між її окремими елементами [31, с. 214].

Більш розгорнуту характеристику поняття «політична культура» пропонує у своїх працях М. Остапенко. Як вважає дослідниця, усі трактування зазначеного поняття можна звести до трьох основних позицій. Так, під політичною культурою вчені зазвичай розуміють: суб'єктивну сферу людини (орієнтації, символи, цінності, настанови на політичні дії, вірування тощо), що проявляються під час здійснення нею політичної діяльності; спосіб духовно-практичної діяльності особистості й, зокрема, реалізації нею засвоєних політичних знань, ціннісних орієнтацій у політичній царині, відповідних моделей поведінки; політичну свідомість і політичну поведінку, що зумовлює виділення в структурі зазначеного феномена компонентів пізнавального, оцінювального, емоційного й поведінкового плану [110, с. 10–11].

З урахуванням висновків різних учених М. Остапенко визначає політичну культуру як «систему історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих („зразкових”) орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють» [110, с. 11]. Зазначена система забезпечує значущість політичних процесів у державі та політичне життя громадян і суспільства загалом, а також значною мірою впливає на їхній подальший політичний розвиток [110; 111].

А. Хорошенюк трактує поняття «політична культура» як інтегративну якість людини, що являє собою важливу передумову забезпечення ефективності її громадсько-політичної діяльності та водночас показник політичної компетентності особистості та метою її особистісного самовдосконалення. Автор також зазначає, що політична культура є результатом привласнення індивідом усіх складових політичної культури суспільства. Тому можна стверджувати, що ця культура є своєрідною ланкою, що пов'язує між собою окремого громадянина, державу загалом та сучасні політичні процеси, які відбуваються в її межах [153, с. 5].

Як відзначають В. Марковець і О. Толочко, під час визначення зазначеного поняття слід розрізняти політичну культуру суспільства загалом і окремої особистості [94; 146]. Так, політична культура суспільства являє собою «зафіксований у законах, звичаях, традиціях політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес» [146], а особистості — систему переконань, поглядів, ціннісних орієнтацій, що притаманні їй як учаснику конкретної політичної системи, певного політичного процесу. При цьому людина тією чи іншою мірою приймає стереотипи політичного мислення, норми поведінки й орієнтації, що існують в її соціальному середовищі [94, с. 56].

Варто також зауважити, що українські автори висловлюють різні погляди щодо структури політичної культури. Так, за висновками І. Поліщука, політична культура суспільства включає такі компоненти: політичну ідеологію і психологію, політичні інститути, політичні знання, традиції, норми, засоби, зразки політичної діяльності. Політична культура окремої людини об'єднує в собі політичні знання, відповідні вміння, а також такі емоційно-психологічні компоненти: політичні переконання, переживання, настрої, почуття, оцінки тощо [124].

За висновками В. Марковець, політична культура особистості включає такі компоненти: 1) когнітивний (знання й розуміння людиною основних політичних проблем держави, структури, функцій та роботи основних

соціально-політичних інститутів; механізмів діяльності органів політичної влади, прийняття ними політичних рішень та шляхів їх реалізації; своєї власної роботи у функціонуванні політичної системи; 2) мотиваційний (політичні потреби й інтереси, фактори, що спонукають людину до активної політичної діяльності, обрання певного способу політичної поведінки); 3) емоційно-психологічний (емоції і почуття, що виникають у зв'язку з участю особистості в різних політичних процесах); 4) ціннісно-орієнтаційний (політичні орієнтири й цінності, що значною мірою забезпечують структурування політичної культури людини); 5) поведінковий (конкретні дії та вчинки особистості, пов'язані з її політичними відносинами) [94, с. 57, 58].

За поглядами А. Хорошенюка, політична культура людини, відбиваючи елементи політичної культури суспільства, включає такі структурні складові: базову, що є результатом відображення в політичній свідомості індивіда соціально значущих політичних ідеалів та традицій свого народу; інформаційну, яка пов'язана із засвоєнням особою життєво важливих політичних знань, поглядів, пов'язаних із різними аспектами політичного життя; ціннісну, що формується на основі перетворення політичних знань на персональні переконання й цінності людини; нормативну, що вимагає засвоєння особою визнаних норм і процедур політичної поведінки; діяльнісну, що проявляється в активній участі громадянина в соціальному та громадсько-політичному житті [153, с. 5].

В. Чепурна вважає, що цей феномен об'єднує в собі: 1) компоненти гносеологічного порядку (знання про політичну систему й політичні інститути держави, політичні погляди, політичне мислення, уміння правильно розуміти та прогнозувати динаміку подальшого розвитку політичних подій); 2) компоненти нормативного порядку (зразки політичної поведінки, політичний досвід, правила поведінки з політичними союзниками та опонентами); 3) компоненти емоційно-психологічного порядку (національна самосвідомість, політичні переживання, прояв поваги до

політичних традицій, політичні інтереси, почуття патріотизму, гордості за історичне минуле держави, толерантності й політкоректності); 4) компоненти аксіологічного порядку (політична самосвідомість, політичні цінності й ідеали, що є основою для адекватної оцінки політичної інформації, прояву здатності всебічно оцінювати наявну політичну ситуацію та знаходити кращі рішення її розв'язання); 5) компоненти дієвого порядку (уміння аргументовано вести політичні дискусії, брати активну участь у політичних акціях та інших громадсько-політичних заходах, прояв непримиренного ставлення до противоправних дій людей та антигуманних політичних доктрин [157, с. 7, 8].

За висновками С. Грицяя, політична культура людини включає такі блоки: аксіологічний блок, що об'єднує в собі цільовий компонент (система цінностей і цілей) та мотиваційний компонент (система мотивів, що стимулюють політичну активність людини); гносеологічний блок, що включає когнітивний компонент (система «політичних» знань: політична термінологія; знання про суть політики, її норми та принципи; про природу і структуру політичної влади; про конституційні права й обов'язки громадян) та переконувальний компонент (світогляд, ідеали, переконання, установки особистості); операційний блок, що містить діяльнісний компонент (система вмінь, необхідних для здійснення політичної діяльності: аналізувати й критично переробляти політичну інформацію, оцінювати політичні ситуації; аргументовано й логічно вести диспути з політичних питань тощо) та рефлексивний компонент (уміння аналізувати, оцінювати, коригувати власну соціально-політичну діяльність); особистісний блок (особистісні якості: гуманізм, громадянськість, чесність, гідність, відповідальність, об'єктивність, толерантність) [40, с. 39–55].

У контексті порушеної проблеми доцільно також відзначити визначені українськими авторами основні функції політичної культури, а саме такі: вираження й реалізація соціальних інтересів (вимагає формування в громадян політичної свідомості, у якій відтворюються основні інтереси різних верств

населення щодо державної влади, у тому числі через діяльність різних політичних партій); нормативно-регулювальна функція(реалізується шляхом створення нормативно-правової бази держави, що регламентує механізм впливу на пересічних громадян як носіїв різних соціальних інтересів на основі врахування основних політичних процесів у державі, а як наслідок — забезпечує стійке, злагоджене й динамічне функціонування політичної системи); захисна функція(проявляється у збереженні основних політичних цінностей, ідеалів, що відповідають інтересам держави та традиціям народів, які мешкають на її території, а також захист демократичних прав і свобод особистості загалом);прогностична функція (забезпечує можливість на основі з'ясування стану та змісту політичної культури громадян конкретної держави, установлення характерних для них політичних орієнтацій, оцінок політичних явищ і процесів передбачати імовірний варіант поведінки окремої людини в певних конкретних соціально-політичних умовах);виховна функція (передбачає цілеспрямоване формування громадян держави як активних суб'єктів політичних відносин на основі засвоєння соціально значущих політичних цінностей і норм поведінки);комунікативна функція (зумовлює розбудову правової та ідейно-політичної комунікації громадян із політичними інститутами держави та між собою, що відбувається на основі застосування загальноприйнятих для даної спільноти термінів і символів та врахування поширених серед її членів стереотипів мислення й поведінки, при цьому враховується можливість установлення комунікативних зв'язків між учасниками політичного процесу як у просторі, тобто в рамках існування конкретної політичної системи, так і в часі, тобто в процесі трансляції надбань політичної культури від старшого покоління до молодшого [40; 121; 122].

Під час проведення наукового пошуку вивчались також погляди французьких учених щодо суті та структури політичної культури особистості й, зокрема, студентів університетів. Так, відомий французький історик та впливовий політичний теоретик П'єр Розанвалон у своїй праці «Французька

політична модель» кваліфікує французьку політичну культуру як «культуру узагальнення», що виявляється в прояві людиною волі вчиняти так, як вимагає закон [222].

Французький політолог Ф. Бро під поняттям «політична культура» розуміє сукупність знань та поглядів громадян, що дозволяють їм усвідомлено визначити сенс повсякденного досвіду прояву певного ставлення до правителів та різних політичних груп, які виконують для них роль певних ідентифікаційних зразків політичних ідей та поведінки. Як вважає Ф. Бро, кінець ХХ століття позначився відродженням у Франції ідентифікуючих стверджень, що відображали певні політично-релігійні особливості територіальних громад чи субкультури різних поколінь. Цей процес є реакцією населення на глобалізацію економіки й культури, що сприяє створенню так званої « нової світової етнізації ». Демонструючи недовіру до мігрантів, пересічні громадяни намагаються в такий спосіб проявляти власні потреби в отриманні права народу на автономний розвиток [178].

Ф. Бро також привертає увагу до того факту, що сьогодні політична культура являє собою комбінацію достатньо нестійких елементів, різних відповідей людей на існуючі політичні проблеми та виклики сьогодення, хоч водночас у її змісті міститься багато елементів, що є відображенням еволюції цього феномена чи запозиченням з інших політичних систем. Автор також наголошує, що сучасна політична культура не є закритою, чітко стабілізованою системою, адже вона знаходиться у постійній взаємодії з іншими видами культури. Тому вона перебуває в стані постійного розвитку, причому цей розвиток відбувається в межах постійної еволюції самого суспільства [178].

Як зауважує автор, часто політичну культуру в смисловому значенні вважають еквівалентом ідеології, проте такий підхід є науково неправильним. Адже основою ідеології як сфери людської життєдіяльності є сукупність чітко визначених ідей та поглядів. На відміну від ідеології,

політична культура характеризується нейтралітетом, бо в наукових концепціях політичної культури різні політичні системи вважаються рівноправними (цей факт засвідчує принцип методологічного релятивізму). Крім того, певні схеми політичної поведінки нав'язуються населенню раціональними механізмами впливу, тобто відгуками авторитетних політичних лідерів щодо конкретних політичних ситуацій чи умов життєдіяльності різних соціальних груп, а не засобами реального насилля з боку тих чи інших соціальних категорій, які б могли претендувати на домінуючу роль у життєдіяльності суспільства [178].

У світлі викладеного Ф. Бро підсумовує, що сьогодні існує потреба у створенні нової концепції політичної культури, яка передбачає відхід дослідників від позиції етноцентризму. У свою чергу, це вимагає від них абстрагуватися від особливостей соціального середовища, у якому вони існують, не враховувати притаманних громадянам конкретної держави та представникам певних верств специфічних політичних поглядів та ідей, а замість цього побудувати універсальну модель політичної культури, що буде життєздатною в умовах існування політичної системи будь-якої держави [178].

Професор соціології й антропології Сорбонни Д. Кюш теж звертає увагу на те, що в науковій літературі термін «культура» часто вживається в значенні «ідеологія». Не погоджуючись із цією думкою, учений зазначає, що вказані феномени є близькими за значенням, проте не є синонімами. Автор також підкреслює, що політична культура тісно пов'язана з іншими культурними феноменами, бо будь-яка політична система ґрунтується на тих цінностях та уявленнях, що домінують у суспільстві. Як підкреслює Д. Кюш, у межах суспільства існують різні «політичні субкультури», а тому можна сказати, що в сучасній Франції спостерігається плюралістичність різних моделей політичних цінностей, які визначають у представників різних верств населення прихильність до різних політичних поглядів, ідеалів та способів

політичної поведінки. Саме цими роздумами автор пояснює наявність у французькому суспільстві «правих» та «лівих» політичних партій [183].

Іншу точку зору з окресленого питання висловлює французький соціолог Б. Баді. Він не погоджується з визначенням суті політичної культури як фактора секторизації, автономізації культури за певною ознакою. Цей дослідник стверджує, що спроби виділити окремі політичні культури для представників різних соціальних груп та протиставити їх одна одній, пов'язати цей феномен з економічною чи релігійною культурою існуючих у суспільстві верств населення чи взагалі виокремити й ізолювати «особливі політичні» орієнтири окремих особливостей не сприяють політичній згуртованості французьких громадян [173].

Як вважає Б. Баді, сьогодні існує потреба в розробленні іншої концепції політичної культури. Адже вона має стати тим соціальним явищем, яке зможе стати фактором інтеграції населення в умовах глобалізації суспільства, реалізувати на практиці існуючі між представниками різних верств соціальні зв'язки, забезпечити зв'язки, що об'єднують між собою різноманітні соціальні функції та забезпечують цілісну політику в державі [173].

У дослідженні враховувалась також точка зору французького політолога Ж-Ф. Байяра, який констатує непостійність, неконкретність концепту політичної культури. У світлі цього автор пропонує в процесі проведення наукових досліджень першочергову увагу приділяти не аналізу політичної культури як об'єкта дослідження, а визначенню культурних причин щодо здійснення людьми тих чи інших політичних дій [175].

Як і багато інших французьких дослідників, Ж-Ф. Байяр стверджує, що політична культура певної нації не має свого специфічного змісту, який би принципово відрізнявся від змісту політичної культури в межах інших держав. Автор підкріплює цю думку аргументом про те, що в сучасному глобалізованому суспільстві між моделями політичної культури в різних країнах завжди існує взаємозапозичення та взаємовплив. Ж-Ф. Байяр також підкреслює, що в сучасному суспільстві провідні політичні цінності й моделі

політичної практики достатньо швидко змінюються, а тому не варто переоцінювати вплив визначених у науковій літературі культурних детермінізмів на реальну поведінку членів суспільства [175].

У дослідженні в пригоді також стали основні ідеї Б. Гербелота. Так, автор відзначає, що політична культура є важливим об'єктом соціалізації, спрямованої на набуття й переосмислення людиною певних політичних правил, цінностей, практичних дій, специфічних для певної соціальної групи, до якої ця людина належить. У світлі цього політичну культуру слід трактувати як «сукупність політичних знань, норм і цінностей громадянина, які будуть визначати його голос на виборах». При цьому основними факторами, що зумовлюють зміст політичної культури, є ближнє соціальне середовище або соціально-професійна група людей. Тому спостереження за відмінностями в політичних поглядах і поведінці представників окремих спільнот дозволяє також визначити політичні установки, що відображають різні моделі політичної культури [218].

Як стверджує Б. Гербелот, у більш широкому сенсі політична культура являє собою набір політичних уявлень, цінностей і норм, що визначають політичні погляди членів соціальної групи або суспільства загалом, а як наслідок — їхнє ставлення до політичної влади. При цьому конституційне подання феномена політичної культури відповідає нормативно визначеним політичним знанням і переконанням про функціонування політичних та соціальних організацій. Автор також підкреслює, що засвоєння політичних цінностей та певних основоположних стандартів політичної культури забезпечує здатність людини формулювати певні оціночні судження в політичній сфері, тобто ті, що належать до класу дихотомій: ефективний чи неефективний, справедливий чи несправедливий, законний чи незаконний тощо [199].

Б. Гербелот також підкреслює, що саме стан політичної культури зумовлює політичні відносини в державі. Причому політичні культури будь-яких соціальних спільнот не є автономними, тобто повністю ізольованими

від інших видів культури. Політична культура також не характеризується унікальністю, однорідністю (адже є різні політичні субкультури), сталістю (оскільки зазначена культура є продуктом різних видів соціальної чи політичної взаємодії, ця культура перебуває в стані постійного розвитку) [199].

За поглядами Б. Гербелота, сьогодні в суспільстві можна виокремити значну кількість різних верств, кожна з яких має свою особливу політичну субкультуру. Водночас французькою традицією є умовний поділ цих політичних субкультур на дві достатньо великі групи: праві й ліві, причому такий поділ охоплює не тільки сферу політичної культури, але й економічні й соціальні царини суспільства [218].

Автор також констатує, що в останні роки у Франції відбуваються значні зміни в змісті політичної культури. Оскільки цей феномен не є закритою системою чи навіть чітко стабілізованою, він перебуває в тісній взаємодії з іншими видами культури. Зокрема, різні фактори (поширення міграційних рухів, створення нових інформаційно-комунікаційних технологій тощо) значною мірою сприяють поширенню певних норм і цінностей, які виходять за рамки країни культури походження. У світлі цього в суспільстві спостерігається взаємозбагачення різних форм життєдіяльності людей, що, у свою чергу, сприяє зміні різних політичних культур. Тому французька політична культура поступово інтегрувала в себе не тільки загальноєвропейські, а й загальносвітові політичні проблеми, що відображають поглиблення глобалізації суспільства. Як відповідь на сучасні виклики, у сучасній Франції виникають різні партії (наприклад, партія альтерглобалістів чи екологів), що зазвичай розташовані зліва в шкалі різних політичних партій, проте їхні представники стверджують, що діяльність цих партій має аполітичний характер [189; 218].

На підставі викладеного зроблено висновок про те, що у визначеннях самого поняття «політична культура» китайськими, українськими та французькими вченими принципових відмінностей немає. (Це питання

докладно розкрито в авторських публікаціях [89; 90]). Водночас слід констатувати, що у поглядах вчених КНР, України та Франції стосовно змістового наповнення цього соціального феномена спостерігаються суттєві відмінності.

Як встановлено, ці сформульовані висновки співпадають із висновками деяких інших науковців. Так, О. Романюк зазначає, що політичні системи в різних державах мають суттєві відмінності не тільки в нормативній базі та інституційній структурі, але й у змісті самої політичної культури [127, с. 108]. Схожі погляди висловлює Н. Єфтені, яка наголошує, що політична культура формується в конкретних політичних та соціально-економічних умовах життєдіяльності суспільства [53, с. 267, 268].

Важливо зауважити, що уряд кожної держави докладляє активних зусиль із метою підвищення рівня сформованості політичної культури своїх громадян, причому особлива увага в цьому плані приділяється її формуванню у студентів вищої школи, які є соціальним, інтелектуальним та політичним ресурсом суспільства. А тому сьогодні висувуються нові вимоги до здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців, що має забезпечувати оволодіння ними не тільки професійною компетентністю, але й системою політичних знань, умінь, соціально-політичних цінностей і норм суспільства, що дає молодим людям змогу успішно засвоювати соціально-політичну дійсність.

У дослідженні також ураховувалось, що студентство є найбільш активною й динамічною частиною населення. Студенти в силу своїх вікових особливостей активно реагують на будь-які прояви несправедливості в будь-яких формах, нерідко виявляючи при цьому нетерпіння й максималізм у взаємодії з іншими людьми під час розв'язання різних політичних і соціальних проблем. Однією з причин такої поведінки є нестача в молодих людей старшого юнацького віку життєвого досвіду й, зокрема, досвіду виваженої політичної поведінки, відсутність готовності всебічно осмислювати й критично оцінювати проблемні ситуації у соціально-

політичній царині. Тому політики, які не відрізняються високою моральною культурою, часто намагаються втягнути студентів у різні сумнівні політичні акції [89].

Слід також зазначити, що в студентський період у людині відбувається низка психологічних і соціальних змін, які підвищують можливості особистості в оволодінні політичною культурою. Адже студентські роки є періодом інтенсивної соціалізації людини, стабілізації її характеру, розвитку вищих психічних функцій і самосвідомості, здійснення професійного самовизначення, вступу до дорослого життя. Крім цього, у старшому юнацькому віці людина демонструє максимальну працездатність і готовність витримувати значні фізичні та психічні навантаження, що полегшує процес формування в суб'єктів навчання необхідних ключових і професійних компетентностей, прискореного становлення особистісних і функціональних якостей. Характерною особливістю людини в студентські роки є також оволодіння нею повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, професійно-трудова та інших [40; 143; 162].

Оскільки студентський вік є особливо значущою стадією соціалізації людини, китайські, українські та французькі вчені наголошують на важливості формування в неї політичної культури саме на етапі навчання у вищій школі. Причому науковці відзначають, що особливої актуальності це завдання набуває для університетів, які виконують роль флагманів вищої освіти.

Зокрема, китайські вчені (Чень Веньцзюнь, Чень Іянь, Чень Ченсінь, Чжан Мінвей, Чжен Цзяньцзюнь, Чжоу Цінчжи та ін.) наголошують на необхідності підвищення ефективності процесу формування політичної культури майбутніх фахівців, бо в умовах загострення міжнародних суперечностей з одного боку та поглиблення ділових контактів китайських працівників зі своїми зарубіжними колегами з іншого боку вимоги до сформованості цієї культури в громадян КНР значно зростають. За висновками авторів, у таких умовах подальша доля країни, можливість її

подальшого прискореного розвитку залежить не тільки від професійної компетентності фахівців, але й від їхньої готовності згуртовано працювати на благо держави та реалізовувати соціалістичні ідеали у всіх царинах своєї життєдіяльності [240; 241; 339].

Ідеї китайських учених повністю узгоджуються з основними завданнями вищої освіти КНР, визначені в «Законі про вищу освіту в Китайській Народній Республіці». Зокрема, у цьому законі наголошується, що китайські заклади вищої освіти мають забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців з інноваційним мисленням, які будуть активно забезпечувати подальшу модернізацію китайського суспільства на засадах марксизму-ленінізму, філософії Мао Цзедуна та теорії Дена Сяопіна [334].

Відзначаючи важливість формування політичної культури студентів університетів, українські науковці висловлюють інші міркування з цього питання. Так, С. Грицай пояснює, що сьогодні в українському суспільстві відбувається перехід «до дійсної демократії, реальної участі народу в прийнятті політичних рішень, багатопартійності й плюралізму думок», а це, у свою чергу, актуалізує потребу формування в майбутніх фахівців гнучкого політичного мислення, глибокої політичної освіченості та вмінь ефективно здійснювати суспільно-політичну діяльність [39, с. 1].

Схожі ідеї висловлює В. Чепурна, яка нагадує, що в умовах динамічних соціально-економічних та політичних змін в українському суспільстві, позиціонування України як демократичної правової держави проблема формування політичної культури студентів набуває особливого значення. У такій ситуації вивчення моделей, методів і форм, технологій формування політичної культури майбутніх фахівців стає пріоритетним завданням педагогічної теорії та практики [157, с. 1].

М. Остапенко теж наголошує на необхідності забезпечення цілеспрямованого формування політичної культури студентської молоді. Як підкреслює авторка, політична культура не тільки відбиває основні

проблеми перехідного періоду в розвитку суспільства, але й сама суттєво впливає на перебіг соціально-політичних перетворень. Тому нагальною є проблема покращення якості політичної освіти студентської молоді, підвищення рівня сформованості в неї політичної культури [111, с. 1].

Сформульовані українськими дослідниками теоретичні положення відповідають актуальним запитам суспільства та спрямовані на реалізацію визначених у нормативних документах провідних завдань, що постають сьогодні перед вищою школою України. Зокрема, у законі України «Про вищу освіту» наголошується, що державою взято курс на її міжнародну інтеграцію та інтеграцію системи вищої освіти України в європейський світовий простір, причому за умови «збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи»[56].

На відміну від КНР та України, у Франції провідне місце у процесі цілеспрямованого формування політичної культури особистості відводиться дошкільним та шкільним закладам, коли здійснюється первісна соціалізація особистості. Зокрема, опанування цієї культури учнями відбувається під час вивчення ними практично всіх навчальних предметів (основним із них є «Громадянська освіта»), а також участі в різних видах позаурочної діяльності (провідне місце в ній займає реалізація суспільно корисної діяльності школярів у межах скаутської організації, шкільних кооперативах тощо). За висновками французьких фахівців, якщо навчальна й виховна робота в школі проводиться на високому рівні, її результатом є забезпечення достатньо високого рівня сформованості політичної культури у випускників шкіл. Проте, як цілком слушно підкреслює Б. Гербелот, процес політичної соціалізації людини на цьому не закінчується, він триває впродовж усього її життя [218].

Як зазначається в сучасній французькій науковій думці, на етапі отримання молодими людьми університетської освіти відбувається подальше вдосконалення їхньої політичної культури. Це відбувається під час вивчення майбутніми фахівцями різних навчальних дисциплін, що забезпечує

подальше оволодіння студентами знаннями про форми політичного життя держави, власні громадянські права й обов'язки, засвоєння й переосмислення молодими людьми основних політичних цінностей демократичного суспільства, зміцнення переконань особистості про необхідність поважати думку своїх політичних опонентів та конструктивно вирішувати суспільні конфлікти. Проте серед французьких учених точиться активна дискусія щодо того, як забезпечити оптимальне співвідношення між правом студентів мати свої суб'єктивні політичні погляди, переконання та необхідністю формування молодих людей як відданих громадян та патріотів своєї держави, які підтримують політику уряду Франції та готові прикладати активні зусилля задля процвітання власної країни [174; 179; 205; 207].

Слід також зауважити, що в університетах Франції в позааудиторний час не забезпечується цілеспрямоване виховання політичної культури студентів у тому сенсі, як це відбувається у вищій школі КНР та України. Адже французькі педагоги вважають, що майбутні фахівці є дорослими й достатньо зрілими особистостями, які усвідомлюють високу роль політичної культури в житті людини, тому студенти за власною ініціативою мають здійснювати самоосвіту й самовиховання з метою підвищення рівня своєї культури. Водночас дослідники підкреслюють, що у вищій школі необхідно створити передумови для прояву студентами соціальної активності та набуття ними досвіду здійснення суспільно-політичної діяльності. Як уточнює Б. Гербелот, це може відбуватися через залучення студентів до участі в роботі органів студентського самоуправління та діяльності різних молодіжних суспільних організацій, що сприяє подальшому розвитку політичної культури особистості, набуттю та збагаченню нею досвіду прояву цієї культури в різних життєвих ситуаціях [218].

Отже, можна підсумувати, що китайські фахівці вбачають причину необхідності формування політичної культури студентів університетів в забезпеченні інтенсивного розвитку держави на основі дотримання ідей марксизму-ленінізму, тобто на основі збереження її стійкої політичної

основи. На відміну від них, українські педагоги сприймають процес формування цієї культури у студентів як необхідну передумову успішної інтеграції України в європейську спільноту та водночас успішної модернізації українського суспільства на засадах провідних європейських та національних цінностей. За висновками французьких науковців, формування політичної культури студентів має сприяти їхньому становленню як активних громадян зі стійкою життєвою позицією.

На підставі опрацювання широкого загалу наукових праць китайських, українських та французьких учених у дисертації визначено, що в контексті дослідження під політичною культурою студента розуміється інтегративне особистісне утворення, що визначає його ставлення до політичної дійсності, способи політичної поведінки та форми політичної діяльності в суспільстві. Також зроблено висновок про те, що політична культура студента включає такі ж основні компоненти, що і будь-якого іншого громадянина держави, проте вимоги до її сформованості у студентів вище, ніж у пересічних громадян.

Як установлено, політична культура студентів університетів включає такі компоненти: мотиваційний (розвиненість мотивів, що проявляються у прагненні індивіда оволодіти політичними знаннями та вміннями, стимулюють його політичну активність);емоційно-ціннісний (пов'язаний із проявом людиною позитивних емоцій від участі в політичній діяльності та політичному житті загалом, стійкого ціннісного ставлення до різних політичних процесів та явищ);когнітивний (засвоєння політичної термінології, знань про суть політики, політичну систему своєї держави та інших країн, норми та принципи політичної діяльності, природу і структуру політичної влади, конституційні права й обов'язки громадянина тощо);поведінково-дієвий (сформованість умінь аналізувати й інтерпретувати політичні явища та події, грамотно вести політичні диспути, робити виважені політичні вибори, готовність брати активну участь у політичному житті держави);особистісний (сформованість таких важливих

для участі в політичному житті держави особистісних якостей, як громадянськість, чесність, соціальна відповідальність, ініціативність, активність тощо).

Висновки до розділу 1

Вивчення наукових джерел із проблеми формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції вказує, що різні аспекти цієї проблеми були в центрі уваги багатьох науковців. Наведені в розділі дисертації джерела було класифіковано за часом виникнення (ті, що дозволили з'ясувати витoki появи й становлення ідей формування політичної культури; ті, що стали підґрунтям для визначення сучасного стану розробленості порушеної проблеми), а також за їх видами (нормативні документи, наукові праці, навчальні підручники й посібники, історична, навчально-методична й довідкова література тощо).

Визначаючи витoki появи та становлення ідеї формування політичної культури особистості, було встановлено, що серед старокитайських політичних ідей особливу цінність для сьогодення представляють такі: підтримка справедливого та мудрого порядку в державі, усвідомлення правителями власної відповідальності за долю народу та прикладання активних зусиль для покращення життя членів суспільства, виховання молоді в дусі відданості народним традиціям та готовності дотримуватися існуючих законів та моральних норм поведінки.

Варто також зазначити, що предками сучасних українців були сформульовані важливі світоглядні, моральні, політичні ідеї, які значною мірою вплинули на подальший розвиток політичної думки на українських землях та стали важливою передумовою для формування політичної культури молоді в сучасній Україні. Зокрема, серед цих ідей слід відзначити такі: проведення політики зміцнення національної державності, встановлення гармонійних відносин між державою та церквою, забезпечення єдності та суверенності політичної влади, керування правителями у своїх діях

державними та національними інтересами, важливість виховання молоді в душі відданості своєму народу та готовності зі зброєю в руках захищати його незалежність, прагнення сумлінно виконувати закони та моральні приписи.

У свою чергу, у стародавні часи на території сучасної Франції було сформульовано важливі політичні ідеї, що отримали свій розвиток у подальшій історії французького народу. У контексті сьогодення особливу увагу заслуговують такі з них: здійснення сприятливої для розвитку держави політики, зміцнення державної влади шляхом допущення своїх підданих до часткового співуправління державою, організація освіти молодих людей із метою виховання їх як відданих і законослухняних громадян та прихильників католицької віри.

У процесі наукового пошуку визначено, що зародження державності, ідеї формування політичної культури особистості на сучасних теренах КНР, України та Франції відбувалось у відмінних історико-соціальних умовах. Це стало причиною виникнення на вказаних землях різних витоків зазначеної ідеї. Водночас важливо підкреслити, що в багатьох аспектах виявлені витoki принципово не суперечать між собою.

На підставі опрацювання наукових праць китайських, українських, французьких учених у дисертації визначено, що в контексті дослідження під політичною культурою студента розуміється інтегративне особистісне утворення, що визначає його ставлення до політичної дійсності, способи політичної поведінки та форми політичної діяльності в суспільстві. Також зроблено висновок про те, що політична культура студентів університетів включає такі компоненти: мотиваційний (розвиненість мотивів, що проявляються у прагненні індивіда оволодіти політичними знаннями та вміннями, стимулюють його політичну активність); емоційно-ціннісний (пов'язаний із проявом людиною позитивних емоцій від участі в політичній діяльності та політичному житті загалом, стійкого ціннісного ставлення до різних політичних процесів та явищ); когнітивний (засвоєння політичної термінології, знань про суть політики, політичну систему своєї держави та

інших країн, норми та принципи політичної діяльності, природу і структуру політичної влади, конституційні права й обов'язки громадянина тощо); поведінково-дієвий (сформованість умінь аналізувати й інтерпретувати політичні явища та події, грамотно вести політичні диспути, робити виважені політичні вибори, готовність брати активну участь у політичному житті держави); особистісний (сформованість таких важливих для участі в політичному житті держави особистісних якостей, як громадянськість, чесність, соціальна відповідальність, ініціативність, активність тощо).

Матеріали першого розділу знайшли відображення в публікаціях автора [87–91].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Андреева Я. Ф., Литовченко Н. Ф. Політична культура сучасного українського студентства. *Науковий вісник* [Миколаїв. нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського]. Серія : психологічні науки. Миколаїв, 2013. Т. 2. Вип. 11. С. 20-25.
2. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в Україні : дис... політ наук : 23.00.03. Ніжин, 2016. 249 с.
3. Баранов Н. Политическая культура Японии, Китая и Индии. URL: <http://nicbar.ru/politology/study/kurs-politicheskaya-kultura/128-lektsiya-6-politicheskaya-kultura-yaaponii-kitaya-i-indii>.
4. Бджола (промови і мудрості од Євангелія і од Апостола, і од святих мужів, і розум зовнішніх філософів). *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9-ти т. К., 2001. Т. I. С. 553-574.
5. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : монограф. К., 2001. 384 с.
6. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монограф. К., 2003. 424 с.
7. Бевелікова Н. Конфуціанство й азіатська модель права. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 146–156.

8. Безродний Є. Ф., Уткін О. І. Історія політичних вчень: навч. посіб. К., 2006. 432 с.
9. Белоцерківський В. Я. Історія України. К., 2007. 536 с.
10. Білоус А. Політико-правові системи : світ і Україна : навч. посіб. К., 1997. 200 с.
11. Брегеда А. Ю. Політологія : навч.-метод. посіб. [3-е вид., перер. і доп.]. К., 1999. 108 с.
12. Бурдяк В., Ротар Н. Політична культура країн Європи в контексті інтегративних процесів : монограф. Чернівці, 2004. 328 с.
13. Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура, ідеологія, психологія : навч. посіб. Чернівці, 2000. 104 с.
14. Бутко Ю. Ідеал досконаломудрого («шен жень») в філософії даосизму. *Вісник* [Донбас. держ. пед. ун-ту]. Серія : соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства. 2015. Вип. 3. С. 166-173.
15. Ван Бэйбэй. Политическая культура как фактор восприятия власти в Китае и России. Политико-психологический анализ исследований 2014-2016 : автореф. ... канд. полит. наук : 19.00.12. М., 2017. 23 с.
16. Ван Бэйбэй. Политическая культура как фактор восприятия власти в Китае и России. политико-психологический анализ исследований 2014-2016 гг. : дис.... канд. полит наук: 19.00.02. М., 2017. 201 с.
17. Ван Бэйбэй. Психологические особенности традиционной политической культуры Китая в контексте современности. *Вестник Московского университета*. Серия 12. Политические науки. 2015. № 2. С. 91-100.
18. Ван Бэйбэй. Состояние исследований политической культуры в Китае. *Вестник* [Рос. ун-та дружбы народов]. Серия : Политология. 2015. № 3. С. 138-141.
19. Ван Сюй. Особенности политической культуры Китая. *Общество. Среда. Развитие*. 2016. № 3. С. 57–62.
20. Варлаам та Іосаф. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo31.htm>.

21. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. М., 2001. 488 с.
22. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х частинах. К., 1990. Ч. 1. 348 с.
23. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х частинах. К., 1990. Ч. 2. 328 с.
24. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х частинах. К., 1990. Ч. 3. 542 с.
25. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні : проблеми легітимації та модернізації : монограф. Дніпропетровськ, 2012. 130 с.
26. Вілкул Т. Л. Походження хронографічних джерел початкового літопису : пункт відліку – «Хронограф за великим викладом». *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 144-176.
27. Ворона П. В. Особливості партійної системи у Франції в контексті її розвитку в Україні. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. ХарPI НАДУ. Х., 2009. Вип. 1 (24). С. 432-440.
28. Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений : учеб. пособ. / Под ред. А. Д. Воскресенского. М., 2002. 528 с.
29. Гатальська С. М. Філософія культури : підруч. К., 2005. 326 с.
30. Гелей С. Д. Рутар С. М. Політологія : навч. посіб. [4-те вид., перероб. і доп.]. Львів, 2001. 384 с.
31. Гелей С., Рутар С. Політологія : навч. посіб. К., 2007. 309 с.
32. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / Пер. с нем. М., 1977. 703 с.
33. Глиняний Н. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. [5-те вид., перероб. і допов.]. К., 2005. 768 с.
34. Головатий М. Ф. Соціологія політики : навч. посіб. К., 2003. 504 с.
35. Головатий М. Ф. Політична психологія. К., 2001. 136 с.

36. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління : теоретико-методологічний аналіз : монограф. К., 2009. 392 с.
37. Горбатенко В. П., Остапенко М. А., Горбатенко І. А. Історія політичної думки в Україні : навч. посіб. К., 2007. 128 с.
38. Гране М. Китайская мысль от Конфуция и Лаоцзы / [пер. с фр. В. Б. Иорданского]. М., 2008. 528 с.
39. Грицай С. М. Формування політичної культури майбутнього вчителя в навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу : автореф. ... канд.пед. наук: Харків, 2009. 20 с.
40. Грицай С. М. Формування політичної культури майбутнього вчителя в навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 210 с.
41. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Твори / редкол. : П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 152–164.
42. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава – військо – битви. Київ, 2012. 462 с.
43. Гэн Хайтянь. Конфуцианство и его влияние на социально-политическую жизнь современного Китая : автореф. дис. ... полит. наук: 23.00.03. Уссурийск. 2011. 24 с.
44. Дао-Дэ-Цзин / под ред. В.В.Антонова. Одесса, 2008. 60 с.
45. Девгенієве Діяння. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr35.htm>.
46. Девлетов О. История Европы с древнейших времен до конца XVвека. Москва, Берлин, 2015. 526 с.
47. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. К., 1991. 44 с.
48. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : в 2 т. [2-ге вид.]. К., 1992. Т. 1. До половини XVII ст. 232 с.
49. Дорошенко Д. Нариси історії України : у 2. т. [вид. друге]. К., 1992. Т. II (від половини XVII століття). 349 с.

50. Драгоманов М. Вибране. К., 1991. 688 с.
51. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag19.htm>.
52. Дэвис У. С. История Франции. С Древнейших времен до Версальского договора / пер. с англ. И. А. Петровская. М., 2016. 669 с.
53. Єфтені Н. М. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві : зб. наук. пр. Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад. Одеса, 2014. Вип. 53. С. 267-274.
54. ЖамсаевМ. Б. Традиции легизма и конфуцианства в политической культуре Китая : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11. Улан-Удэ, 2005. 127 с.
55. Житіє преподобного отця нашого Василя Нового. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_03.htm.
56. Закон «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
57. Закон України «Про освіту» (із змінами) (Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
58. Зінчук В. П. Роль засобів масової інформації у процесі політичної соціалізації студіюючої молоді (на прикладі міста Львова): автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02. Л., 2006. 20 с.
59. Золотухіна С. Т. Тенденції виховуючого навчання. Харків, 1995. 48 с.
60. История политических и правовых учений : учеб. / под ред. В. С. Нерсесянца[4-е изд., перераб. и доп.].М., 2004. 944 с.
61. История Франции : в 3 т. / под. ред. А. З. Манфреда. М., 1972. Т. 1. 360 с.
62. Іванов М. С. Політична освіта як засіб формування політичної культури та чинник політичного процесу : автореф. дис. політ. наук : 23.00.02. К., 2005. 31 с.

63. Історія педагогіки / за ред. М.В.Левківського, О.А.Дубасенюк. Житомир, 1999. 336 с.
64. Історія України: підручник / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. М. І. Бушина, О. І. Гуржія. Черкаси, 2016. 644 с.
65. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.03. К., 2006. 19 с.
66. Ковнір О. І. Формування політичної культури курсантів вищих морських навчальних закладів I-II рівнів акредитації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2015. 21 с.
67. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30, с. 141 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
68. Конфуций : Лунь юй / исслед., пер. с кит., коммент. Л. С. Переломова. Факсимильный текст «Лунь юя» с коммент. Чжу Си. М., 1998. 588 с.
69. Конфуций. Суждения и беседы. М., 2012. 224 с.
70. Конфуций. Уроки мудрости. М., 2004. 958 с.
71. Короткий С. В. Взгляды школы легистов на управление. *Гуманитарные научные исследования*. 2017. № 2. URL: <http://human.snauka.ru/?p=21140>.
72. Костомаров М. І. Дві руські народності. *Історія філософії України* : хрестоматія. К., 1993. С. 317-321.
73. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. К., 1994. 384 с.
74. Коцур А. П. Пошуки шляхів національного відродження в історичній думці України XVIII ст. : монограф. Чернівці, 2000. 82 с.
75. Коцур А. П. Українська державність : історія та сучасність. – Чернівці, 2000. 350 с.
76. Кошовий С. Шан Ян і його концепція держави. *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.

2015. Вип. 45. С. 137-148.

77. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва : навч. посіб. Тернопіль, 1996. 436 с.

78. Крип'якевич І. П. Історія України : [від доісторичних часів до 1914 р. [2-е вид. перероб. і доп.]. Львів, 1992. 557 с.

79. Крюгер Р. Китай. Полная история Поднебесной / [пер. с англ. Д. Воронина, Ю. Гольдберга]. М., 2006. 448 с.

80. Левандовский А.П. Карл Великий. М., 1999. 244 с.

81. Левківський М. В. Історія педагогіки. К., 2003. 360 с.

82. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки : навч. посіб. Харків, 2002. 240 с.

83. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею організації українського монархізму. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Lypynskyi_Viacheslav/Lysty_do_Brativ-Khliborobiv_pro_ideiu_i_organizatsiiu_ukrainskoho_monarkhizmu.pdf.

84. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика. К., 1997. 352 с.

85. Лонин А. В. Лучшие люди в древнерусских литературных пам'ятниках. *Вестник*[Краснояр. госуд. аргар. ун-та].2011. № 7. С. 220-225.

86. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. [2-ге вид., доп. і перероб.]. К., 2010. 296 с.

87. Лун Фен. Аналіз розробленості проблеми формування політичної культури у студентів китайських університетів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2016. Вип. 49 (102). С. 185-190.

88. Лун Фен. Определение сущности политической культуры личности в научной литературе. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. праць Херсон. нац. тех. ун-ту. Херсон, 2015. Вип. 1(12). С. 67–69.

89. Лун Фен. Особенности формирования политической культуры у студенческой молодежи в условиях глобализации. *Педагогіка формування*

творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2017. Вип. 52 (105). С. 144–149.

90. Лун Фен, Ляо Цайчжи. Проблема формування політичної культури студентів французьких, китайських та українських вишів у науково-педагогічному дискурсі. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів : теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квітня 2017 р.). Х., 2017. С. 12-16.

91. Лун Фен, Ткачова Н. О. Порівняльна характеристика моделей формування політичної культури студентів вищих навчальних закладів у Франції та КНР. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Х., 2017. Вип. 58. С. 228–238.

92. Львовочкіна А.М. Етнопсихологія. К., 2002. 144 с.

93. Макушина Г. І. Політична та правова культура населення гетьманщини XVIII ст. у сучасній історіографії. *Наукові праці* [Миколаїв. держ. гуман. ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Історичні науки. 2008. Т. 88. Вип. 75. С. 116-123.

94. Марковець В. М. Управлінські засади формування політичної культури особистості : дис. ... канд. політ. наук : Київ, 2018. 219 с.

95. Матвієнків С. М. Політична свідомість: суть та умови її формування в процесі державотворення в Україні : автореф. дис. ... політ. наук : 23.00.02. Львів, 2001. 19 с.

96. Медвідь М. А. Історія національної освіти і педагогічної думки України : навч. посіб. К., 2003. 335 с.

97. Мельник В. О. Політична культура як чинник формування громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. К., 2008. 20 с.

98. Мельников А. П. Политическая культура Китая. *Вестн. Брэсу. ун-та*. Сер. 1, Філософія. Паліталогія. Сацыялогія. 2012. № 1. С. 76–81.

99. Мельников А. П., Сокол С. Ф. Политическая культура в жизни общества. Минск, 2011. 262 с.

100. Мищак І. Нормативно-правове забезпечення державного управління та державної служби в Стародавньому Китаї. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України* : зб. наук. пр. Ін-ту законодавства Верховної Ради України. Київ, 2013. № 6. С. 12-15.
101. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03. К., 2006. 19 с.
102. Моруа А. История Франции (от римского времени до начала Великой Французской революции) / пер. франц. А. Ю. Серебрянниковой. Спб., 2008. 352 с.
103. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу : історична ретроспектива і сучасні реалії. К., 1998. 278 с.
104. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки(затверджено Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#n25>.
105. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія : довідник. К., 2004. 599 с.
106. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія : навч. посіб. К., 2006. 432 с
107. Оврах Г. П. Политология. Владивосток, 2000. 149 с.
108. Орленко В. І. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. [3-є вид. стереотип.]. К., 2008. 244 с.
109. Основи політичної соціології : навч. посіб. / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Харків, 2015. 252 с.
110. Остапенко М. А. Політична культура суспільства : навч. посіб. К., 2008. 96 с.
111. Остапенко М. А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва) : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23.00.03. К., 2003. 19 с.

112. Павленко В., Таглін С. Етнічна психологія. К., 1999. 408 с.
113. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 141.
114. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський : біографічний нарис. К., 2016. 576 с.
115. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов (міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски»). К., 2001. 152 с.
116. Покулита І. К. Соціологія культури : навч. посіб. К., 2011. 135 с.
117. Політична історія України : навч. посіб. / за ред. Г. К. Швидько. [2-ге вид. перероб. і доп.]. Дніпропетровськ, 2000. 259 с.
118. Політична культура, ідеологія, психологія : навч. посіб. / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. Чернівці, 2000. 104 с.
119. Політична психологія : конспект лекцій / укл. : М. М. Логунова. К., 2002. 64 с.
120. Політологічний енциклопедичний словник / ред.-упоряд. В. П. Горбатенко. К., 2004. 73 с.
121. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. К., 2004. 736 с.
122. Політологія: підруч. / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. К., 2003. 528 с.
123. Політологія для вчителя : навч. посібн. / за заг. ред. : К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. К., 2011. 406 с.
124. Поліщук І. «Політична культура» : категоріальне осмислення. URL: https://politolog-ua.io.ua/s415050/polishchuk_igor._politichna_kultura_kategorialne_osmislennya.
125. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монограф. / [О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Х., 2017. 560 с.

126. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.) : нариси / редкол. : М. Д. Ярмаченко (відповід. ред.); Н. В. Калиниченко (заступ. відповід. ред.), С. У. Гончаренко та ін. К., 1991. 384 с.
127. Романюк О. І. Культура суспільства в контексті переходів до демократії. *Вісник* : зб. наук. пр. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2014. № 2. С. 107-117.
128. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот : теорія та методологія дослідження : монограф. Тернопіль, 2013. 352 с.
129. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія. К., 2011. 264 с.
130. Сагайдак Д. Салічна правдя як основний нормативно-правовий акт Середньовічної Франції. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : зб. наук. ст. за матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 травня 2017 р.). Житомир, 2017. С. 149-152.
131. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). К., 1998. 295 с.
132. Се Цзин. Принципы конфуцианства в системе формирования духовной культуры личности. URL: <http://intkonf.org/se-tszin-printsipyi-konfutsianstva-v-sisteme-formirovaniya-duhovnoy-kulturyi-lichnosti>.
133. Ситник О. Ідеологія «вольового» націоналізму Д. Донцова як джерело формування нової ідентичності української нації. URL: <http://ukrnationalism.com/publications/3097-ideolohiia-volovoho-natsionalizmu-d-dontsova-iak-dzherelo-formuvannia-novitnoi-identychnosti-ukrainskoi-natsii.html>.
134. Сілаєва Т. О. Філософія : курс лекцій. Тернопіль, 2003. 216 с.
135. Сказаніє про Індійське царство. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo32.htm>.
136. Слово о полку Игореве /ред. Д. С. Лихачев ; 7-е изд. М., 1978. 221 с.

137. Соціологія політики: підручник : у 2-х частинах / [за ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова]. К., 2011. Ч. 1. с.

138. Соціологія політики: підручник : у 2-х частинах / [за ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова]. К., 2011. Ч. 2. 329 с.

139. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / под общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова. Х., 2005. 592 с.

140. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (затверджено Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

141. Струкевич О. К. Політична культура старшини української козацької держави : провідні інтегральні орієнтації : автореф. дис. ... док-ра істор. наук : 07.00.01. К., 2005. 36 с.

142. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського : монограф. Львів, 2016. 440 с.

143. Терентьева А. И. Развитие политической культуры студентов в образовательном процессе современного вуза : дис. ... док-ра пед. наук : 13.00.01. Спб., 2012. 355 с.

144. Ткачев С. И., Ткачева Н. А., Щекина Н. Б. Краткий обзор истории зарубежной педагогики. Харьков, 1996. 104 с.

145. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті. Харків, 2004. 223 с.

146. Толочко О.Л. Політична культура в українському суспільстві: стан та перспективи її демократизації на шляху до ЄС. URL:<http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07toldse.htm>.

147. Торчинов Е.А. Даосизм. Опыт историко-религиоведческого описания. [2-е доп. изд.]. Спб., 1998. 448 с.

148. Травников С. Н., Ольшевская Л. А. История древнерусской литературы. М., 2017. 428 с.

149. Трищ Д. Політична культура традиційних суспільств далекого Сходу: морально-етичний аспект. *Українська орієнталістика* : зб. наук. пр.

2013-2014. Вип. 7-8. С. 47-55.

150. Турский Г. История франков / изд. подгот. В. Д. Савукова. М., 1987. 461 с.

151. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. К., 2005. 624 с.

152. Утвенко В. Особливості формування бюрократичного апарату у Стародавньому Китаї. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України* : зб. наук. пр. Ін-ту законодавства Верховної Ради України. Київ, 2013. № 3. С. 167.

153. Хорошенко А. П. Формування політичної культури старшокласників на уроках суспільствознавчого циклу : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2004. 15 с.

154. Хорошенко А. П. Формування політичної культури старшокласників на уроках суспільствознавчого циклу : дис... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2004. 233 с.

155. Хэгерманн Д. Карл Великий. М., 2003. 684 с.

156. Цюра С. Особливості методології порівняльних педагогічних досліджень. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2013. № 2-3 (16-17). С. 7-13.

157. Чепурна В. О. Формування політичної культури студентів коледжу у процесі культурологічної підготовки : автореф. дис. ... пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2009. 20 с.

158. Черноіваненко А. В. Політичні партії: їх роль та функції у сучасних процесах державного будівництва в Україні. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. ХарРІ НАДУ. Х., 2015. Вип. 3(50). С. 91-99.

159. Чжао Мэн. Проблемы и перспективы развития политической науки в КНР в контексте общественно-политических преобразований :

автореф. ... дис. канд. наук. М., 2012. 25 с.

160. Чжоу Нань. Формирование эколого-валеологического культуры студентов китайских университетов средствами рекреационного туризма :

дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2016. 218 с.

161. Шарко С. В. Культурно-идеологический аспект в современной политике Китая. *Ориентиры*. 2010. № 6. С. 146-158.

162. Швачко Е. В., Дуранов М. Е. Социальная активность как факторформирования политической культуры студентов. *Вестник [Челяб. госуд. акад. культуры и искусств]*. 2013. № 1 (33). С. 159-163.

163. Эйнхард. Жизнь Карла Великого. М., 2005. 304 с.

164. Юрій М. Ф. Політологія : навч. посіб. К., 2006. 416 с.

165. Ярош Б. О., Ярош О. Б. Загальна теорія політики : навч. посіб. Луцьк, 2005 240 с.

166. Ястребов О. «Руська Правда» : перший кодекс законів на Русі. URL:<https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/ruska-pravda-pershiy-kodeks-zakoniv-na-rusi>.

167. Ahearne J. (1999). Essay Review. French Cultural Policy, Past and Present. *French Cultural Studies*. №10(1). P. 129-136.

168. Almond A. G., Verba S. (1963). The Civic culture. Political attitudes and democracy in five nations. Princeton(N.Y.). 562 p.

169. Almond G. A. (1956). Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*. Vol. 18, No. 3 (Aug.). Pp. 391-409.

170. Almond G. A., Powell G. B. (1978). Comparative Politics: System, Process, and Policy. [2d ed.]. Boston, 435 p.

171. Asher R. E. (1993). National myths in Renaissance France: Francus, Samothès and the Druids. Edinburgh. 269 p.

172. Audrerie D. (1997). La Notion and protection of patrimony. Paris. 128 p.

173. Badie B. (1983). Culture et politique. Paris. 136 p.

174. Bages S. (2016). Charlemagne: le sage empereur. Belin. 187p.

175. Bayart J.-F. (1996). *L'illusion identitaire*. Paris. 303 p.
176. Bordonove G. (2008). *Charlemagne: Empereur et Roi*. Paris. 316 p.
177. Bordonove G. (2009). *Clovis et les Mérovingiens*. 318p.
178. Braud P. (2006). *Sociologie politique* [8e édition]. Paris. 744 p.
179. Brey M. (2003). *Comparative Education in the Era of Globalisation : evolution, missions and roles*. *Policy Futures in Education*. Vol. 1, № 2. P. 209–224.
180. Bühner-Thierry G., Mériaux Ch., Cornette J. (2014). *La France avant la France (481-888)*. Paris. 687p.
181. Code de justice administrative (2018). URL: <https://www.amazon.com/Code-justice-administrative-2018-French/dp/1985118548>
182. Code de l'éducation annoté et commenté (2018) (12e édition) Paris. 2768 p.
183. Cuche D. (2010). *La notion de culture dans les sciences sociales*. Paris. 128 p.
184. *Cultural history of France* (2005). Vol. 1: *The Middle Ages*, History Points, Threshold, 2005. 85 p.
185. Debré J.-L. (2014). *Changer les comportements avant la règle du jeu*. *Le Point*. № 11. P. 152–153.
186. Demougeot E. (1969). *La formation de l'Europe: les invasions barbares*. Paris. P. 474-475.
187. *Développement culturel : articles parus en 1986 (1988)* / Boucherat J. (dir.). Paris. 1988. 205 p.
188. Djian J.-M. (2005). *Politique culturelle: la fin d'un mythe* [Cultural policy: The end of a myth]. Paris. 196 p.
189. Djian J.-M. (2015). *Solitudes du pouvoir*. Paris, Éditions Grasset et Fasquelle. 162 p.
190. Dogan M. (1998). *La thèse de l'interdisciplinarité dans les sciences sociales. Le croisement des spécialités*. *Lettre du CNRS - Sciences de l'homme et de la société*. № 50. P. 22–27.
191. Dubois V. (1998). *Cultural Policy Analysis and Cultural History* :

Some Recent Books about the French Case». *Contemporary European History*. № 7(3). P. 431-439.

192. Dumézil B. (2013). *Des Gaulois aux Carolingiens (du 1er au IXe siècle)*. Paris. 232p.

193. Elgie R.(1995). *France: Presidential Leadership. Political Leadership in Liberal Democracies*. London, P. 51-52.

194. FavierJ. (1999). *Charlemagne*. Paris.770 p.

195. FrankE. (1970). *The Life of Charlemagne*. London. 88 p.

196. Funck-BrentanoFr. (1941). *Les origines de l'histoire de France*. Paris. 399p.

197. GalloM. (2017). *Moi, Charlemagne, empereur chrétien*. Paris. 192 p.

198. GrandR. (1965). *Recherche sur l'origine des francs*. Paris. P. 21–23.

199. HerbelotB. *Quelle est l'influence de la culture politique sur les attitudes politiques? (Stage sur le programme de Sciences Sociales et Politiques – Académie d'Aix-Marseille)*. URL:<http://eloge-des-ses.com/wp-content/uploads/2015/10/Stage-SSP-Culture-politique-BH.pdf>.

200. Holmes W. (1972). *Buddhism under Mao*. Cambridge, 1972.690 p.

201. InnesM. (2000). *Teutons or Trojans? The Carolinians and the Germanic past. The Uses of the Past in the Early Middle Ages* [ed. by Hen Y., I. Matthew]. Cambridge. 294 p.

202. IsaiaM.-C. (2014). *Histoire des Carolingiens (VIIIe-Xe siècle)*. Paris. 448 p.

203. *La confiance dans la vie politique (LOI n° 2017-1339 du 15 septembre 2017 pour)*. URL:
<https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000035567974&categorieLien=id>.

204. *Les Constitutions de la France (Ve République – 4 octobre 1958)*
URL:<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>.

205. L'état de l'Enseignement supérieur et de la Recherche en France (2014) / O. Lefebvre (dir.), E. Weisenburger (rédacteur en chef) et al. [7e éd.]. Paris. 116 p.
206. Loi ESR relative à l'enseignement supérieur et à la recherche (le 22 juillet 2013).
URL:<https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027735009&categorieLien=id>.
207. Muxel A. La politique dans la chaîne des générations quelle place et quelle transmission? URL:<https://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/revue/3-156OFCE.pdf>.
208. Minois G. (2014). Charlemagne. Paris. 896p.
209. Mirlesse A., Arthur A. (2006). Quelle politique culturelle pour la France? : débat organisé par l'HEC-ENS à l'École normale supérieure le 26 avril 2006. URL:<http://www.eleves.ens.fr/pollens/seminaire/seances/politique-culturelle/politique-culturellefrancaise.pdf>.
210. Morder R. (2007). La création d'une union nationale d'étudiants : le cas français, de l'exception au modèle ? *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. No 2(86). P. 60-72.
211. Nougier L.-R. (1986). La vie privée des hommes. Au temps des Gaulois. Paris. 68 p.
212. Ory P. (1994). La Belle illusion, Culture et politique sous le signe du Front populaire (1935-1938). Paris. 1033 p.
213. Parsons T., Shils E. (1951). Toward a General Theory of Action. Cambridge (Massachusetts). 506 p.
214. Philippe Braud (2006). Sociologie politique [8e édition]. Paris. 744 p.
215. Pierre R. (1993). The Carolingians: A Family Who Forged Europe. Philadelphia. 398 p.
216. Poirrier P. (1996). Histoire des politiques culturelles de la France contemporaine. Dijon. 129 p.

217. Pye L. (1965). *Political Culture and Political Development* (Introduction). Princeton, 1965.
218. Quelle est l'influence de la culture politique sur les attitudes politiques? Révision de sciences économiques sociales (Sous la direction de B. Herbelot). URL: <https://www.kartable.fr/ressources/ses/cours/quelle-est-linfluence-de-la-culture-politique-sur-les-attitudes-politiques/11089>.
219. Reat N. P. (1994). *Buddhism: a History*. California. 376 p.
220. Riche P. (1993). *The Carolingians: A Family Who Forged Europe*. Philadelphia. 398 p.
221. Rigaud J. (1996). Pour une refondation de la politique culturelle. Paris. Pp. 45-48.
222. Rosanvallon P. (2004). *Le Modèle politique français. La société civile contre le jacobinisme de 1789 à nos jours*. Paris. 464p.
223. Rosenberg O. (1916). *Introduction to the study of Buddhism according to material preserved in Japan and China*. Tokyo, 527 p.
224. Rouche M. (1981). *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France. Tome 1 : Des origines à la renaissance (Ve siècle av. J.-C.-XVe siècle)*. Paris. 729 p.
225. Schwarz E. (1956). *Germanische Stammeskunde*. Heidelberg. S. 148.
226. Shang Gang, Li Gang (2004). *Comprehensive Innovation of Traditional Political Culture and Political Culture. Social Science Edition* (Journal of Chang'an University). Vol. 6. No. 3. P.1.
227. Sot de M., Boudet J.-P., Guerreau-Jalabert A. (1997). *Histoire culturelle de la France, tome 1 : le Moyen-Âge*. 1997. 392 p.
228. *The Analects of Confucius* (2007) / Translated and with an introduction by Burton Watson. New York. 162 pp.
229. Váňová M. (2006). *Pedagogika porównawcza. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych* / Red. naukowa B. Śliwerski. Gdańsk. Rozdział 8. *Pedagogika*. Tom 2. S. 48–104.

230. Yu Jiyuan (2005). *The Beginnings of Ethics : Confucius and Socrates*. *Asian Philosophy*. 15 July. Pp.173-89.
231. YuJiyuan (2007). *The Ethics of Confucius and Aristotle: Mirrors of Virtue*. London. 276 p.
232. 白学龙（2003）。《社会转型期东西部大学生政治观异同分析》。《学校党建与思想教育》。第8期。
233. 曹沛霖等（译），阿尔蒙德和鲍威尔（著）（1987）。《比较政治学：体系、过程和政策》。上海译文出版社。页29。
234. 慈继伟（香港大学哲学系教授）（2014）。《变革时代的道德中国》。纽约：剑桥大学出版社。第166页。
235. 丛日云（1999）。《构建公民文化——面向21世纪中国政治学研究的主题》。《理论与现代化》。第12期。页 9- 11。
236. 陳陸輝、陳義彥。（2002）。《政治功效意識、政治信任感以及台灣選民的民主價值》。
237. 陳陸輝、黃信豪（2003）。《社會化媒介、在學經驗與台灣大學生的政治功效意識和政治參與》。
238. 陳文俊（1983）。《中學生的政治態度及其形成因素－青少年的社會化》。臺北：財團法人資訊教育推廣中心。
239. 陳文俊（1997）。《政治社會化與台灣的政治民主化：大（專）學生的政治態度與價值之研究》。高雄：中山大學政治所叢書。
240. 陳文俊（1998）。《台灣地區學生的政治文化：中、大學生的政治態度與台灣民主化之前景》。《國立中山大學社會科學季刊》，第1卷，第3期。頁23-60。
241. 陳義彥（2001）。《我國大學生政治社會化之研究：二十五年來政治價值與態度之和和政治參與》。行政院國科會專題研究計畫成果報告。

242. 陈义彦（主编）（2009）。《政治学》（第三版）。台北：五南图书出版公司。
243. 冯钢（1997）。《政治文化与西方政治发展理论》。浙江大学学报。第一期。页 22- 23。
244. 傅菊辉，李勇军（2001）。《全球化與中國政治文化》。《大地》。第二十二期。
245. 傅菊辉。（2002）。《全球化與中國政治文化》。《大地》。第3期。
246. 葛荃（1997）。《拿来与创新：中国政治文化研究的回顾与前瞻》。天津社会科学。第二期。页 59- 64。
247. 葛荃。（2017）。《走出王权主义藩篱——中国传统政治文化研究》。天津：天津人民出版社。页53。
248. 共青团中央教育部关于印发《关于加强和改进新形势下高校共青团思想政治工作的意见》的通知（青联发〔2017〕10号）http://www.moe.gov.cn/jyb_xxgk/moe_1777/moe_1779/201709/t20170914_314466.html
249. 关海庭（2001）。《当代中国政治文化构建的一种历史审视》。当代中国史研究。第5期。页 73- 83。
250. 关海庭（2002）。《20世纪中国政治发展史论》。北京大学出版社。第230页。
251. 《关于加强和改进高校学生会研究生会建设的指导意见》（中青办联发[2014]3号）。http://old.moe.gov.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_1779/201403/165028.html。
252. 韩国志（2008）。《当代中国政治文化发展探析》。内蒙古民族大学学报。第2期。页108-109。

253. 何勤華。(1999)。《中國法學史（第一卷）》。法律出版社。第86~102頁。
254. 何志平，
周志平（2003）。《當代中國政治文化和執政黨建設》。改革與戰略。第十期。頁4-6。
255. 洪朝輝。(2009)。《中國權力資本文化的形成與特徵》。
“當代中國研究”2009年春季號。頁4-34。
256. 胡佛。(1975)。《我國大學生對民主與法治的態度》。國科會研究報告。
257. 胡佛。(1979)。《當前臺灣社會問題》。臺北：巨流。頁111-134。
258. 胡佛。(1991)。《由民主的思想與文化》。台北：自立報系。頁61-101。
259. 胡佛、陳德禹、朱志宏。(1978)。《權力的價值取向：概念架構的建構與評估》。《社會科學論叢》，卷27。頁3-28。
260. 胡佛、陳德禹、朱志宏。(1980)。《政治系統的權力價值取向及交互用：內湖地區個案研究》。國科會研究報告。
261. 胡佛、徐火炎。(1983)。《結構性的政治文化：概念類型及面向的探討》。台北：中央研究院三民主義研究所第三次社會指標研討會論文集。
262. 胡錦濤。(2007)。《高舉中國特色社會主義偉大旗幟為奪取全面建設小康社會新勝利而奮鬥——
在中國共產黨第十七次全國代表大會上的報告》。人民出版社。第23版。

263. 胡义成。(2002)。《老子》五千言与商鞅变法。中州学刊。第3期。页114-118。
264. 胡祖庆(译), Austin Ranney(著)。(2009)。《政治学》。台北:五南图书出版公司。第6页。
265. 胡伟。(1998)。《政府过程》。浙江人民出版社。页400。
266. 黄启祥。(2016)。《论法家学说的反噬现象》。北京社会科学。第4期。页113-121。
267. 黄秀端。(1997)。《政治文化：過去、現在與未來》。東吳政治學報。第八期。頁47-85。
<http://www2.scu.edu.tw/politics/journal/doc/J8/02.pdf>
268. 江炳倫。(1973)。《臺灣地區人民政治文化與投票指向之調查研究》。國立政治大學政治研究所。
269. 江炳倫。(1983)。《政治文化研究導論》。台北：正中書局。
270. 孔子。《論語》。URL:<https://ctext.org/analects/zh>。
271. 老子。《道德經》。URL:<https://www.daodejing.org>。
272. 李鋒敏。(2007)。《誠信視角下的商鞅變法》。西北師大學報(社會科學版)。第44卷第3期。頁121-124。
273. 李慎之。(2000)。《中國文化傳統與現代化》。《戰略與管理》。第4期。第1-2頁。
274. 李慎之。(2009)。《中國文化傳統與現代化》。URL:https://blog.boxun.com/hero/lisz/36_1.shtml。

275. 李艳丽,虞崇胜。(2007)。《实现转型期中国政治文化的内在平衡》。长白学刊。第5期。页 37- 40。
276. 李月军。(2001)。《近二十年来中国政治文化的变迁与分析》。云南行政学院学报。第三期。页 14-18。
277. 李泽厚。(1985)。《中国古代思想史论》。北京：人民出版社。第31-34页。
278. 林哲,薛求知。(2005)。《中国政治文化全球发展战略探索》。世界经济与政治。第6期。页43-46。
279. 劉嘉薇。(2008)。《大眾傳播媒介影響大學生政治功效意識、政治參與之研究》。国立政治大学政治研究所。
280. 刘学军。(2002)。《冲击与回应——“全球化与中国政治文化发展讨论会”综述》。理论前沿。第9期。页 46- 47。
281. 刘学军。(2002)。《在创新中求发展——全球化背景下的中国政治文化》。中共天津市委党校学报。第三期。页40-41。
282. 刘泽华、葛荃、刘刚。(1989)。《中国传统政治文化导论》。《天津社会科学》。第2期。第17页。
283. 吕庆春。(2006)。《在传统与现实之间建构着的中国政治文化》。天府新论。第 1期。页 1- 2。
284. 吕亚力。(2005)。《政治学》。台北：五南图书出版公司。
285. 马庆钰。(2002)。《近50年来政治文化研究的回顾》。《北京行政学院学报》。第6期。

286. 茅海燕, 张晨。(2007)。《试论转型期中国政治文化结构的整合与创新》。扬州大学学报。第4期。页106-107。
287. 苗红娜。(2014)。《国内政治社会化研究三十年述论》。《教学与研究》。第6期。
288. 明欣。(2000)。《中國古代“法治”形式的演進軌跡及特點》。《清華法治論衡》。第17頁。
289. 倪达仁(译), Austin Ranney (著)。(1995)。《政治学》。台北: 双叶书廊。页117-120。
290. 齐杏发、郝宇青。(2012)。大学生政治信任状况实证研究》。《江淮论坛》。第3期。
291. 秦华。《什么是政治文化? 政治文化有哪些重要功能? 》。URL: <http://theory.people.com.cn/GB/12659420.html>。
292. 钱穆。(2001)。《中国历代政治得失》。北京: 三联书店。第168页。
293. 任德厚。(2008)。《政治学》(增订八版)。台北: 自印。
294. 《商君书》原文及译文| 百家。劝学网 www.quanxue.cn/CT_FaJia/ShangJunIndex.html。
295. 邵德门。(1992)。《试论马克思主义的政治文化观》。东北师大学报。第5期。页1-6。
296. 盛盈仙。(2014)。《人與社會的建構: 全球化議題的十六堂課》。台北: 獨立作家。
297. 施雪华, 李凯。(2008)。《论民主制度的政治文化条件》。《探索与争鸣》。第11期。。页42。

298. 苏子乔（译），Andrew Heywood（著）。（2009）。《政治学的关键概念》。台北：五南图书出版公司。
299. 孙兰英。（2010）。《全球化网络化语境下的政治文化嬗变》。中国社会科学出版社。
300. 孙立平。（2002）。《我们在开始面对一个断裂的社会》。战略与管理[C]。第2页。
301. 谭运宏。（2006）。《当代中国政治文化的基本格局与中国先进政治文化建设》。湖湘论坛。第5期。页5-7。
302. 谭运宏。（2006）。《当代中国政治文化的基本格局与中国先进政治文化建设》。湖湘论坛。第5期。页38。
303. 佟德志。（2003）。《政治文化研究综述》。李景鹏主编。《中国政治学年鉴》（2002年卷）。中国大百科全书出版社。第56-59页。
304. 王沪宁。（1988）。《转变中的中国政治文化结构》。复旦大学（社会科学版）。第3期。页55-61。
305. 王业立、郭应哲、林佳龙。（2003）。《最新政治学争辩的议题》。台北：韦伯文化事业出版社。
306. 王业立（主编）。（2010）。《政治学》。台北：晶典文化事业出版社。
307. 王业立。（2012）。《政治学》（第二版）。社会科学文献出版社。
308. 王英津。（2004）。《全球化背景下西方政治文化的挑战及其应对策略》。唯实。第2期。页49-52。

309. 王玉栋。(2013)。《“80后”知识精英的社会政治态度——基于对6所985高校在校生的对比分析》。《黑龙江社会科学》。第1期。
310. 王乐理。(2000)。《政治文化导论》。北京：中国人民大学出版社。页34。
311. 王乐理。(2000)。《政治文化导论》。北京：中国人民大学出版社。页 37- 41。
312. 王乐理。(2002)。《政治态度与意识形态的交融》。中西政治文化论丛。第2辑。天津：天津人民出版社。页347。
313. 萧功秦。(2004)。《中国后全能型的权威政治：发展中的优势与陷阱》。百度文库-专业资料-人文社科-军事，政治。URL:<https://wenku.baidu.com/view/8694c11252d380eb62946dfb.html>
314. 邢義田。(2017)。《漢代孔子見老子畫像的社會思想史意義》。中國文化研究所學報。No. 65。页23-72。
URL:<http://www.cuhk.edu.hk/ics/journal/articles/v65p023.pdf>。
315. 谢忠保、马建青、蒋笑莉。(1999)。《研究生政治价值观实证分析》。北京青年政治学院学报。第2期。
316. 徐火炎。(1992)。《民主轉型過程中政黨的重組：台灣地區選民的民主價值取向、政黨偏好與黨派投票改變之研究》。《人文及社會科學集刊》5卷1期。页213-263。
317. 徐火炎。(1998)。《台灣的選舉與社會分歧結構：政黨競爭與民主化》。陳明通、鄭永年編。《兩岸基層選舉與政治社會變遷》。台北：月旦出版社。页127-198。
318. 徐子婷、何景荣（译），Barrie Axford, et

- al (著)。(2006)。《政治学的基础》。台北：韦伯文化事业出版社。
319. 杨华。(1999)。《商鞅变法与秦兵制》。《文博》。第6期。页31-34。
320. 杨日青、李培元、林文斌、刘兆隆(译)，Andrew Heywood(著)。(2009)。《Heywood's 政治学新论》。台北：韦伯文化国际。
321. 姚剑文。(2002)。《政治文化资源：对全球化态势下当代中国政治文化构建的思考》。《求实》。第6期。页14-15。
322. 俞江。(2011)。《道统与法统在中国历史中的体现》。《文化纵横》。8月刊。
323. 于毓蓝。(2003)。《转型期中国政治文化中的民主“悖论”》。《学海》。第6期。页149-152。
324. 于毓蓝。(2004)。《当代中国政治文化转型初探[J]》。《晋阳学刊》。第2期。页10-11。
325. 余振、郭正林。(1996)。《第五代中国青年的爱国情结——对中国大学生的政治文化透视》。《青年研究》。第11期。
326. 張林祥。(2006)。《20世紀《商君書》研究述評》。《甘肅廣播電視大學學報》。第3期。
327. 张强。(2008)。《“新权威主义”在中国》。URL: <http://www.aisixiang.com/data/21874.html>
328. 张冀, 崔立敏。(2005)。《经济全球化背景下的当代中国政治文化建设》。《探索》。第六期。页89-92。
329. 赵旭东等(译)，安东尼·吉登斯(著)。(2003)。《社会学》。北京大学出版社。第542页。

330. 郑建邦。(1992)。国际关系辞典。中国广播电视出版社。<https://baike.baidu.com/item/政治文化>。
331. 鄭宇碩, 羅金義。(2010)。《那夜無星：八九民運二十年顧後瞻前》。香港城市大學。
332. 中共中央办公厅国务院办公厅印发《关于进一步完善中央财政科研项目资金管理等政策的若干意见》(2016年8月1日来源：新华社)
http://www.mof.gov.cn/zhengwuxinxi/caizhengxinwen/201608/t20160801_2370463.htm
333. 中共中央文献研究室编。(1999)。《毛泽东：在南京、上海党员干部会议上讲话的提纲》。《毛泽东文集》第7卷。第291页。
334. 中华人民共和国高等教育法（1998年8月29日第九届全国人民代表大会常务委员会第四次会议通过
根据2015年12月27日第十二届全国人民代表大会常务委员会第十八次会议《关于修改〈中华人民共和国高等教育法〉的决定》修正）http://www.moe.gov.cn/s78/A02/zfs__left/s5911/moe_619/201512/t20151228_226196.html
335. 中华人民共和国教育法。(1995年3月18日第八届全国人民代表大会第三次会议通过
1995年3月18日中华人民共和国主席令第四十五号公布自1995年9月1日起施行)
http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4638.htm
336. 中华人民共和国宪法
(1982年12月4日第五届全国人民代表大会第五次会议通过
1982年12月4日全国人民代表大会公告公布施行根据1988年4月12日第七届全

国人民代表大会第一次会议通过的《中华人民共和国宪法修正案》、1993年3月29日第八届全国人民代表大会第一次会议通过的《中华人民共和国宪法修正案》、1999年3月15日第九届全国人民代表大会第二次会议通过的《中华人民共和国宪法修正案》、2004年3月14日第十届全国人民代表大会第二次会议通过的《中华人民共和国宪法修正案》和2018年3月11日第十三届全国人民代表大会第一次会议通过的《中华人民共和国宪法修正案》修正) http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2018-03/22/content_2052489.htm

337. 中华人民共和国义务教育法。(1986年4月12日第六届全国人民代表大会第四次会议通过。

2006年6月29日第十届全国人民代表大会常务委员会第二十二次会议修订) http://www.moe.gov.cn/s78/A02/zfs__left/s5911/moe_619/201001/t20100129_15687.html

338. 中央文献编辑委员会。(1991)。《毛泽东选集》第2卷。人民出版社。第108页。

339.

周庆智、郑建君、陈承新、张明澍。(2013)。《2012年度政治文化学科发展综述》。《政治学研究》。第2期。

340. 周桂钿。(2007)。《中国传统政治哲学》。石家庄：河北人民出版社。页21。

341. 周育仁。(2003)。《政治学新论》。台北：自印。

342. 庄子。《南华经》。URL:http://www.quanxue.cn/ct_daojia。

РОЗДІЛ 2

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР, УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

2.1 Форми і методи формування політичної культури студентів у китайських університетах

Як визначено в дослідженні, необхідність переосмислення проблеми формування політичної культури громадян КНР, зокрема студентів університетів, було визначено в 80-х роках минулого століття. Зокрема, у 1987 р. у Цзіліньському університеті було проведено перший національний семінар, присвячений дослідженню проблеми традиційної політичної культури в Китаї.

Варто також зазначити, що в контексті вивчення порушеної в дисертації проблеми необхідно враховувати основні тенденції зовнішньої політики КНР, адже це значною мірою впливає на процес формування політичної культури студентів. Так, китайські ідеологи категорично не погоджуються з нав'язуванням КНР із боку зовнішніх політичних сил певної політичної моделі, котра могла б набути статусу універсальної для політичного розвитку більшості країн [2; 5; 49; 110].

Водночас державні лідери та політологи вважають корисним для подальшого вдосконалення політичної системи КНР і, зокрема, формування політичної культури китайських громадян творчо використовувати деякі зарубіжні теоретичні та практичні надбання в цій царині, сприймаючи їх як позитивні наслідки процесу світової глобалізації. Зокрема, широкий простір для роздумів щодо політичної культури як унікального феномена та шляхів її формування в молоді китайські фахівці вбачають у працях західних авторів, у яких представлено інноваційні технології, засоби й досвід управління різними політичними процесами, напрацювання в галузі політичної психології, наприклад про «відкритий» політичний менталітет, ідеологічний дух політичних реформ, про формування активної політичної позиції в молоді, яка має сміливо боротися з недоліками у здійсненні політики органами влади, адже це є запорукою прогресивного оновлення політичної доктрини держави, забезпечення кращого усвідомлення громадянами необхідності об'єднання своїх зусиль заради досягнення поставлених

соціально-політичних цілей, взяття активної участі в політичних обговореннях та взагалі в політичній діяльності. У світлі цього китайські фахівці пропонують сприймати процес світової політичної глобалізації як «багатий політичний і культурний ресурс для розвитку політичної культури Китаю» [105].

Важливим моментом у державній політиці КНР є також те, що представники державної влади пов'язують процес політичних перетворень у КНР зі створенням сприятливих економічних, правових, культурних умов для поступового залучення широких народних мас до управління державою. Реформування політичної системи в КНР здійснюється поступово, без різких змін внутрішньополітичного й зовнішньополітичного курсів, що повністю узгоджується зі сформульованим відомим китайським політиком Чень Юнем таким принципом розвитку держави: «Переходити річку, нащупуючи каміння». При цьому, як уже вказувалось, державні китайські лідери категорично виступають проти прискореної політичної модернізації на основі впровадження західних демократичних цінностей[32; 50].

Характеризуючи досвід формування політичної культури студентів у китайських університетах, слід також зауважити, що цей процес здійснюється на засадах дотримання ідей комуністичної ідеології. У контексті цього доцільно відзначити, що відомий китайський ідеолог Ден Сяопін, наголошуючи на тому, що марксизм-ленінізм є універсальним принципом, який покладено в основу подальшого розвитку в КНР політичної теорії та практики зі специфічними китайськими характеристиками, відзначив: необхідною передумовою подальшого успішного розвитку держави є прояв китайцями безумовної віри в дієвість указанного ґрунтового принципу, активного прагнення реалізувати цей принцип у своїй щоденній практичній діяльності [105].

Для кращого розуміння особливостей формування політичної культури студентів університетів у Китаї важливо також враховувати, що в останні роки спостерігається загострення геополітичного протистояння між

крупними державами, а це, у свою чергу, негативно впливає на загальну ситуацію на міжнародній арені. У таких умовах забезпечення цілеспрямованого формування політичної культури китайської студентської молоді набуває особливої нагальності, адже це є одним з ефективних шляхів, який сприятиме в майбутньому зниженню напруження у відносинах між Китаєм та іншими державами, а також уникненню внутрішньої нестабільності в країні.

Висвітлюючи сучасні ідеологічні основи формування політичної культури в китайських студентів, один із політичних лідерів КНР Хонг Чжаохуей підкреслює, що на різних етапах історії розвитку китайського суспільства незмінною характеристикою його політичної культури було гармонійне поєднання елементів конфуціанства, маоїстсько-комуністичної ідеології та «культури капіталу та влади» [110]. Ці ідеї доповнює Чжао Мен, за висновками якого підґрунтя політичної культури КНР складають положення «катаїзованого марксизму», що інтегрують у собі основні ідеї Мао Цзедуна, теорію Дена Сяопіна, концепцію Цзян Цземіна про «потрійне представництво», котра вимагає забезпечення постійного руху суспільства вперед відповідно до актуальних потреб часу, постійного збереження передового характеру діяльності партії та постійного здійснення правління в інтересах народу, а також наукова стратегія Ху Цзиньтао про політичний розвиток держави [49, с. 6].

Підтримуючи курс подальшого економічного й соціально-політичного розвитку держави, визначений Комуністичною партією Китаю, Лі Юнцзюнь і Фу Джухуй пропонують забезпечувати подальший розвиток політичної культури громадян КНР на основі дотримання таких концептуальних ідей:

1. Необхідно активно поглиблювати в державі соціалістичну демократію, що робить народ справжнім господарем країни, цілеспрямовано формувати в китайському суспільстві найбільш повну соціалістичну демократичну політичну культуру, стимулювати її інтеріоризацію всіма його

членами, активно протистояти впливу західних політичних цінностей, які не узгоджуються з державною ідеологією.

2. У процесі формування й реалізації курсу подальшого політичного розвитку КНР важливо забезпечувати глобальну й локальну інтеграцію та взаємодію з політичними системами інших країн, не допускаючи штучної соціально-політичної самоізоляції країни. У світлі цього в сучасному Китаї існує актуальна потреба у здійсненні глибокого самоаналізу власних політичних та культурних ресурсів, а також необхідність уважного вивчення і творчого застосування в умовах китайських реалій перспективних зарубіжних теоретичних та практичних доробок у політичній царині.

3. Необхідною передумовою для успішного формування в китайському суспільстві соціалістично-демократичної політичної культури є забезпечення прискореного економічного розвитку країни, а це, у свою чергу, вимагає створення відповідної матеріально-технічної основи та активного розвитку соціалістичних продуктивних сил. Тільки в такому випадку вдасться зміцнити політичну ідентичність та політичні переконання мешканців Китаю, підвищити рівень їхньої національної самосвідомості та впевненості у своєму майбутньому.

4. Актуальною потребою сьогодення є наполегливе дотримання обраного соціалістичного курсу розвитку країни, що реалізується на чолі з Комуністичною партією Китаю, а також здійснення цілеспрямованої роботи, спрямованої на підвищення політичної ідентичності та політичної свідомості громадян. Стійкі ціннісні соціалістичні орієнтири, збереження тривалий час одного й того ж ядра влади в державі є важливою запорукою для можливості мобілізації її політичних, економічних та культурних ресурсів, збереження високих темпів наукового, економічного й соціально-політичного розвитку, зростання ентузіазму серед широких мас населення, прискорення подальшого формування людського потенціалу в КНР [105].

Важливо зауважити, що чільне місце серед політично активних груп китайського населення, як і в інших країнах, займає студентство. Однак у

Китаї формуванню політичної культури в студентів приділяється особлива увага, оскільки саме вони в найближчому майбутньому обіймають ключові посади в різних царинах життєдіяльності суспільства. У свою чергу, майбутнє китайської держави значною мірою залежить не тільки від рівня професійної компетентності майбутніх фахівців, але й від сформованості в них соціалістичного світогляду.

Уточнимо, що значна увага приділяється формуванню політичної культури студентів у процесі вивчення ними різних навчальних курсів. Зокрема, цьому сприяє введення в курси з багатьох дисциплін (філософія, соціологія, психологія, педагогіка, культурологія тощо) тем політологічної спрямованості, а також читання спеціальних курсів.

Формуванню політичної культури студентів сприяє також читання в університетах лекцій, присвячених висвітленню історії політичної думки КНР. Наприклад, у Шанхайському університеті Цзяотун читають цикл із 75 лекцій на тему: «Китайська політична мудрість до епохи Цинь». У цих лекціях наведено аналіз політичних і соціально-культурних систем історичних періодів, що передували епосі Цинь, представлено порівняльну характеристику цих систем, розкрито вплив конфуціанства, даосизму та інших учень на становлення та подальший розвиток політичних цінностей сучасного Китаю.

Також зазначимо, що в Пекінському університеті для бакалаврів факультету історії викладається факультативний курс «Політика і культура в Стародавньому Китаї». Так, розроблена професором Пекінського університету Деном Сяонанем програма цього курсу представлена на сайті університету: <https://grs.pku.edu.cn/tzgg/306899.htm>. (Фрагмент програми наведено в додатку А).

Як пояснює в анотації розробник програми, запропонований курс включає в себе кілька тем, що розкривають політичні відносини та зміни стародавньої політики й культури. Це дає змогу дати студентам «ключ» до розуміння традиційної китайської політичної культури. Вивчення студентами

запропонованого курсу допомагало їм краще зрозуміти спадкоємність між ідеологічними уявленнями старокитайських мислителів та теоретичними ідеями сучасних китайських ідеологів марксизму-ленінізму, сформувані в молодого покоління повагу до історії свого народу та прагнення прикладати активні зусилля заради забезпечення подальшого розквіту своєї Батьківщини.

Зауважимо, що в останні десятиріччя увага до політології та підготовки фахівців у цій галузі в КНР значно збільшилась. В останні роки створена система підготовки науковців та викладачів політології, а також кадрів партійних працівників із політологічною підготовкою. Так, підготовка цих фахівців здійснюється в таких університетах, як: Пекінський університет, Шанхайський університет Цзяотун, Китайський університет політології та права, Шанхайський університет іноземних мов, Цзіцзянський університет та ін. Майбутнім фахівцям указанного профілю викладаються як загальноосвітні (філософія, культурологія, соціологія, психологія тощо), так і спеціальні дисципліни (політологія, основи марксистсько-ленінської теорії тощо).

Наприклад, обов'язковим для вивчення майбутніми політологами є курс «Введення в міжнародну політику. Розроблену доцентом Пекінського університету Ваном Ліаном» програму цього курсу представлено на сайті університету: <https://grs.pku.edu.cn/tzgg/306899.htm>. (Фрагмент програми наведено в додатку Б).

Відповідно до резюме викладача, студентам пропонується зосередити увагу на вивченні концепцій провідних фахівців, висвітленні ними таких основних питань курсу: формування і розвиток міжнародної політики; національна ідея й національні інтереси; міжнародні стратегії та зовнішня політика; політичне співробітництво між країнами та можливості вирішення конфліктів; роль і вплив економічних чинників на політику; етнічна й релігійні чинники в міжнародній політиці. Метою вивчення курсу є забезпечення розуміння студентами предмета міжнародної політики, що становить попередню основу для подальшого спостереження й аналізу міжнародних проблем, а також вивчення міжнародної політичної теорії.

Доцільно також зазначити, що студентам на вибір пропонується певна кількість елективних дисциплін. Наприклад, магістранти-політологи в Пекінському університеті мають обрати для вивчення один із таких селективних курсів: «Дослідження з теорії та практики соціалізму з китайськими характеристиками» чи «Методологія марксизму і суспільних наук».

Зауважимо, що в останнє десятиріччя виокремилися нові пов'язані з політологією галузі наукових знань, що знайшло відображення в назві відповідних навчальних дисциплін, які читають майбутнім фахівцям у цих галузях, зокрема такі: політична соціологія, політична психологія, політична етнологія, політична культурологія, політичне мовознавство, геополітика, політологія світу, просторова політологія, етнополітологія, екологічна політологія, біологічна політологія, політична динаміка, політичне регіоноведення, політологія права, політична етика, китайське адміністративне управління тощо [49; 121].

Наприклад, у Школі марксизму Шанхайського університету Цзяотун студентам читають такі курси, як «Введення в фундаментальні принципи марксизму», «Введення в класичні твори марксистської філософії», «Ідеологічне й моральне виховання та правові основи», «Введення в мислення Мао Цзедуна і теорія системи соціалізму з китайськими характеристиками».

Зазначимо, що на юридичному факультеті Кайюань Шанхайського університету Цзяотун викладають курс «Політика та конституція КНР». Варто також зауважити, що в Школі міжнародних та суспільних відносин цього університету студенти вивчають курс «Модернізація та політичний розвиток системи державного управління».

Доцільно також відмітити, що майбутні фахівці залучаються в китайських університетах до проведення наукових досліджень на відповідну тематику. Наприклад, у Школі гуманітарних досліджень Шанхайського університету Цзяотун студенти під керівництвом знаних фахівців у цій галузі

проводили дослідження на тему: «Китайська ідентичність, політика та стан суспільства у порівняльному контексті», що спрямовувалось на забезпечення кращого усвідомлення ідентичності КНР як країни з унікальною культурою й соціально-політичними ідеями, визначення світової цінності китайської цивілізації, місця Китаю серед інших сучасних країн.

Слід підкреслити, що китайські студенти беруть активну участь у політичному житті країни, причому переважна більшість із них є членами різних політичних організацій. У світлі цього слід відзначити, що молодіжну політику в КНР, у тому числі членство студентів у різних молодіжних організаціях, регулюють різні нормативні документи, зокрема прийнята на Пленумі Комуністичної партії КНР Постанова про молодіжну політику Китаю (1997 р.) [145]. Зокрема, у цьому документі поряд із визначенням основних принципів підтримки китайської молоді й опису першочергових заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблем життя молоді Китаю (забезпечення робочими місцями і житлоплощею, матеріальна підтримка молодих сімей, заходи у галузі охорони здоров'я тощо) та розкриття інших злободенних питань, значна увага приділяється висвітленню заходів, пов'язаних із наданням підтримки діяльності молодіжних громадських організацій і організації роботи з молоддю за місцем проживання.

Найбільш масовою й популярною молодіжною організацією в Китаї є Комуністичний союз молоді Китаю, що була створена в 1922 р. та після декількох перейменувань отримала свою сучасну назву. Ця організація є молодіжним крилом Комуністичної партії Китаю й функціонує під її безпосереднім керівництвом. Уточнимо, що вік членів вказаного союзу — 14–28 років. Основними завданнями організації є: виховання кожної особистості в комуністичному дусі, надання їй допомоги в оволодінні марксистсько-ленінською теорією та ідеями Мао Цзедуна, спрямування молодих людей на участь у подальшій розбудові справедливого суспільства в Китаї, забезпечення формування їх як гідних наступників комуністичних ідеалів, ідейних, високоморальних, дисциплінованих членів суспільства.

Варто відзначити, що переважна більшість студентів університетів (2,2 млн осіб) є членами саме Комуністичної партії Китаю, а загальна кількість цієї організації налічує майже 88 млн людей [65; 66].

Члени вказаної організації діють у тісній співпраці з Організацією юних піонерів Китаю, що об'єднує дітей до 15 років. Фактично система відносин між цими організаціями, так само як і система роботи всередині названих молодіжних об'єднань, значною мірою копіює піонерсько-комсомольську систему, що існувала в СРСР. Принциповою відмінністю між зазначеними системами є тільки те, що в Китаї функціонує багато інших альтернативних організацій [135].

Підкреслимо, що 52 молодіжні й, зокрема, студентські організації КНР об'єднані у Всекитайську федерацію молоді. Зокрема, до складу цієї Федерації, крім Комуністичного союзу молоді, входять ще такі молодіжні організації: Всекитайська федерація студентів, Всекитайська християнська асоціація молодих людей, Всекитайська християнська асоціація молодих жінок, Всекитайське товариство з вивчення проблем молоді, Всекитайська асоціація молоді доброї волі, Столична асоціація молодих редакторів і журналістів, Товариство китайської молоді зі сприяння господарському розвитку, Всекитайська федерація молодих підприємців, Всекитайська федерація молодих підприємців сільських районів, Всекитайська асоціація молодих працівників науково-технічного профілю, Федерація молоді закладів, які безпосередньо підкоряються ЦК Комуністичної партії, Всекитайська федерація молоді громадянської авіації, асоціацій молоді різних провінцій, автономних районів та міст центрального підкорення тощо. За дорученням уряду, ця федерація відповідає за реалізацію молодіжної політики в Китаї та координацію співпраці між різними його молодіжними організаціями [118].

Уточнимо, що Всекитайську федерацію студентів було створено в 1919 р. Вона об'єднує в собі студентські організації закладів вищої та середньої освіти та традиційно виконує активну роль у революційному русі

та розбудові високорозвиненого соціалістичного суспільства в Китаї. Зокрема, основними завданнями зазначеної організації є такі: сприяти моральному, політичному, духовному й фізичному розвитку учнів та студентів, утілюючи в життя поставлені партією основні завдання в галузі освіти, здійснювати допомогу дітям та юнакам у їхньому особистісному становленні, захищати інтереси держави і народу, законні права й інтереси учнівської та студентської молоді, зміцнювати зв'язки між молодими людьми різних національностей, які проживають у різних регіонах КНР, сприяти підвищенню згуртованості між ними [103].

Всекитайська християнська асоціація молодих людей є філіалом Християнської асоціації молодих людей, що об'єднує в собі представників християнської конфесії. Протягом багатьох десятиріч ця організація перебувала у Китаї під заборонаю, проте тепер діяльність легалізована. Сьогодні асоціація налічує більше 100 тисяч членів. Із самої назви Всекитайської християнської асоціації молодих жінок зрозуміло, що ця релігійна організація об'єднує в собі дівчат, які проповідують християнство [124].

Варто відзначити, що всі молодіжні організації КНР відіграють роль певної сполучної ланки між Комуністичною партією й урядом держави з одного боку та представниками молоді з іншого, допомагаючи об'єднати молодих людей за певною ознакою (місцем навчання, професією тощо) та мобілізувати їх на виконання певних конкретних завдань. Тому кожна молодіжна організація щодо будь-якого іншого об'єднання виступає не опонентом чи конкурентом, а союзником, адже члени всіх організацій виконують свій обсяг роботи й реалізують певні поставлені перед ними завдання, вносячи таким чином свій посильний внесок у загальну справу — забезпечення подальшого розвитку китайського суспільства на засадах комуністичних ідеалів. Слід також відмітити, що діяльність усіх китайських молодіжних організацій значною мірою впливає на формування політичної культури студентів університетів, проте найбільш вагомий вплив у цьому

плані забезпечує Комуністичний союз молоді Китаю як найбільш потужна та впливова організація.

Як з'ясовано в процесі проведення дослідження, ефективним способом формування політичної культури студентської молоді в КНР є її залучення також до роботи органів студентського самоуправління, які беруть активну участь в організації освітнього процесу у вищій школі. Варто зауважити, що студентське самоврядування в Китаї має достатньо тривалу історію, свої досягнення та програму подальшого розвитку. Однак в останні роки у зв'язку з демократизацією освітнього процесу у вищій школі Китаю роль студентського самоврядування ще більше зростає. Крім того, необхідно зазначити, що стимулювання подальшого розвитку студентського самоврядування в китайських університетах відбувається з двох сторін: з боку прояву ініціативності студентами та з боку представників університетських органів влади, які відповідають за організацію освітнього процесу в цих закладах.

Студентське самоврядування в китайському університеті має таку структуру: керівник студентської ради — відповідальні за певні ділянки роботи на факультетах — відповідальні за реалізацію діяльності студентської ради по курсах — активісти в групах. Водночас у кожному конкретному університеті проявляється певна специфіка у функціонуванні системи студентського самоврядування, що зумовлена статусом (наприклад, належність до державних чи приватних закладів), національним і міжнародним рейтингом університету та іншими особливостями його діяльності. Варто також зауважити, що студентські лідери уважно вивчають зарубіжний досвід студентського самоврядування, беручи участь у різних міжнародних зустрічах і форумах [2, с. 4]. Крім того, прогресивні зміни в роботі студентських органів ініціюють китайські студенти, які певний час навчалися в закладах освіти інших країн світу та після повернення на Батьківщину намагаються максимально корисно використати опрацьовані

ними теоретичні чи практичні доробки зарубіжних університетів в умовах китайських реалій.

Для китайських студентів обрання до складу студентського комітету університету вважається престижною та почесною справою, тому вони намагаються це право заслужити. Так, студентський лідер повинен творчо мислити, проявляти активну життєву позицію, бути відданим комуністичним ідеалам, мати ділові й морально-вольові якості та відповідати основному гаслу китайських студентів: «Придумай щось нове й сам впровадь це в життя» [2, с. 3].

Доцільно також уточнити, що система студентського самоврядування в китайських закладах освіти має складну розгалужену структуру та охоплює різні напрями діяльності студентів. Так, оскільки отримання майбутніми фахівцями якісної професійної підготовки є одним з основних завдань університетів, у цих закладах освіти все активніше залучають студентів до управління та оцінки освітнього процесу. Серед значущих питань для вивчення студентськими активістами важливе місце займають такі: стан навчальної успішності та якість знань студентів, їхнє відвідування занять, якість методики викладання навчальних предметів; наявність чи відсутність взаєморозуміння між викладачами та студентами тощо. [2; 101].

Водночас слід зауважити, що втручання студентів в організацію освітнього процесу в китайських університетах відбувається достатньо обережно й делікатно, що пояснюється двома основними причинами. По-перше, це пов'язано з традиційним шанобливим ставленням китайців до педагогів, адже кожний представник цієї професії з давніх часів і дотепер у китайському суспільстві користується значною повагою, тому й адміністрація закладу вищої освіти, і самі студенти прагнуть не підривати авторитет викладача. По-друге, адміністрація університету враховує той факт, що студенти не відрізняються багатим життєвим досвідом, високим рівнем професійної компетентності та добрим розумінням тих чи інших аспектів педагогічної діяльності, унаслідок чого вони не завжди зможуть

об'єктивно оцінити якість викладання матеріалу чи правильність відбору навчального матеріалу. Тому всі пов'язані з освітнім процесом актуальні питання, що хвилюють представників студентських комітетів, вони вирішують разом із представниками адміністрації університетів, які уважно ставляться до всіх рекомендацій чи прохань органів студентського самоврядування [2; 134].

Важливо також зауважити, що в Китаї, на відміну, наприклад, від західноєвропейських країн, органи студентського самоуправління не тільки освітні проблеми, але й всі інші важливі питання можуть вирішувати тільки разом із представниками вишівської адміністрації та органів партійного управління. Отже, у китайських університетах студентські органи самоуправління не мають повної автономності, тому свої рішення будь-який студентський комітет має узгоджувати з різними керівними інстанціями, у тому числі з представниками університетських партійних та комсомольських організацій [2; 100].

Доцільно конкретизувати, що органи студентського самоврядування займаються, крім питань освіти, вирішенням таких важливих для студентів проблем: організація побуту студентів, проблеми житла й харчування; залучення майбутніх фахівців до участі в суспільно корисній громадській діяльності; організація дозвілля студентів, їхнього відпочинку, студентського туризму; проведення святкових заходів у межах університету, міста, країни чи на міжнародному рівні; фінансове стимулювання чи реалізація інших форм заохочення кращих студентів; здійснення захисту прав та свобод студентів [2; 113].

Визначаючи роль студентських комітетів в організації суспільно корисної діяльності, варто зазначити, що ця діяльність відрізняється значним різноманіттям. Наприклад, студенти беруть активну участь у професійних конкурсах, роботі клубів за інтересами, спільному святкуванні національних свят, організації та проведенні політичних мітингів на різні актуальні для сьогодення теми тощо.

Особливе місце в діяльності органів студентського самоврядування займає залучення молодих людей до участі у волонтерському русі. Уточнимо, що сьогодні загалом національна система волонтерства в Китаї являє собою складну, комплексну систему інтеграції й координації між партійними комітетами, державною молодіжною лігою та молодіжною асоціацією волонтерів, громадськими та соціальними організаціями, некомерційними організаціями, благодійністю і бізнес-спільнотою на національному та місцевому рівнях. Як визначено, з 2001 до 2009 рік у країні були створені перші правові документи, що охоплювали регулювання здійснення окремих видів волонтерства (студентського, жіночого, пов'язаного з розвитком сільських територій тощо), а також питання сприяння розвитку волонтерства. Комплексна нормативно-правова база з питань добровольчества в Китаї почала реально створюватися тільки з 2010 року. Однак і сьогодні багато ще громадянських волонтерських організацій не мають правового статусу [24; 40].

Як відзначається в науковій літературі, у КНР до основних напрямів волонтерської діяльності, що вважаються найбільш важливими з точки зору державного управління, належать такі:

1. Подієве волонтерство (участь у масштабних заходах: Олімпійські ігри, EXPO тощо).
2. Ліквідація наслідків стихійних лих, волонтерська служба аварійного реагування.
3. Екологічне волонтерство (охорона навколишнього середовища).
4. Підтримка вразливих груп населення, у тому числі допомога молодим, інвалідам, людям похилого віку, зниження рівня бідності (соціальне волонтерство) [24; 123].

Варто також зауважити, що в КНР інституційне регулювання (тобто правове регулювання та діяльність органів влади, відповідальні за реалізацію політики в сфері волонтерства) здійснюють:

1. Головний координуючий орган волонтерства на національному рівні — Комітет із проблем духовного управління Комуністичної партії Китаю.

2. Міністерство цивільних справ.

3. Мережеві організації, що функціонують на всій території країни:

- Комуністичний союз молоді як найбільш широка й сильна мережева організація;

- асоціація (федеральна мережа) добровольців Китаю;

- створені й керовані неурядові організації (так звані GONGO);

- добровільні неурядові організації [24; 70; 75; 62; 83; 85].

У світлі цього слід зауважити, що, за офіційними даними, переважна більшість добровільних організацій КНР офіційно не зареєстровані. І це при тому, що їхня кількість кожного року стрімко зростає. Також збільшується число приватних фондів, з'являються нові форми волонтерства та благодійності. Така динаміка відображає той факт, що ці недержавні організації в Китаї успішно заповнюють соціальний простір, який урядовий і діловий сектори в силу різних причин заповнити не можуть. Незважаючи на те що в цілому урядовий політичний контроль над добровільними організаціями залишається достатньо жорстким (а тому рівень самостійності й незалежності діяльності в межах цих громадських організацій дотепер є невисоким), загалом спостерігається тенденція зміни державою характеру відносин з указаними об'єднаннями [2; 136].

Як відзначається в науковій літературі, на початку розвитку волонтерської діяльності в КНР модель взаємовідносин державних структур та спільноти волонтерів належала до типу «патерналістських» моделей, що пояснювалось домінуванням органів влади в країні відповідно до панівного в державі політичного режиму. Із 2001 р. можна говорити про інституціональне регулювання волонтерства в Китаї, коли держава й місцева влада почали проводити політику сприяння добровольчеству через правове регулювання, адміністрування й підтримку. У світлі цього держава надала

певну автономію волонтерським об'єднанням в обмін на їхню політичну лояльність, а також забезпечила деяку підтримку діяльності цих об'єднань (фінансування, пільги та преференції) та добровольчих рухів. Загалом у сучасному Китаї патерналістська модель взаємовідносин держави і «третього сектора» поступово трансформується в партнерську. Отже, спостерігається зрушення від початкового переважання політичного й економічного керівництва до надання державних послуг, від початкової державної централізації до співпраці між державою, суспільством і бізнесом [2; 24; 40; 70].

Зауважимо, що в КНР волонтерство як соціальний феномен відіграє важливу роль у політичній, економічній, культурній та соціальній сферах життя суспільства. Зокрема, роль волонтерства в соціальній та економічній сферах дозволяє ліквідувати недоліки роботи державних структур без матеріальних вкладень, що повністю узгоджується з традиціями китайської національної культури. Що стосується політичної царини, то тут навряд чи можна говорити про значну незалежність діяльності добровільних організацій, адже політичний режим держави не допускає проведення політичної діяльності, що може завдати шкоду китайському суспільству чи негативно вплинути на ідеологічні уявлення його членів [68; 87].

Отже, однією зі специфічних ознак волонтерства в Китаї є те, що воно розвивається в умовах тісної співпраці між урядом і добровільними організаціями. При цьому, незважаючи на досить розгалужену мережу органів, що сприятимуть подальшому розвитку волонтерства, у тому числі студентського добровольчества, у КНР ще залишаються серйозні прогалини в правовому регулюванні діяльності в цій сфері (наприклад відсутність нормативно-правових актів, що захищають інтереси добровольців, забезпечують страхування їхнього життя та здоров'я) й координації зусиль представників різних органів державного управління, взаємодії між державними органами та недержавними організаціями [24; 40].

Підкреслимо, що в сучасному Китаї серед різних волонтерських організацій система добровільної служби Комуністичного союзу молоді (CYL) є найбільш сильною й найширшою мобілізаційною мережею. Зокрема, в її межах функціонує ефективний механізм із точки зору інформування, найму, підготовки, управління, мобілізації, оцінки роботи волонтерів та фандрайзингу, унаслідок чого діяльність даної мережі стала важливим фактором інституціоналізації волонтерства в Китаї. Позитивно слід також відзначити наявність федеральної розгалуженої мережі добровольців Китаю, що має значні права й можливості розвитку. Так, на базі практично всіх китайських університетів створені відповідні регіональні центри волонтерства [24; 58].

Варто відмітити, що в КНР діють різні програми стимулювання і підтримки волонтерської діяльності, які можна умовно поділити на такі блоки:

1. Підтримка в межах важливих національних заходів.
2. Програми підтримки бідних територій.
3. Програми підтримки волонтерських груп аварійного реагування.
4. Корпоративне волонтерство, підтримка волонтерів приватним сектором.
5. Міжнародні програми підтримки волонтерів [2; 99].

Хоч у КНР і відсутні системні програми підтримки та заохочення, розвиток волонтерства стимулюється проведенням у країні важливих заходів національного чи міжнародного рівня. Крім того, у Китаї активно адаптується зарубіжний досвід. Зважаючи на це, варто уточнити, що сучасна система волонтерства в Китаї сформувалась під значним впливом досвіду волонтерської діяльності розвинених європейських країн та США. Сьогодні в країні активно впроваджуються міжнародні програми волонтерства, під час реалізації яких китайські студенти можуть спілкуватися та працювати зі своїми ровесниками з різних країн світу. Зазначимо, що питання міжнародного волонтерства перебуває в компетенції Китайського

міжнародного центру економічного й технічного обміну та Китайської асоціації співпраці неурядових організацій при Міністерстві торгівлі [2].

Варто відзначити, що студентське волонтерство реалізується в різних видах діяльності. Так, на регулярній основі студенти добровільно проводять заняття в школі для мігрантів, читають просвітні лекції, здійснюють прибирання міста й озеленення територій, надають шефську допомогу школам, дитячим інтернатам та інтернатам для пристарілих людей, зоопаркам, заповідникам (наприклад всесвітньо відомому заповіднику великих панд у Ченду) тощо. Крім того, студенти проводять час від часу такі волонтерські акції, як участь в організації та проведенні парадів, концертів на честь різних свят, супроводі іноземних гостей на різних офіційних заходах тощо.

Зазначимо, що активна роль студентів у волонтерському русі сприяє формуванню в них політичної культури, важливих моральних та вольових якостей, а також організаційних та комунікативних умінь.

Під час проведення дослідження також визначено, що проблема формування політичної культури студентів перебуває в центрі уваги адміністрації та викладачів усіх китайських університетів. Тому в закладах вищої освіти проводяться різноманітні заходи, присвячені формуванню політичної культури студентів.

Зокрема, фрагмент переліку таких позааудиторних заходів, що проводилися в Пекінському університеті, представлено в додатку В. Повний їх перелік наведено на відповідному сайті університету: http://newsen.pku.edu.cn/news_events/news/campus/index6.htm.

Так, чільне місце у позааудиторній діяльності, що проводиться в цьому напрямі, займають лекції на відповідну тематику. Наприклад, у Пекінському університеті в позааудиторний час студентам було прочитано такі лекції: «Погляд на політичну культуру в династії Сун», «Мікрополітика та управління соціальними емоціями», «Політичні аспекти китайської пісні» тощо. Зокрема, значний інтерес у студентів цього університету викликала

лекція викладача Техаського університету Нінчжуна Лі на тему: «Мовчання є золотом: політичні взаємозв'язки та корпоративний аналіз витрат організаціями державних субсидій». Ця лекція була присвячена висвітленню питань боротьби з корупцією, пов'язаною зі спробою деяких недержавних організацій приховати нецільове витрачання державних субсидій.

Формуванню політичної культури студентів сприяло також читання їм лекції на тему: «Патріотизм і націоналізм у сучасній політичній думці», в якій професор Школи державного управління Пекінського університету Ю Кепінг розкрив відмінності між патріотизмом та націоналізмом як соціальними феноменами, а також зв'язки між ними та політичною культурою членів суспільства. Значний виховний ефект для студентів у контексті порушеної проблеми мала проведена в Тяньцзиньському університеті професором Сюй Чженьчжоу лекція на тему: «Огляд французької політичної культури і китайсько-французьких відносин».

У Шанхайській університетській школі міжнародної освіти було прочитано лекцію на тему: «Звертання до традиційної китайської ідеології та культури». Для студентів Шанхайського університету Цзяотун було організовано читання лекції «Політика та культура», а також цикл лекцій на тему: «Національні дослідження в галузі китайської ідеології й культури та західна класика».

З метою формування політичної культури студентів у китайських університетах застосовувались також інші форми позааудиторної роботи. Наприклад, у Пекінському університеті проводились такі заходи, як презентація результатів проведеного дослідження щодо дотримання КНР політичного курсу подальшого розвитку соціалізму з китайськими характеристиками; політичні форуми («Національний форум з питань врядування: політичні зміни в Малайзії та Малайзійсько-китайські відносини», «Інновації та зміни в епоху соціальних медіа») тощо. Ефективним засобом формування політичної культури у студентів цього

університету був запуск відеопрограм із політико-ідеологічного виховання у форматі «гарячих новин».

У контексті порушеної проблеми доцільно також зазначити, що в Школі міжнародних і громадських відносин Шанхайського університету Цзяо Тонг проходили загальні збори Шанхайського політичного суспільства і симпозиум «Теорія демократії та політичний розвиток Китаю». На цьому заході також обговорювалися досягнення шанхайського політологічного співтовариства в галузі освіти, наукових досліджень і консультацій щодо прийняття рішень.

У цьому університеті було організовано також семінар на тему: «Теорія демократії і політичний розвиток Китаю», на якому обговорювалися актуальні питання реалізації ідей «дорадчої демократії» в академічних колах. Зокрема, у студентів значний інтерес викликала доповідь під назвою «Внутрішня напруга сучасної теорії демократії».

Варто зауважити, що в китайських університетах систематично читаються лекції, присвячені розкриттю змісту основних нормативних і політичних документів держави. Так, наприклад, у Шанхайському університеті Цзяотун студенти слухали лекцію професора Гао Цюаньсі на тему: «Конституційне право та конституція КНР». У Пекінському університеті аеронавтики й космонавтики майбутнім фахівцям було прочитано лекцію на тему: «Управління державою відповідно до її конституції».

Значний інтерес у студентів Шанхайського університету Джао Тонг викликала лекція на тему: «Конфуціанство та політика західних ханів у контексті аналізу історичних зв'язків», яку прочитав доцент кафедри історії в університеті Нотр-Дам Цай Лян.

Варто також зазначити, що в китайському Інституті досліджень пластмас було започатковано цікаву ідею — проводити захід «Червона пішохідна екскурсія» з метою поглиблення у своїх працівників інтересу до вивчення ідеалів і переконань революційних лідерів минулого, пропагувати

революційний дух, надихати не боятися труднощів, зміцнювати самовідданість і мужність кожної особистості. Зазначена екскурсія включала відвідування пам'ятника революційних мучеників Юхатай, колишньої резиденції відомої китайської політичної й державної діячки, глави КНР з 1968 до 1972 рік Сун Цінлін, колишньої резиденції відомого китайського революціонера, засновника партії Гоміньдан, одного з найбільш шанованих у Китаї політичних діячів, який у 1940 р. посмертно отримав титул «батька нації», Сунь Ятсена, резиденції Чжуннаньхай — місце розташування уряду КНР та штаб-квартири керівництва Комуністичної партії Китаю. Важливо відзначити, що ідея проведення «революційної екскурсії» на відповідну тематику пізніше була підхоплена в багатьох університетах КНР.

Доцільно також уточнити, що формуванню політичної культури студентів присвячено проведення в китайських університетах інших форм позааудиторної роботи. Наприклад, у Пекінському університеті проводились такі заходи, як презентація результатів щодо дотримання КНР політичного курсу на розвиток соціалізму з китайськими характеристиками, політичні форуми («Національний форум з питань врядування: політичні зміни в Малайзії та Малайзійсько-китайські відносини», «Інновації та зміни в епоху соціальних медіа» тощо).

Цінним для формування політичної культури було також проведення в Шанхайському університеті Цзяотун академічного семінару, присвяченого дослідженню марксистської теорії (Шанхайський університет Цзяотун). На цьому семінарі виступили провідні фахівці університету, а також запрошені гості з Університету Фудань, Східно-китайського педагогічного університету, Шанхайського університету фінансів та економіки, Шанхайського університету океану, Шанхайського морського університету, Шанхайського технологічного університету та з інших університетів й організацій КНР, представники академічних китайських журналів.

Значний інтерес також викликає той факт, що Шанхайський університет Цзяотун регулярно проводить просвітні заходи на тему:

«Політична передача», у проведенні яких беруть участь провідні політичні лідери та адміністрація університету.

Отже, можна підсумувати, що формування політичної культури китайських студентів відбувається під керівництвом викладачів та представників адміністрації вишу, партійних і комсомольських комітетів, профсоюзних та інших організацій. Метою формування цієї культури є виховання політично обізнаного й активного громадянина, який поділяє стійкі, закріплені в офіційних державних документах соціально-політичні цінності китайського народу та прикладає інтенсивні зусилля задля поліпшення його благополуччя.

2.2 Досвід формування політичної культури студентів в університетах України

Для виявлення досвіду формування політичної культури студентів університетів України було проаналізовано організацію та зміст їхньої аудиторної й позааудиторної діяльності з цього питання. Так, у процесі дослідження визначено, що суттєвий вплив на оволодіння молодими людьми цією культурою здійснює вивчення ними відповідних навчальних дисциплін.

Таким чином, чільне місце серед них займають навчальні дисципліни, якими оволодівають студенти різних спеціальностей, зокрема такі: філософія, історія України, соціологія, психологія, педагогіка тощо. Зокрема, під час вивчення політичної філософії як розділу філософії студенти засвоюють певні концепти, що є базовими для дослідження суспільства, держави, права, оволодівають системою цінностей, відповідних норм, оцінок, правил і зразків поведінки людей у процесі політичної діяльності.

Під час оволодіння матеріалом з історії України майбутні фахівці ознайомлюються з історичною інформацією про різні політичні події, перебіг суспільно-політичного руху на українських теренах, утворення різних політичних течій (наприклад народовство й москвофільство), діяльність

різних політичних організацій. У свою чергу, це сприяє кращому розумінню молодими людьми сучасних суперечностей та тенденцій у політичному розвитку країни.

Політична психологія як розділ загальної психології забезпечує оволодіння студентами життєво важливої інформації про психологічні аспекти формування громадської думки в державі, основні характеристики політичної поведінки та участі громадян у політичному житті країни, особливості формування політичної еліти тощо. Педагогіка сприяє оволодінню студентами теоретичними знаннями та практичними вміннями, необхідними для формування політичної культури в дітей та молодих людей різного віку, а також для вдосконалення в себе цієї важливої якості.

Як з'ясовано в дослідженні, студенти в процесі вивчення вказаних дисциплін використовують різні навчальні підручники, історичну літературу, архівні й нормативні документи та інші джерела. Серед цих джерел можна назвати, наприклад, такі: [4; 3; 9; 10; 17; 20; 21; 31; 34].

Варто також підкреслити, що під час здійснення освітнього процесу в українських університетах найбільш інтенсивний вплив здійснюється на формування політичної культури майбутніх фахівців, які отримують підготовку в галузі політичних наук за відповідними спеціальностями (23.00.01 — теорія та історія політичної науки; 23.00.02 — політичні інститути та процеси; 23.00.03 — політична культура та ідеологія; 23.00.04 — політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку; 23.00.05 — етнополітологія та етнодержавознавство), адже цим студентам викладають цілу низку спеціальних дисциплін, безпосередньо пов'язаних із феноменом політичної культури. На основі аналізу програм підготовки цих фахівців, представлених на сайтах університетів, які здійснюють підготовку цих спеціалістів (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Київський міжнародний університет, Київський університет «Києво-Могилянська академія», Київський університет імені Бориса Грінченка, ДВНЗ «Ужгородський національний

університет», Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича тощо), під час проведення дослідження було виокремлено навчальні дисципліни спеціалізації, вивчення яких найбільшою мірою впливає на формування політичної культури студентів. До цих дисциплін насамперед належать такі: історія зарубіжних політичних вчень, історія політичної думки України, сучасна зарубіжна політологія, філософія політики, вступ до політології, політична культура, політична антропологія, політичні системи країн світу, теорія партій та партійних систем, мас-медіа та політика, політичний менеджмент і маркетинг, порівняльна політологія, теорія та історія парламентаризму, партологія, політична система України, сучасні західні політичні теорії, регіоналізація Європи: політичний, правовий, економічний аспекти, інститути ЄС, економічна політика європейських країн, політичні традиції та цінності країн Східної Азії, партійні та виборчі системи країн ЄС, публічні політики ЄС, сучасні політичні ідеологічні в Україні, політичні інститути та публічні політики ЄС, політична система Європейського Союзу, політична історія європейської інтеграції.

Як визначено у відповідних нормативних документах, вивчення майбутніми фахівцями у галузі політичних наук вказаних вище навчальних дисциплін спрямовано на оволодіння ними професійних компетентностей у сфері політології й інших суспільствознавчих наук, насамперед таких: володіння основними поняттями політичної науки, поінформованість про досягнення класичної й новітньої політичної думки та української політичної науки, наявність умінь аналізувати, інтерпретувати й оцінювати політичні явища і політичні процеси в Україні і світі, використовуючи теоретичні підходи і методи політичної науки; поінформованість на політичних навчаннях, теоріях і методологічних підходах, що застосовуються в політології; уміння орієнтуватися в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики держав і в питаннях міжнародних відносин; поінформованість про типи та способи прийняття оптимальних політичних рішень.

Визначені вище компетентності є важливим складником політичної культури особистості. Проте водночас вважаємо за необхідне додати, що про сформованість політичної культури студентів можна говорити тільки в тому випадку, коли в них сформовані відповідні ціннісні ставлення до політичних явищ та подій, коли молоді люди демонструють на практиці готовність застосовувати засвоєні знання та вміння в практичній політичній діяльності, спрямованій на благо своєї країни та рідного народу. Також зауважимо, що політична культура студентів тісно пов'язана з їхньою громадянською й національною самосвідомістю, адже не може політично зріла особистість не бути одночасно гідним громадянином та істинним патріотом своєї Батьківщини.

Наприклад, у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна серед різних профільних дисциплін студенти-політологи вивчають дисципліну «Вступ до політології». Зокрема програму, розроблену доктором політичних наук, професором В. Рубаном, складену відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за спеціальністю 052 — Політологія, наведено на сайті кафедри політології зазначеного університету: http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/navchannja/pol_navchalkurs2019.html. Фрагмент цієї програми представлено в додатку Г.

Як визначено в програмі, метою викладання навчальної дисципліни є ознайомлення студентів зі специфічними особливостями обраної ними професії, надання майбутнім політологам допомоги в оволодінні політичною наукою, надання їм систематизованих наукових знань про політику та основні суб'єкти політичного процесу. У свою чергу, основними завданнями вивчення студентами цієї дисципліни є такі: висвітлення проблематики, предмета та наукового інструментарію політології, розкриття основних методів та процедур дослідження політики, формування в майбутніх фахівців уявлень про основні політологічні школи сучасності, про послідовність політологічного аналізу, визначення ролі та місця сучасних гуманітарних уявлень про світ і людину.

Варто також зауважити, що у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна майбутнім політологам викладають дисципліну «Політична культура». Зокрема, розроблену доктором політичних наук, професором Л. Півневою, робочу програму цієї дисципліни, складену відповідно до освітньо-професійної програми підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, за спеціальністю 052 — Політологія, наведено на сайті кафедри політології зазначеного університету:

http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/navchannja/pol_navchalkurs2019.html. Фрагмент цієї програми представлено в додатку Д.

Уточнимо, що метою викладання навчальної дисципліни «Політична культура» є формування у студентів знання про теоретико-методологічне поняття концепції політичної культури, існуючими трактуваннями у вітчизняній і закордонній політології, та особливості її прояву в Україні й у деяких закордонних країнах світу. Також зазначимо, що основними завданнями вивчення студентами дисципліни «Політична культура» є: ознайомити їх із концепцією політичної культури та її значенням для розвитку політичної системи суспільства; сформувати у студентів базовий понятійний апарат щодо основних типів політичної культури, її структури й основних компонентів, а також політичної соціалізації, її моделей, механізмів і етапів; навчити самостійно використовувати методику аналізу політичних культур для вивчення політичної культури України та країн світу.

Слід зауважити, що в українських університетах організовувалась також позааудиторна діяльність, спрямована на формування політичної культури студентів та інших близьких до неї якостей. Наведемо приклади конкретних позааудиторних заходів.

Як встановлено в дослідженні, у контексті порушеної проблеми доцільно насамперед назвати традиційні для українських університетів заходи, що присвячені державним святкам та іншим важливим для

українського народу датам, адже дані заходи сприяють формуванню політичною культури студентів. Назвемо найбільш важливі з них.

Так, День незалежності України — державне свято, що відзначається в країні і, зокрема, в українських університетах щороку 24 серпня на честь ухвалення Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України (дану подію вважають датою створення України як держави в її сучасному вигляді). День Державного Прапора України — державне свято, присвячене відповідному державному символу (відзначається щорічно 23 серпня). День захисника України є державним святом, покликаним вшанувати мужність та героїзм захисників незалежності та територіальної цілісності України, відзначається 14 жовтня. У цей день українці також святкують День українського козацтва, що значною мірою вплинуло на формування української державності. У названі дні в усіх університетах України проводяться певні офіційні церемонії, урочиста хода з національним прапором, концерти тощо.

Важливим святом для українців є День соборності, який відзначають щороку 22 січня в день проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося в 1919 р. На честь цього свята в українських університетах проходять різні заходи.

Наприклад, святкові заходи на честь Дня соборності України пройшли в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, викладачі та студенти якого змушені зараз працювати у тяжких умовах евакуації через невирішений до сьогодні збройний конфлікт на сході України. Крім того, у цей день студенти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та створеного при ньому коледжу відвідали Луганський обласний краєзнавчий музей. Співробітники музею розповіли студентській молоді про історію країни, акцентували увагу на важливій ролі козацтва та ролі так званої Конституції Орлика в подальшій історії української держави. Студентів ознайомили з процесом становлення нової епохи української

державності, відзначили важливу роль кожного громадянина в розвитку європейської країни. Відвідувачі також побачили експозиції, присвячені Дню соборності України та річниці визволення Старобільщини від німецько-фашистських загарбників.

Як з'ясовано, на честь Дня соборності в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича відбувся патріотично-виховний захід, приурочений до 100-річчя Акту Злуки та 101-ї річниці битви під Крутами. Гостями цього виховного заходу стали: волонтер, педагог, громадський активіст Г. Абрам'юк та військовий капеллан, волонтер, учасник бойових дій В. Гасинець. Після виступів цих гостей розпочався концерт. Зокрема, патріотичні твори виконували учасники вокальної студії «Роси», учасники театр-студії «Маска» декламували в поетичній формі про героїчний подвиг української молоді під станцією Крути та про те, якою молодь бачить Україну в майбутньому. Про важливі та героїчні події, що відбулися у січні в різні роки української історії (22 січня 1918 р. — проголошення ІV Універсалу, 29 січня 1918 р. — бій під Крутами, 22 січня 1919 р. — Акт Злуки УНР і ЗУНР, 21 січня 1990 р. — Живий ланцюг між Києвом і Львовом), розповідали викладачі історії В. Дерев'янчук, Д. Павлюк та почесні гості заходу.

Варто відзначити, що цікаву ініціативу було запропоновано в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди. Так, до Дня соборності студенти цього університету започатковували I Всеукраїнську поетичну естафету «В єдності наша сила», до якої запросили приєднатися інші українські заклади вищої освіти.

Значний виховний ефект мало також представлення в фойє бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в День соборності України книжкової виставки «Соборній Україні — слава!». На цій виставці експонувались наукові й історичні видання, що комплексно розкривають проблеми соборності українських земель.

Слід також відзначити, що з 2015 р. в Україні і, зокрема, в українських університетах щорічно проводяться заходи на честь вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні, які віддали своє життя заради того, щоб Україна розвивалась як вільна й демократична держава. У цей день студенти разом із викладачами беруть участь у мітингах-реквіємах, поетичних читаннях на відповідну тематику, покладають квіти біля пам'ятних знаків, присвячених відповідній події, переглядають документальні фільми про тогочасні події.

Так, у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка в 2018 р. стартував Всеукраїнський конкурс наукових студентських робіт на тему Революції Гідності (дослідження її історії, особливостей, здобутків, значення та впливу на різні сфери життя українського суспільства) на здобуття відзнаки імені Героя Небесної Сотні історика, політолога, журналіста, активіста Євромайдану С. Кемського.

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна на честь зазначених подій було організовано демонстрацію документального кінофільму «Небесна сотня» з циклу «Зима, що нас змінила», а також документального фільму «Герої не вмирають» про трьох харків'ян, які загинули під час Революції Гідності: В. Зубенка, Є. Котляра та Ю. Паращука. Показ цього фільму відбувався за участі автора і продюсера В. Чистиліна, який напочатку проведення заходу розповів студентам про історію створення фільму та про власну мотивацію щодо відображення представлених у ньому подій.

Доцільно також зазначити, що в храмі Трьох Святителів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в цей день уже традиційно відбувається поминальна панахида пам'яті Героїв Небесної Сотні та Революції Гідності, які віддали своє життя за Україну.

Варто також зауважити, що 8–9 травня Україна традиційно вшановує День пам'яті та примирення і День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. У ці дні в українських університетах проходять урочисті заходи на

честь вшанування героїв Другої світової війни, відбувається урочисте покладання квітів біля пам'ятників героям.

Наприклад, студенти та викладачі всіх харківських університетів у цей день традиційно разом з іншими мешканцями Харкова та гостями міста покладають квіти на Меморіалі Слави, Меморіальному комплексі «Висота Маршала Конєва». Крім того, викладачі та студенти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна кожного року в ці дні беруть участь у мітингу та урочистому покладанні квітів до пам'ятника студбатівцям як символу пам'яті про безсмертний подвиг студентів, які полягли в боях, захищаючи Батьківщину від ворогів.

Для того щоб студенти пам'ятали не тільки про світлі, але й про сумні сторінки історії українського народу, в українських університетах щороку організують пам'ятні заходи з метою вшанування пам'яті жертв голодомору в Україні. Зокрема, у цей день проводять зустрічі студентів із відомими публічними особами, виставки на відповідну тематику та інші заходи.

Наприклад, у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка в цей день було проведено виставку, на якій представлені фото, друковані спогади людей, які пережили голод у 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр., зокрема на території Тернопільщини, а також документи та книги, що висвітлюють ці події. Також слово надали професору М. Бармаку й науковому співробітнику Ігорю Олещуку, котрі поділилися власним життєвим досвідом, пов'язаним з указаними подіями. Після відкриття виставки студенти вшанували пам'ять жертв голодомору хвилиною мовчання.

Оскільки на сході України вже декілька років відбуваються бойові дії, чільне місце в процесі організації виховної роботи в українських університетах відводиться висвітленню героїзму учасників АТО, які для студентів є взірцями мужності та громадянської відданості, розкриттю жахів сучасної війни на сході України, що диктує підвищені вимоги до соціальної й

політичної відповідальності кожного українця, а також організації волонтерської діяльності майбутніх фахівців.

Так, у Тернопільському національному педагогічному університеті було організовано презентацію книги «Іловайськ» відомого українського письменника, журналіста Є. Положія, який у формі новел розповів про трагічні долі людей в умовах сучасних військових подій на сході України. Крім того, у цьому університеті було презентовано проект «Ми вижили. Значить, у нас все попереду», присвячений учасникам бойових дій, які, повернувшись із війни, знайшли в собі сили жити далі та самореалізуватися. В університеті було також проведено фотовиставку «Живі» на відповідну тематику.

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна було відкрито меморіальну дошку студентам та вихованцям університету, які загинули в зоні АТО, проявивши мужність і героїзм у захисті територіальної цілісності країни. Серед них: С. Горбенко (історичний факультет), В. Ковальов (медичний факультет), М. Мисла (історичний факультет), Е. Ушаков (історичний факультет). Крім того, у цьому університеті відбувається реалізація тривалого волонтерського наукового проекту «Харків'яни на фронтах АТО», який передбачає запис із використанням методу «усної історії» розповідей харків'ян, які брали участь в АТО, з метою формування бази даних для проведення в подальшому наукових досліджень на відповідні теми.

У процесі наукового пошуку визначено, що в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки систематично організовують зустріч з учасниками АТО, які розповідають про будні солдат на передовій. Також ще з 2014 р. за ініціативою Центру культури і дозвілля Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки було засновано літературно-мистецький проект (конкурс творчих робіт) «Герої не вмирають», у якому беруть участь не тільки студенти університету, але й інші учасники.

Багато студентів українських університетів займаються також волонтерською діяльністю. Зокрема, волонтерський загін «Злагода», який функціонує в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди вже 18 років, серед інших напрямів своєї роботи займається також такими важливими справами, як надання допомоги постраждалим унаслідок АТО, пораненим військовим у Харківському військовому шпиталі, захисникам України в зоні АТО та їхнім сім'ям тощо.

Варто зазначити, що студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в межах волонтерської діяльності збирають та відправляють посилки з необхідними теплими речами та листами учасникам АТО, в'яжуть захисні сітки зі старих простирادل і одягу та виконують іншу соціально корисну роботу.

У контексті порушеної проблеми доцільно також відзначити, що на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича було проведено підготовчі тренінгові інтенсиви для волонтерів-амбасадорів у межах проекту від ЮНІСЕФ «World'slargestlesson» («Найбільший урок у світі») за сприяння Всеукраїнської молодіжної громадської організації АІЕСЕС в Чернівцях.

Як свідчить аналіз досвіду формування політичної культури студентів університетів в Україні, для досягнення цієї мети майбутніх фахівців залучають до участі в різних науково-практичних конференціях, «круглих столах», диспутах на відповідні теми. Так, наприклад, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка в 2018 р. проводилась XI Міжнародна конференція студентів та молодих науковців «Соціологія і сучасні соціальні трансформації», під час проведення якої майбутні фахівці разом із досвідченими експертами обговорювали новітні трансформації українського суспільства, визначали соціокультурні виклики в умовах його трансформації, а також соціально-політичні наслідки цих трансформацій для подальшого розвитку країни.

У цьому університеті наприкінці 2018 р. проводилася також міжнародна науково-практична конференція «Соборність України: правовий вимір», присвячена 100-річчю Акту Злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Під час участі в конференції її учасники обговорили такі важливі питання: ідея соборності в політико-правових вченнях, теоретико-правовий вимір поняття соборності, забезпечення соборності законодавством Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, основні проблеми автокефалії православної церкви за доби Української революції.

Низка конференцій, «круглих столів», тематика яких була пов'язана з проблемою формування політичної культури особистості, проводилась у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Наприклад, у цьому університеті було організовано XI Всеукраїнську філософську історико-краєзнавчу конференцію студентської та учнівської молоді на тему: «Пізнай себе, свій рід, свій народ». Так, у перший день конференції учасники виступали з доповідями та брали участь у їх обговоренні. На другий день конференції було організовано поїздку до Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди у с. Сковородинівка Золочівського району Харківської області, де науковий співробітник Національного літературно-меморіального музею В. Манженко розповів про життя та творчість видатного мислителя, педагога та громадського діяча Г. Сковороди.

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна в 2018 р. з ініціативи Харківської міської ради було організовано дискусійну панель «Громадське врядування в університеті: погляд студентів», присвячену Європейському тижню місцевої демократії та пов'язану з проблемою студентського самоврядування. У заході взяли участь: начальник відділу розвитку міжнародних зв'язків і євроінтеграції Департаменту міжнародного співробітництва Харківської міської ради Т. Варенко, голова молодіжної ради при Харківському міському голові М. Лазарев та інші поважні гості, а також студенти університету.

У вказаному університеті в 2018 р. проводився також «круглий стіл» «Суспільство в дії», організований Українсько-німецьким академічним центром університету у співпраці з Вюрцбургським університетом Юліуса Максиміліана. У роботі «круглого столу» взяли участь професори і представники німецьких університетів, а також представники науки, бізнесу, ділових кіл, громадських та державних організацій, учасники грантів, стажувань і проектів та інші учасники. Участь студентів у цьому заході змусила їх замислитися над необхідністю шукати нові підходи до подальшого розвитку внутрішньої та зовнішньої політики України, ініціювання активних реформ у різних сферах українського суспільства.

У руслі окресленої проблеми доцільно також зауважити, що в Чернівецькому національному університеті Імені Юрія Федьковича в 2017 та 2018 р. студенти мали можливість взяти участь у міжнародних науково-практичних конференціях на такі теми: «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи», «Сучасні тенденції регіонального співробітництва: україно-румунсько-молдовський вимір», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», «Європейський контекст україно-румунських відносин» та ін.

Так, у XII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» брали участь учасники не лише з України, але й Польщі, Данії, Німеччини, Румунії. Публічне обговорення під час проведення цієї конференції відбувалось за такими темами: «Дипломатична служба України на міжнародній арені: здобутки та проблеми. Видатні постаті дипломатичної служби», «Актуальні проблеми міждержавних відносин», «Стосунки України з державами-сусідами», «Співпраця України з міжнародними організаціями», «Права людини в Україні та світі».

Значний інтерес у студентів викликала також проведена в цьому університеті публічна експертна дискусія на тему: «Європейський поступ України: від Угоди про асоціацію до повноцінної інтеграції», що була

організована у формі відкритого майданчика, на якому учасники мали можливість висловити власні ідеї та пропозиції щодо викликів, досягнень і перспектив європейської інтеграції України. У цій дискусії взяли участь такі почесні гості, як керівник апарату Чернівецької ОДА О. Стецевич, заступник голови Чернівецької облради В. Мельничук, Генеральний консул Румунії у Чернівцях І.-Л. Стенкулеску, Почесний консул Австрії у Чернівцях С. Осачук.

У цьому університеті було також проведено «круглий стіл» на тему: «Гідність та дотримання прав людини», який був присвячений Всесвітньому Дню Гідності та 70-річчю з дня прийняття Загальної декларації прав людини. Серед інших почесних гостей у цьому заході взяли участь активісти громадянського суспільства, які разом зі всіма присутніми обговорили стан дотримання прав людини, а також такі актуальні питання, як дотримання гідності людини, протидія дискримінації, протидія домашньому насильству, дотримання прав внутрішньо переміщених осіб, захист прав людей з інвалідністю, захист прав молоді тощо.

У ході дослідження інтерес у студентів також викликала організована в Одеському національному університеті імені І. І. Мечнікова науково-практична конференція «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії ХХІ століття», що проводилась у межах реалізації комплексної програми цього університету «Феномен тоталітаризму, його прояви та шляхи подолання». Під час проведення цієї конференції учасники обговорили різні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з існуванням, самоусвідомленням, можливостями самореалізації людини в тоталітарному суспільстві, проявами тоталітаризму в різних царинах буття, визначенням шляхів і методів протидії проявам тоталітарності як у самій людині, так і в суспільстві загалом.

Цікавим досвідом, який заслуговує на інтерес інших закладів вищої освіти, є регулярне проведення в указаному університеті дебатів як різновиду інтелектуальної гри в межах діяльності клубу «Modus Vivendi». Такі дебати,

присвячені різній тематиці, сприяють розвитку в учасників ораторських здібностей, аналітичних та критичних умінь, формуванню політичної культури особистості та інших важливих для життєдіяльності в сучасному суспільстві якостей.

Варто відзначити, що в університетах України проводиться також багато інших виховних заходів, які сприяють формуванню політичної культури студентів. Наприклад, у цьому плані значний інтерес у студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна викликали такі: демонстрація документальних фільмів про минулі події та сучасну історію України, про її справжніх героїв («Україна. Повернення своєї історії», «Міф» тощо); презентація книг на відповідну тематику («1930. У.С.С.Р. Повстання» В. Тиліщака, «Третя світова війна? Битва за Україну» Ю. Фельштинського й М. Станчева тощо), засідання клубу української мови на відповідну тематику («Василь Стус: Людина. Поет. Дисидент»), участь у церемонії підняття державного прапора та прапора ЄС з нагоди початку безвізового режиму для України, установленні студентами та викладачами університету рекорду України на найбільш масове виконання духовного гімну «Молитва за Україну» вихованця Каразінського університету, композитора М. Лисенка, участь «каразінців» у Всеукраїнському студентсько-учнівському конкурсі соціальної відеореклами на тему: «Чесність починається з тебе».

Різноманітна позааудиторна робота, що забезпечувала формування політичної культури студентів, проходила також у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Наприклад, серед різних заходів, що проводилися із цією метою (крім названих вище), можна відзначити такі: публічне виконання Державного Гімну України, брейн-ринг на тему Європейського Союзу, проведення акції «Вершини української державності», майстер-класу з політичної комунікації, молодіжного форуму, присвяченого питанням безпечної і стабільної Європи, презентація книги

«Вогонь, що не згасає...» Т. Салиги та результатів загальнонаціонального дослідження «Що знають і думають українці про права людини» тощо.

Так, публічне виконання Державного Гімну України в 2018 р. на площі Ринок (перед входом у міську Ратушу) ректором, студентами та працівниками вказаного університету відбувалося в межах їхньої участі в урочистостях із нагоди 153-ї річниці від дня першого публічного виконання гімну. Під час цієї акції її учасники розгорнули синьо-жовтий прапор довжиною 18 метрів.

Також уточнимо, що тематичний брейн-ринг, присвячений історії й сучасності Європейського Союзу, відбувався в університеті в межах візиту представництва ЄС до Львова з інформаційною кампанією «Будуймо Європу в Україні». Студенти, виступаючи в указаному інтелектуальному змаганні у складі різних команд, мали продемонструвати та перевірити за допомогою інтерактивних методів свої знання про історію Європи, її політичне, економічне, культурне життя, функціонування різних європейських структур.

Щодо проведення традиційної щорічної акції «Вершини української державності» слід пояснити, що вона є початком циклу ювілейних заходів із відзначення 100-річчя від утворення Західноукраїнської Народної Республіки та передбачає підкорення викладачами та студентами Львівського національного університету імені Івана Франка найвищої географічної точки України — гори Говерли. Кожного року таке сходження присвячується різним важливим політичним проблемам країни. Наприклад, у 2018 р. зазначена акція мала на меті підтримати Звернення Наукового товариства імені Шевченка щодо законодавчого утвердження україноцентризму як провідної гуманітарної платформи національного державотворення.

Гідне місце в процесі формування політичної культури студентів в університетах України займають також лекції відомих зарубіжних та вітчизняних учених, зустрічі з провідними політичними лідерами. Так, в Одеському національному університеті провела відкриту лекцію на тему: «Французька зовнішня політика щодо України і Росії» А. де Тенгі —

французький історик, політолог, яка працює в сфері міжнародних відносин, викладач і доктор політичних наук в INALCO (Національний Інститут східних мов і культури). У стінах цього університету було також організовано зустрічі з такими фахівцями в галузі міжнародної політики, як депутат Європарламенту П. Коваль, генконсули Польщі, Туреччини, Бельгії, Ізраїлю, КНР та інших країн, представники польської делегації «праведників світу», аташе з питань культури посольства США С. Кліарі та ін.

Цікаві для студентів зустрічі, що сприяли формуванню в них політичної культури, проводились і в інших університетах. Наприклад, у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича було проведено прес-брифінг із Надзвичайним та Повноважним Послом Королівства Норвегія в Україні паном Уле Тер'є Хорпестадам, зустрічі із Почесним консулом Австрії С. Осачуком, представниками Асоціації земляцтв України тощо. Доцільно також відзначити, що в Сумському державному університеті відбулося засідання «круглого столу» з учасниками проекту «Активні громадяни» Британської ради в Україні на тему: «Роль університету в розвитку регіону: кращі практики соціальних ініціатив від Сумського державного університету».

Значна увага проведенню лекцій, майстер-класів знаними українськими та зарубіжними фахівцями в галузі політики приділяється також у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Наприклад, у цьому університеті було організовано зустрічі з такими відомими людьми, як латвійський політолог А. Кудорс, генеральний директор інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна» О. Мартиненко, Верховний комісар Організації з безпеки та співробітництва в Європі у справах національних меншин А. Турс, відомий український музикант, композитор, громадський діяч, лідер рок-гурту «Океан Ельзи» В. Вакарчук, українські поети, прозаїки, громадські діячі Ю. Андрухович і С. Жадан та ін.

Ефективним методом формування політичної культури студентів університетів було також проведення олімпіад, конкурсів, вікторин на

відповідну тематику. Наприклад, на базі Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка в рамках проведення XX засідання Консорціуму українських університетів та Варшавського університету з нагоди святкування Дня вишиванки в науковій бібліотеці цього закладу освіти було проведено євровікторину «Європа — наш дім», у якій взяли участь сім команд студентів різних факультетів.

Також у цьому університеті спільно з Молодіжним центром розвитку «МІСТ» було організовано інтерактивну зустріч зі студентами «PitchingGame», де у формі гри проходили творчі змагання між різними факультетами. У цій грі студенти демонстрували знання про рідний університет та його випускників, програму «Активні громадяни», самостійно розробляли плани й тематичні карти університету, а також формулювали власні пропозиції для конкурсу проектів соціальної дії.

Доцільно також відзначити, що в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна було проведено студентський брейн-ринг «Референдум», який був організований Центром політико-правових реформ (м. Київ) та Міжнародною фундацією виборчих систем IFES за підтримки громадянської організації «Експертиза реформ». Командна участь студентів у вказаному закладі сприяла покращенню їхніх знань щодо проведення референдумів в Україні та загалом у світі, а як наслідок — здійснювала вагомий вплив на формування політичної культури студентської молоді. Зокрема, студенти дізналися, що будь-який референдум проводиться з метою прийняття електоратом (виборцями) певного рішення з актуальних для пересічних людей питань (конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань).

Доцільно також зауважити, що студенти багатьох університетів взяли участь у національному конкурсі творчих робіт (есе) на тему: «Європейські цінності», організованого Інститутом політико-правових та релігійних досліджень до Дня соборності України. Метою проведення цього конкурсу було підвищення рівня обізнаності української молоді про європейську

інтеграцію України, сприяння утвердженню європейських цінностей та європейської ідентичності цієї країни. Зокрема, переможцем цього конкурсу став студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича В. Герасимів.

Варто зауважити, що своєрідною школою для формування політичної культури студентів є їхня участь у роботі органів самоврядування, які функціонують в усіх українських університетах. Наприклад, у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка з 2016 р. функціонує так званий студентський уряд — орган студентського самоврядування, який є добровільним громадським об'єднанням та проводить свою діяльність відповідно до ініціативи студентів.

Метою студентського уряду університету є захист навчальних, наукових, соціально-економічних, творчих, національно-культурних, духовних, спортивних та інших спільних інтересів студентства, формування в молодих людей навичок майбутнього організатора, керівника, політичного лідера. Основними завданнями студентського уряду є такі: участь у вирішенні всіх питань розвитку університету, що стосуються студентства; забезпечення і захист прав та інтересів студентів; забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння активної участі студентів в управлінні університетом тощо.

У Львівському національному університеті імені Івана Франка виконавчим органом студентського самоврядування є Студентський уряд. У цьому університеті основними завданнями студентського уряду визначено такі: сприяння навчальній та іншим видам діяльності студентів, створення відповідних умов для проживання та відпочинку, організація студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами, організація співпраці зі студентами інших закладів вищої освіти та громадськими молодіжними організаціями.

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди органом студентського самоврядування є Спілка студентів і молоді університету. Це об'єднання має за мету формування громадянської й політичної активності студентів, здійснення їхнього морально-патріотичного виховання, захисту прав та свобод кожної особистості.

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна до складу органів студентського самоврядування входять Студентська рада та Студентська рада студмістечка. Діяльність цих органів самоврядування спрямована на виконання таких важливих завдань: сприяння вихованню духовності, патріотизму, громадянської та політичної свідомості; забезпечення захисту прав та інтересів студентів університету; залучення їх до участі в управлінні університетом; пошук та підтримка ініціативних студентів, надання їм всебічної допомоги; створення умов для творчого розвитку молоді шляхом її залучення до різноманітних видів творчої діяльності; сприяння співробітництву студентських організацій університету з органами студентського самоврядування інших закладів вищої освіти, молодіжними та громадськими організаціями, що представляють університет у місцевих, регіональних, всеукраїнських і міжнародних студентських та молодіжних організаціях.

Важливо відзначити, що участь студентів у різних формах студентського самоуправління є ефективним засобом формування в них політичної культури. Слід також зауважити, що успішному вирішенню цього завдання є також членство майбутніх фахівців у різноманітних студентських організаціях чи інших громадських об'єднаннях, політичних партіях тощо.

Варто зауважити, що в стінах багатьох українських університетів функціонують різні студентські суспільні організації. Наприклад, на сайті Львівського національного університету імені Івана Франка представлено такі студентські організації: Ліга студентів Асоціації працівників України, студентська громадянська організація «Лабораторія ідей», профспілкова організація студентів, Економічний науковий клуб студентів, аспірантів,

докторантів та молодих учених економічного факультету, Центр «Молода дипломатія», EnactusLNU. Так, перша з названих організацій, входячи до вказаної вище асоціації, сприяє набуттю студентами досвіду в межах потужної професійної спільноти, яка є потужним голосом правничої громади в Україні. Діяльність організації EnactusLNU спрямована на створення перспективних проектів, спрямованих на забезпечення позитивної динаміки в розвитку різних галузей суспільства.

У контексті теми дослідження значний інтерес викликала діяльність Центру «Молода Дипломатія», який є неприбутковою громадською організацією, що була створена в 1992 р. студентами та викладачами факультету міжнародних відносин. Важливим здобутком цієї організації стало видання вісника «Молода Дипломатія», де публікуються переважно статті студентів, у яких вони розкривають своє бачення вирішення актуальних проблем внутрішньої та зовнішньої політики України, а також відомих українських й зарубіжних політологів та політичних лідерів. У межах цієї організації працюють такі комітети: політики та міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародної економіки та соціальної політики. Важливими напрямками діяльності цієї організації є впровадження молодіжних та громадських ініціатив, а також здійснення співпраці з громадськими об'єднаннями Львівщини та інших регіонів України, проведення різноманітних семінарів, тренінгів, конференцій на відповідну тематику. Крім того, варто зауважити, що деякі студенти є членами інших громадянських об'єднань, які функціонують в Україні та сприяють набуттю молодими людьми досвіду політичної поведінки та діяльності. Так, до числа цих організацій належать: «Асоціація інтернів Верховної Ради України», «Асоціація молодих депутатів України», «Всеукраїнське громадське об'єднання "Нова Генерація"», «Всеукраїнська студентська рада», «Всеукраїнська молодіжна громадська організація "Україна-XXI"», «Демократичні перетворення України» тощо. Варто також зауважити, що

певна частина студентів є членами різних політичних партій чи їх молодіжних крил.

Зокрема, для встановлення важливості впливу політичних партій та інших громадських об'єднань на процес формування політичної культури студентів українських університетів у 2018 р. нами було проведене відповідне пілотне дослідження, у якому взяли участь 189 студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Крім того, до відома бралися результати проведеного в 2016 р. Г. Уджмаджурідзе дослідження, в якому брали участь 400 студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара [44].

Узагальнюючи дані проведеного нами пілотного дослідження та результати наукового пошуку Г. Уджмаджурідзе, було виявлено, що взагалі не цікавляться питаннями політики 12,4 % опитаних студентів. Майже третина студентів не відрізняються обізнаністю та високою активністю в політичній сфері, нездатні правильно оцінювати різні політичні події та їхні наслідки для людей. Тільки 15,8 % респондентів активно цікавляться політикою та беруть активну участь у політичному житті суспільства.

На питання, чи є в Україні така політична партія (блок), яка вам близька за ідеологічними та програмними цілями та яку ви можете назвати своєю, тільки 6,2 % відповіли позитивно. У свою чергу, 10,2 % опитаних визнали, що вони є членом якоїсь політичної партії чи іншої громадської організації, волонтерського руху або іншого добровольчого об'єднання.

На питання, чи готові ви взяти участь у протестних діях, спрямованих проти рішення уряду, що утискує ваші законні права та інтереси, позитивну відповідь дали 27,6 % опитаних. Також 7,9 % студентів визначили, що вони брали участь у різних політичних акціях не через власні політичні переконання, а в силу можливості заробити гроші, які їм платити за явку на цю акцію її організатори.

Отже, на основі аналізу цих отриманих даних було зроблено висновок про те, що в сучасній Україні політичні партії чи інші громадянські об'єднання ще не являють собою важливий фактор впливу на формування політичної культури більшості студентів університетів. Водночас слід зауважити, що цей фактор не можна недооцінювати, адже активні члени тієї чи іншої партії або іншого громадського об'єднання, як правило, намагаються впливати на політичні погляди своїх однокласників та інших знайомих, залучати їх в ряди своїх об'єднань.

Важливо також відмітити, що в силу свого вікового максималізму, нестачі життєвого досвіду та вираженого бажання швидше забезпечити позитивні зміни у своїй країні деякі українські студенти потрапляють у різні молодіжні об'єднання радикальної спрямованості. У свою чергу, здійснення разом зі своїми однодумцями тих чи інших протиправних акцій нерідко призводить до того, що у студентів виникають проблеми із законом.

Характеризуючи загальний стан політичної культури населення України, А. Павко привертає увагу на такі її негативні характеристики: «політична індиферентність, соціальна апатія, анемія розчарування діями влади, рецидиви конфронтаційного мислення, ерозія моральних цінностей та ідеалів, дискредитація принципів демократії, ідеї державної незалежності, деструктивна діяльність ультрарадикальних сил». Як вважає автор, у таких умовах подальша доля нашої держави буде значною мірою залежати від «утвердження демократичної культури в українському суспільстві, пробудження громадянської енергії населення, політичної активності» [36], причому активну роль у цьому процесі має відігравати українське студентство.

М. Остапенко також підкреслює, що суперечливі процеси, що спостерігаються в житті держави, негативно впливають і на рівень сформованості політичної культури студентів, адже значна кількість із них належить до політично та суспільно неактивної групи населення. Як пояснює дослідник, це значною мірою зумовлено тим, що сьогоденний етап в історії

розвитку держави характеризується становленням та утвердженням нових політико-ціннісних орієнтирів, переосмисленням і переоцінкою політичних ідеалів, шляхів участі в громадсько-політичному житті закладу вищої освіти, міста й області [35, с. 28, 30]. Однак небагатий життєвий досвід людей юнацького віку не завжди дозволяє їм правильно розібратися в тих складних та суперечливих процесах, що відбуваються в суспільстві.

Доцільно також навести думку Н. Семке про те, що політична культура сучасної України загалом та студентства зокрема характеризується відсутністю цілісності та зрілості. Зокрема, цій культурі притаманні такі ознаки, як регіоналізм (існування яскраво виражених регіональних особливостей на заході, сході, у центрі, на півдні України, які істотно відрізняються між собою за історичним політичним досвідом, геополітичними особливостями, соціально-територіальною структурою та етнічним складом мешканців, їх конфесійною приналежністю тощо), фрагментарність (відсутність згоди громадян щодо політичного устрою суспільства, наявність суттєвих розбіжностей у питаннях розуміння влади, соціальна роз'єднаність людей, відсутність довіри між окремими групами та лояльності до державних структур), неорганічність (багато політико-культурних елементів не відповідає національному характеру, традиціям української нації), амбівалентність (орієнтація багатьох громадян на взаємовиключні цінності та норми, наприклад, людина виступає за інтеграцію до ЄС і водночас до Євразійського ринку, за відродження української мови, але зі збереженням і російської мови як державної тощо); індиферентність (знаходить своє відображення в байдужому ставленні громадян до політики, відчуженні від неї) [41, с. 56–57].

Результати проведеного нами пілотного дослідження підтверджують висновки провідних українських фахівців, які вважають, що в таких складних умовах модернізації всіх аспектів життєдіяльності українського суспільства від університетів та інших закладів вищої освіти України вимагається брати більш активну участь у формуванні політичної культури студентської молоді.

2.3 Досвід формування політичної культури студентів, які навчаються в університетах Франції

Для кращого розуміння особливостей процесу формування політичної культури у студентів французьких університетів доцільно спочатку розкрити специфіку університетської освіти в цій країні. Адже, на відміну від більшості країн, у Франції існує поділ між елітними закладами вищої освіти (так званими вищими школами різного профілю) та університетами, які особливо престижними закладами в цій країні не вважаються [22; 90].

Як встановлено в процесі наукових розвідок, наявна ситуація в галузі вищої освіти є наслідком далеких післяреволюційних подій, початком яких став Наказ Національних Зборів (1793 р.) про необхідність її модернізації. Даний наказ передбачав розпуск університетів та створення вищих шкіл. Після прийняття вказаного документа протягом майже століття в історії французьких університетів спостерігалися складні перипетії, зумовлені суспільно-політичними змінами в країні: ці заклади час від часу то закривали, то відкривали, то реструктуризовували. Остаточне право на існування французькі університети отримали тільки після прийняття спеціального Декрету (1896 р.) про заснування університетів, причому цей закон обмежився об'єднанням у федерації розрізнених факультетів, декани яких призначалися міністром. Очевидно, що описані події XIX ст. негативно вплинули на подальшу історію університетської освіти Франції і, зокрема, спричинили втрату французькими університетами накопичених протягом декількох століть корпоративних традицій. Саме тому французькі вчені в історії вищої освіти Франції виокремлюють два етапи: дореволюційний (до 1789 р.) та післяреволюційний (після 1789 р.) [16; 53; 54; 57].

Варто відмітити, що організація університетів залишалась незмінною з часу їх рефondaції в 1896 р. аж до прийняття в 1968 р. після тривалих студентських заворушень закону про переорієнтацію вищої освіти (так званого «Закону Едгара Фора»), який надав університетам більшої фінансово-адміністративної (управління університетами і структурними

підрозділами покладалось на президентів чи директорів, які обиралися радами цих закладів освіти; вони отримали також право вільно розпоряджатися дотаціями з бюджету, які виділялись їм державою й іншими приватними та суспільними коштами) й педагогічної (університети отримали право значною мірою самостійно визначати зміст навчальних програм, організацію освітнього процесу й науково-дослідних робіт, обирати засоби оцінювання знань студентів) автономії, розширив можливості вступу до університету абітурієнтів із дипломами різних рівнів освіти, запровадив модель неперервного навчання. Слід підкреслити, що вказаний нормативний документ спонукав університети ліквідувати застарілі факультети та створити нові підрозділи, переглянути й оновити навчальні програми з метою узгодження змісту освіти та вимог ринку праці, оптимізувати процес професійної підготовки та працевлаштування [26; 30; 47; 79].

Пізніше на шляху реалізації положень резолюції Ради Європи про співробітництво в галузі освіти (1971 р.) у Франції набула свого продовження реформа вищої освіти, що спрямовувалась на підвищення якості вищої професійної освіти й науково-дослідницької діяльності, забезпечення тісної співпраці університетів із регіонами. Зокрема, у 1982 р. у Франції було прийнято Закон про права і свободи комун, департаментів і регіонів, який проголосив початок змін щодо децентралізації освітньої політики в країні. Причому в указаному законі було чітко виокремлено та прописано обов'язки держави та окремих регіонів, комун, департаментів. Так, держава має право визначати напрями освітньої підготовки, розробляти національні програми. У свою чергу, регіони були зобов'язані організувати викладацьку та інші види діяльності в закладах освіти й частково їх утримувати [28; 51; 78; 81].

Зауважимо, що в 1984 р. у Франції було прийнято закон Саварі, згідно з яким іноземних абітурієнтів та викладачів почали приймати до університетів на тих же засадах, що і французьких громадян. Крім того, іноземці, які навчалися чи працювали в цих закладах вищої освіти, отримали рівні із французами соціальні пільги та права щодо участі в житті

університету в складі різних рад (вимога щодо наявності французького громадянства висувалась тільки стосовно президента закладу освіти) [26; 28; 77].

Отже, можна підсумувати, що у Франції впродовж останніх десятиріч було прийнято багато важливих нормативних документів, які сприяли демократизації університетського життя. Водночас під час проведення наукових розвідок визначено, що наслідки описаних вище негативних подій в історії французьких університетів позначаються на статусі цих закладів у французькому суспільстві дотепер. Так, за статистичними даними, близько 80 % абітурієнтів, які отримують атестат про повну загальну середню освіту з високими оцінками, мріють продовжити навчання не в університеті, а у вищій школі обраного ними профілю. І це при наявності у Франції таких важливих переваг університетської освіти:

- для вступу до французького університету майбутні студенти не складають іспити (тобто бажаючих навчатися приймають без попереднього відбору), у той час як для вступу до вищої школи абітурієнти повинні мати атестат про середню освіту з високими оцінками, скласти декілька вступних іспитів (для їх успішного складання молоді люди часто після закінчення школи навчаються на дворічних підготовчих курсах) та пройти за конкурсом, який у різних вищих школах складає 7–10 осіб на одне місце;

- навчання у французьких університетах є безплатним навіть для іноземців (університет отримує державне фінансування залежно від кількості студентів), у вищих школах — платним, причому платня є достатньо високою — від 5000 до 20 000 євро на рік;

- за статистичними даними, на пошук роботи за отриманою спеціальністю випускники університетів та вищих шкіл витрачають приблизно однаковий час [22; 91].

На основі викладеного можна підсумувати, що найчастіше студентами французьких університетів (за винятком медичних) стають або вихідці з небагатих родин, які не відрізнялись у школі найкращими навчальними

досягненнями й особливою сумлінністю, або іноземці (за статистикою, у французьких університетах сьогодні кожний п'ятнадцятий студент є іноземцем). Водночас треба відзначити, що загалом у світі престижність отримання у Франції університетської освіти поступово зростає, тому кількість бажаючих її отримати постійно збільшується. Унаслідок цього нерідкими стають ситуації, коли кількість бажаючих вступати до французьких університетів на деякі спеціальності є набагато більшою, ніж заклад може прийняти. (Наприклад, у 2017 р. на факультети фізичної культури та спорту на 16 000 місць подали заявки 30 000 абітурієнтів). У такому випадку заклади освіти примушені обирати майбутніх студентів з числа абітурієнтів шляхом проведення звичайного жеребкування [38].

У контексті порушеної проблеми доцільно також відзначити, що сьогодні у Франції функціонують близько 90 університетів (з них тільки 5 — приватні) та 3000 вищих шкіл. Як з'ясовано, французькі університети являють собою багатопредметні заклади вищої освіти, в яких студенти можуть отримати диверсифіковану загальну чи спеціалізовану освіту різних рівнів. Причому ці заклади видають як національні (Licence, Master, Doctorat тощо) (вони затверджені Міністерством освіти Франції), так і внутрішні університетські дипломи [22; 38; 74].

Визначена специфіка отримання молоддю університетської освіти у Франції значною мірою впливає на процес формування політичної культури студентів. Зокрема, у дослідженні з'ясовано, що формування політичної культури студентів французьких університетів відбувається як під час вивчення ними відповідних навчальних дисциплін, так і під час участі в громадській діяльності. Очевидно, що найбільш сприятливі передумови для оволодіння на заняттях політичною культурою існують для студентів, які навчаються за спеціальністю «політичні науки». Цю спеціальність вони можуть отримати, наприклад, у таких французьких університетах, як: Страсбурзький університет, Тулузький університет I Капітолій, Університет Гренобль-Альпи, Університет Ліон-2 імені братів Люм'єр, Університет

Лілль-1, Університет Ренн-1, Університети Сержи-Понтуаз, Університет Версаль-Сен-Катен-ан-Івлін тощо.

Слід підкреслити, що професійна підготовка майбутніх політологів включає викладання різних навчальних дисципліни (політологія, введення в політичну науку, історія політичних теорій, порівняльна історія політичних систем, міжнародна геополітика тощо), які відіграють важливу роль у формуванні політичної культури студентів. Варто також зауважити, що в процесі навчання студенти інших спеціальностей (особливо гуманітарного профілю) теж вивчають багато різних навчальних дисциплін, що забезпечує формування в особистості політичної культури (філософія, історія, соціологія тощо).

Для прикладу наведемо фрагмент навчального плану магістрантів політичних наук, які навчаються в Університеті Париж II Пантеон-Ассас (L'université Paris 2 Panthéon-Assas) (цей фрагмент представлено в додатку E). Зазначений план розміщено на сайті цього університету (<https://www.u-paris2.fr/fr/formations/offre-de-formation/masters-en-science-politique/master-science-politique>).

Як свідчить аналіз зазначеного плану, обов'язковими дисциплінами для магістрантів вказаного профілю є такі: «Порівняльна характеристика основних політичних систем», «Міжнародна політика», «Медіа-системи», «ЗМІ, інформація та політика», «Соціологія мереж та цифровий зв'язок», тощо. Серед факультативних дисциплін, що пропонуються магістрантам, можна назвати такі: «Соціологія соціальних рухів», «Соціологія публічної політики», «Політика Європейського Союзу», «Гендер, раса та клас», «Соціологія думок», «ЗМІ та політична конкуренція», «Політична економія» тощо.

Як визначено в дослідженні, у французьких університетах кураторами чи іншими викладачами спеціально організована позааудиторна робота, спрямована на формування політичної культури студентів, не проводиться. Проте існують інші, не менш дієві способи її формування в студентській

молоді. Так, провідна роль у цьому процесі належить молодіжним громадським організаціям та іншим неформальним студентським об'єднанням, студентським радам, тимчасовим комісіям, дискусійним групам, що створюються для виконання конкретних завдань.

У світлі цього варто відзначити, що у Франції, незважаючи на значні демократичні зміни, що відбулися в системі вищої освіти країни за останні десятиріччя, організація цієї освіти все ж таки має централізований та уніфікований характер, а тому місцеві університетські органи обмежені в прийнятті важливих рішень. У такій ситуації саме студентські громадські організації, які, як правило, діють у межах усієї країни та мають свої осередки в більшості університетів, намагаються активно впливати на державну політику. Тому найбільші молодіжні організації Франції мають чітко визначену політичну спрямованість та вбачають мету своєї діяльності не у відстоюванні інтересів студентів окремих закладів освіти, а в примушенні державних органів здійснювати подальшу демократизацію вищої освіти та суспільства загалом відповідно до вимог студентської молоді. Причому результативність діяльності цих організацій визначається не стільки кількістю членів, скільки активністю їхньої участі в різних національних протестах [23; 24].

Варто відзначити, що до найбільш впливових студентських організацій Франції належать такі: Національний союз студентів Франції (Union nationale des étudiants de France) (UNEF), Національний міжуніверситетський союз (L'Union nationale inter-universitaire) (l'UNI) та Федерація загальних студентських асоціацій (Fédération des associations générales étudiantes) (FAGE) [19; 43; 86; 88].

Так, Національний союз студентів Франції є організацією лівої спрямованості, що налічує у своїх рядах понад 30 тисяч членів. Цей союз був створений ще в 1907 р. На сьогодні UNEF функціонує в багатьох університетах Франції, відстоюючи інтереси студентської молоді у взаємодії з національними й місцевими органами влади (насамперед тими, що

займаються питаннями вищої освіти), різними політичними партіями й профспілковими організаціями, адміністрацією університетів тощо. Уточнимо, що в центрі уваги членів цієї організації знаходяться різні важливі питання (зокрема такі, як: забезпечення доступу широких верств населення до університетської освіти, підвищення її якості, управління інфраструктурою закладів освіти, харчування студентів та забезпечення їх доступним житлом), а також різні актуальні для решти французького населення проблеми (пенсійна реформа, правила прийому та звільнення працівників тощо). UNEF також тісно взаємодіє з молодіжними організаціями з інших країн, у тому числі в межах Європейського Союзу студентів [16; 43].

Як визначено, Національний міжуніверситетський союз був створений правим крилом UJP (політичної організації молодих голлістів) у 1969 р. з метою захисту в університетах свободи та активізації боротьби проти всіх форм «підривної діяльності», для поширення впливу консерваторів на студентську молодь та позбавлення національної освіти впливу комуністів та інших лівих партій [88].

Федерація загальних студентських асоціацій була створена в 1989 р. як асоціація місцевого ельзасько-мозельського права студентів у Франції. Зараз цей союз відстоює моральні та матеріальні права студентів вищої школи з точки зору змісту Закону Франції про освіту (від 10 червня 1989 р.). Як установлено, представники Федерації загальних студентських асоціацій сьогодні мають найбільшу кількість місць серед інших організацій у Національній раді з питань вищої освіти і наукових досліджень (CNESER) (5 місць із 11) та Національному центрі з питань діяльності університетів і шкіл (CNOUS) (4 місця з 8) [там само].

У Франції функціонують також союзи студентів із надзвичайно лівою орієнтацією, спрямовані на класову боротьбу. Наприклад, до числа таких організацій належить спілка Solidaires Étudiant-e-s — Syndicats de Luttes. Вона була утворена в 2013 р. шляхом злиття колишніх організацій SUDEtudiant і

Федерації студентських союзів — Syndicale étudiante (FSE). Вважаючи, що реалізацію нагальних вимог студентів можна забезпечити тільки шляхом введення активної боротьби, члени цієї спілки відмовляються від співпраці та ведення переговорів із керівництвом університетів та намагаються реалізувати свої цілі шляхом сильного тиску на різні гілки університетської та державної влади [19; 43; 92].

Варто відмітити, що Національний союз студентів Франції та більшість інших студентських організацій підтримують тісні відносини з основними профоб'єднаннями Франції, насамперед такими:

1. Загальна конфедерація праці (Confédération générale du travail) (CGT) — найбільше французьке профспілкове об'єднання, створене ще в 1895 р. Історично воно було пов'язане із французькою комуністичною партією, проте в 1995 р. ця профспілка офіційно вийшла зі складу партійної структури.

2. Демократична конфедерація праці (Confédération française démocratique du travail) (CFDT) — міжпрофесійне об'єднання, що було створене в 1919 р. та має свої витоки в християнському профспілковому русі. У 1964 р. спеціальний конгрес прийняв рішення про секуляризацію об'єднання. В останні десятиріччя ця профспілка проявляє помірковану політичну позицію.

3. Робоча сила (Force Ouvrière) (FO) — профспілкове об'єднання, яке, будучи спадкоємницею реформістської гілки CGT, остаточно оформилось у 1947 р. На сьогодні об'єднує в собі 26 професійних конфедерацій, у тому числі такі: Загальну федерацію, Федерацію загального державного управління, Національну федерацію освіти, культури і професійної освіти тощо.

4. Французька конференція управління — Загальна конфедерація керівників (Confédération française de l'encadrement — Confédération générale des cadres) (CFE-CGC) — веде свій початок від Генеральної конференції керівників, що була створена в 1944 р. Під теперішньою назвою організацію

було зареєстровано в 1981 р. Тривалий час сприймалась як організація, що перебуває під впливом правих партій та союзу роботодавців. Виступає за діалог та переговори, проте щодо деяких гострих соціальних проблем займає більш категоричну позицію (наприклад, відстоює ідею про скорочення робочого часу працівників).

5. Французька конференція християнських працівників (Confederation Française des Travailleurs Chrétiens) (CFTC) — союз, який був заснований у 1919 р. та до якого входили в основному службовці, чиновники, працівники залізниць, текстильної промисловості та ін. Сьогодні об'єднує людей, які дотримуються чітко виражених правореформістських католицьких поглядів.

6. Національний союз автономних профспілок (L'Union nationale des syndicats autonomes) (UNSA) — був заснований у 1993 р. п'ятьма неконфедеративними профспілками, у тому числі Національним союзом середньої освіти й Національним союзом фізичної освіти. Цю профспілку часто звинувачують у тому, що її політика більше відображає інтереси представників керівництва компаній, ніж їх пересічних працівників.

7. Унітарна федерація профспілок (Fédération Syndicale Unitaire) (FSU) — була заснована в 1993 р. та є сьогодні основною профспілкою працівників освіти та найбільшою профсоюзною організацією в державному секторі. Керівники цієї профспілки найбільш активно взаємодіють зі студентськими організаціями.

Варто зазначити, що офіційно у Франції тільки 11 % усього трудового населення належить до тієї чи іншої профспілки. У відсотковому відношенні число їх членів є найнижчим у Євросоюзі. Водночас слід зауважити, що авторитет найбільш відомих профспілок є дуже високим серед населення Франції, тому багато французьких громадян готові підтримати різні починання профспілкових лідерів, зокрема взяти участь у різних страйках. Як правило, ці страйки пов'язані з проблемами, що є актуальними не тільки

для вузького кола певних фахівців, але й для широкого загалу, тому кількість страйкарів зазвичай досягає декількох тисяч.

Оскільки студенти є найбільш активною частиною населення, вони беруть участь у різних профспілкових заходах. Зокрема студентські лідери та керівники вказаних вище профспілкових організацій виступають зі спільними заявами, публікують важливі документи, присвячені актуальним проблемам сьогодення, залучають людей до участі в страйках. Очевидно, що взаємодія студентів із працівниками різних спеціальностей збагачує життєвий досвід молодих людей, сприяє розвитку їхньої соціально-політичної активності, формуванню стійкої громадської позиції, а як наслідок — позитивно впливає на подальше вдосконалення політичної культури особистості.

Слід також відзначити, що студентські молодіжні організації активно взаємодіють із профспілками старшокласників — Незалежною демократичною організацією ліцеїстів (Fédération indépendante et démocratique lycéenne) (FIDL) і Національною спілкою ліцеїстів (Union nationale lycéenne) (UNL). Так, Незалежна демократична організація ліцеїстів була створена в 1987 р. після закінчення загального страйку проти проекту Деваке, який передбачав оновлення відбору абітурієнтів під час вступу до університету. Наслідком цього страйку стала відміна запланованої реформи. У свою чергу, Національна спілка ліцеїстів (UNL) була заснована в 1994 р. під час масового страйку, організованого проти дозволу на введення так званого «контракту трудової співдії» (CIP), який дозволяв нараховувати за роботу дипломованим фахівцям-початківцям плату нижче встановленого мінімуму. Зокрема, університетські студентські союзи узгоджують свої зусилля з указаними учнівськими спілками в боротьбі за успішне вирішення на державному рівні таких питань, як забезпечення безкоштовної й рівної освіти для всіх, підвищення її якості, попередження дискримінації людей за національною чи

гендерною відмінностями, підвищення соціальної й політичної обізнаності молоді тощо [69; 96].

Слід відзначити, що одним із поширених засобів вираження молоддю своєї незгоди з певними рішеннями чи діями представників влади є проведення студентськими та шкільними профспілками спільних страйків. При цьому публічні виступи учасників цих страйків нерідко виходять за межі правового поля.

Наприклад, нагадаємо, що в лютому 2017 р. у Парижі та в його околицях студенти і старшокласники вийшли на страйк проти свавілля поліції. Однак більшість учасників цього публічного заходу поводитись агресивно та влаштували безлади на вулицях Парижа. Зокрема, молоді люди перевертали й підпалювали сміттєві баки, кидали каміння та пляшки в поліцію (одна з цих пляшок влучила у голову директору ліцею), будували справжні барикади навколо деяких закладів освіти тощо [12].

Варто також зазначити, що наприкінці лютого 2018 р. кілька тисяч французьких студентів, старшокласників, викладачів та діячів різних профспілкових федерацій вийшли на акції проти прийняття закону про введення конкурсного відбору до університетів (цей закон перебував на розгляді парламенту). Як стверджували організатори запланованої університетської реформи, її необхідність зумовлена можливістю скоротити неуспішність першокурсників, рівень якої наблизився вже до 60 %. Адже відсутність конкурсного відбору стає причиною зачислення до складу студентів університетів значної кількості випадкових людей, які не прагнуть сумлінно навчатися. Унаслідок цього факультети нерідко примушені відраховувати за невиконання навчальної програми більше половини студентів першого курсу.

Уточнимо, що якщо за старою системою для запису на перший курс державного університету випускникам французьких шкіл було досить мати диплом про повну загальну середню освіту (у разі нестачі місць зараховані студенти визначалися шляхом жеребкування), то, відповідно до нових

правил, уряд планує в найближчому майбутньому відбирати студентів університету за заздалегідь встановленими критеріями. При цьому до уваги братимуть оцінки в атестаті, лист із поясненням абітурієнтом мотивації власного вибору факультету, рекомендаційні листи викладачів старших класів тощо. Вимоги до абітурієнтів будуть визначатися на національному рівні, проте вони будуть певною мірою варіюватися в різних університетах. Тим випускникам шкіл, які не відповідають висунутим вимогам, будуть пропонувати пройти курс навчання на додаткових підготовчих курсах. Як уточнюють деякі французькі фахівці, передбачається, що студентів планується обирати за такими критеріями: за «логічними здібностями» — майбутніх юристів, за «науковими компетентностями» — фізиків, за «вміннями писати твори» — філологів тощо [18; 72].

Як встановлено в дослідженні, протилежну точку зору щодо доцільності проведення університетської реформи висловлюють її опоненти, які вбачають у цій реформі порушення принципу загального й рівного доступу до вищої освіти у Франції. Оскільки переговори представників університетів з урядом не привели до згоди, розпочався затяжний страйк.

Зокрема, сигналом для початку страйків, що тривали практично всю весну, стало рішення уряду про реалізацію першого етапу цієї реформи, який розпочався з січня 2018 р. Згідно з новими правилами, абітурієнти для зарахування до університету замість старої системи запису, де можна було залишити двадцять чотири заявки щодо вступу, повинні були користуватися новою онлайн-платформою «Parcoursup», що давала змогу подати максимум десять заявок. Крім того, в абітурієнтів зникла можливість вказувати пріоритети під час вибору майбутньої спеціальності, замість цього в кожній заявці вимагалось пояснити власні мотиви щодо вибору факультету [18].

Як з'ясовано, під час страйків проти введення конкурсного відбору до університетів доступ у чотири державних університети був повністю заблокований, а приміщення більше десятка інших університетів були частково зайняті страйкуючими. Очевидно, що це негативно вплинуло на

закінчення навчального року та завадило своєчасному проведенню іспитів. Крім того, страйкарі вимагали, щоб їм автоматично виставили високі оцінки за іспити, аби вони мали можливість перейти на наступний курс університету [18; 72].

Для кращого розуміння існуючої в ті часи ситуації у Франції наведемо конкретний приклад з описом страйку в одному з найбільш відомих французьких університетів — Сорбонні. Так, генеральна асамблея цього університету в квітні 2018 р. проголосувала про «безстроковий страйк». Після цього страйкарі захопили приміщення даного закладу вищої освіти.

Однак не всі студенти погодились із таким рішенням. Група студентів разом зі своїми радикально налаштованими знайомими здійснили спробу звільнити університет від страйкарів. Так, вони почали штурмувати приміщення кампусу «Тольбіа», кидаючи в учасників страйку так звані «коктейлі Молотова». Це становище ускладнювало також те, що французька поліція не могла без спеціального запрошення ректора заходити на територію університету (цей закон діє ще з часів Середньовіччя). Цю ситуацію насилу вдалося владнати більш-менш мирним шляхом [15].

Слід також зазначити, що кампус ще одного з найбільш уражених страйком французьких студентів — університету Толбіаке (він належить до Паризького університету Paris-I) був взагалі евакуйований. Як зазначив ректор університету під час страйку приміщення закладу значно постраждало через акти вандалізму, наслідки яких «дорого обійдуться французьким платникам податків» [46].

Оскільки під час мирних переговорів із деякими страйкарями не вдалося домовитися, окремі кампуси французьких університетів поліції довелося звільняти із застосуванням спеціальних засобів, а найбільш вороже налаштованих активістів затримати. Як установлено, останньою за часом була знята блокада університету Нантер, приміщення якого студенти покинули добровільно тільки в середині червня [94].

Отже, можна підсумувати, що у Франції проведення страйків є традиційною відповіддю широких мас на небажання уряду прислухатися до вимог своїх громадян. У такий спосіб у більшості випадків французам вдається відмінити чи хоча б частково змінити антидемократичні рішення державної влади. У світлі цього участь французьких студентів у страйках є для них традиційним способом продемонструвати свою громадянську позицію та готовність впливати на важливі події в країні. Крім того, студенти проводять різні символічні акції, виступи, перформанси, поширюють листівки, організують інформаційну війну, що дає їм змогу в мирній формі виразити протест проти тих чи інших несправедливих, на їхній погляд, рішень уряду чи університету.

Як встановлено, більшість французьких студентів сприймає участь у соціально-політичному житті країни, боротьбу за свої права, свободи й взагалі за демократичні перетворення в суспільстві як свій громадянський обов'язок, а тому характерною рисою молоді є висока соціально-політична активність. Водночас слід зауважити, що ефективність впливу публічних протестів на формування політичної культури їх учасників значною мірою визначається рівнем організації цих заходів. Описані вище страйки наочно підтверджують, що при поганій організації публічні виступи не тільки не сприяють підвищенню рівня політичної культури молодих людей, але й спричиняють виникнення в них проблем із законом, адже прояв юнацького максималізму нерідко стає причиною зіткнення молодих людей із поліцією або розгортання конфліктів з адміністрацією вишів.

Варто також відзначити, що будь-які страйки призводять також до серйозних моральних і матеріальних втрат. Наприклад, міністр вищої освіти Франції Ф. Відаль, підсумовуючи в серпні дані про матеріальні збитки від студентських страйків навесні 2018 р., визнала, що йдеться приблизно про 7 млн євро. Міністр пообіцяла, що до початку навчального року постраждали будівлі університетів будуть відремонтовані, але із гіркотою зазначила, що витрачені на ремонт кошти можна було б в іншій ситуації використати для

покращення матеріального забезпечення університетів чи запрошення на роботу нових висококваліфікованих викладачів.

Ф. Відаль також привернула увагу до того факту, що весняні страйки негативно вплинули на вступну кампанію до університетів. Так, у серпні 66 тис. французьких абітурієнтів (це близько 8 %) ще не були зараховані до закладів вищої освіти. При цьому якщо 16 тис. із них перебували у стані «активного пошуку» факультету, то решта абітурієнтів взагалі ігнорували спроби міністерства зв'язатися з ними для пошуку способів вирішення питання про зарахування їх до університету. Міністр позитивно відзначила, що решта абітурієнтів (це 72 % випускників) все ж таки отримали запрошення щодо вступу до університетів та прийняли їх. Ф. Відаль також дала обіцянку, що кожен випускник отримає пропозицію про зарахування до вищої школи ще до початку навчального року, а також про те, що в майбутньому міністерство буде більш оперативно надавати абітурієнтам необхідну для них інформацію [45].

Таким чином, слід зазначити, що весняний страйк 2018 р. мав багато негативних наслідків, проте він відстрочив дію закону прийняття студентів до університетів Франції на конкурсній основі. Очевидно, що відсутність конкурсного відбору стала особливо важливою подією для представників матеріально незахищених верств населення, для яких у протилежному випадку можливість отримати вищу освіту значно б знизилась.

Отже, слід позитивно відзначити, що у Франції процес становлення політичної культури студентів вищої школи відбувається в процесі активної суспільно-політичної діяльності, що спонукає молодих людей до усвідомлення відповідальності за свої публічні слова, поведінку й дії, а головне — за їх наслідки. Хоч у реальній практиці нерідкими є випадки, коли ситуація виходить з-під контролю як самих страйкарів, так і поліції.

У світлі цього слід нагадати, що з кінця 2018 р. на території Франції почав ширитися рух «жовтих жилетів» (*Mouvement des Gilets jaunes*), який виник спонтанно як реакція населення на рішення уряду на підвищення ціни

на паливо (це було наслідком підвищення ціни на нафтопродукти) та спочатку не мав вираженого лідера. Поступово цей рух набрав обертів та набув політичного забарвлення. Його почали відкрито підтримувати лідери основних партій та політичних рухів Франції: від лівих (Жан-Люк Меланшон, Олів'є Безансо) і центристських (Жан Лассаль) до правих (Лоран Вок'є, Марін Ле Пен). Поступово учасники руху «жовтих жилетів» висунули цілу низку вимог економічного, соціокультурного та політичного характеру: відставка президента та уряду, прийняття нової Конституції Франції, що буде діяти в інтересах повновладдя народу, узаконення загальних референдумів за народною ініціативою; негайне підвищення на 40 % мінімальної зарплати, пенсії та прожиткового мінімуму, проведення пенсійної реформи в інтересах більшості населення з уведенням мінімальної пенсії 1200 євро; введення більш прогресивного прибуткового податку (він не має перевищувати 25 % статку громадянина); впровадження єдиної системи соціального забезпечення для всіх; закінчення проведення «політики жорсткої економії», наслідки якої найбільш тяжко переживають бідні сім'ї; зменшення притоку емігрантів, який нав'язується Євросоюзом, забезпечення реальної соціокультурної інтеграції іноземців, які проживають на території країни, у французьке суспільство, що передбачає насамперед обов'язкове проходження ними курсу французької мови, історії Франції та курсу громадської освіти з отриманням відповідного сертифіката наприкінці вивчення курсів [59; 76]. Варто уточнити, що кістяк страйкарів, які підтримують рух «жовтих жилетів», складає молодь, у тому числі студенти університетів.

Слід також відзначити, що наприкінці 2018 р. у Парижі пройшла акція протесту студентів, які виступають проти підвищення плати за навчання у французьких закладах освіти для іноземців. Ця акція стала відповіддю на оголошення прем'єр-міністра Франції Е. Філіпа про підвищення плати за навчання у французьких університетах для студентів, які не є громадянами Євросоюзу. Так, згідно з даними «Campus France», вартість плати за навчання

для негромадян ЄС буде складати від 2770 євро (лісанс) до 3700 євро (магістратура та докторантура), тобто витрати на навчання в іноземців зростуть одразу в 15–16 разів.

Виражаючи солідарність зі своїми іноземними товаришами, французькі студенти вийшли на демонстрацію, що розпочалася біля приміщення одного з факультетів Сорбонни на площі Жюсьє. Потім колона почала свій рух у напрямку до французького центру інформації з питань отримання вищої освіти «Campus France». Символічним знаком підтримки студентами університетів руху «жовтих жилетів» стало те, що багато учасників студентської демонстрації одягли такі самі світловідбиваючі жилети, які стали відмінною ознакою учасників зазначеного протестного руху [7; 97].

Як встановлено в дослідженні, важлива роль у формуванні політичної культури студентів французьких університетів належить також різним органам студентського самоуправління, які діють на інституційному рівні. Так, студенти обирають своїх представників до так званих Центральних рад університету: Адміністративної й Наукової рад, а також до Ради з питань навчання й університетського життя. Крім того, обрані представники студентства беруть участь у студентських радах факультетів, у радах об'єднаних факультетів університету за певним напрямом підготовки, а також радах у гуртожитках.

Варто підкреслити, що участь у роботі різного рівня студентських рад сприяє набуттю молодими людьми досвіду реалізації своїх прав та обов'язків, політичних свобод, посилює вплив на внутрішнє життя університету (вирішення питань вдосконалення освітнього процесу, відкриття нових спеціальностей, покращення умов життя студентів у гуртожитках, поліпшення роботи медичних і соціальних служб, бібліотек та інформаційних центрів тощо). Слід відзначити, що на рівні університетських рад студентські лідери не мають особливої можливості впливати на державну політику. Проте за рахунок обов'язкових студентських внесків вони можуть реалізовувати посильну соціальну підтримку (наприклад, забезпечувати

матеріальну чи юридичну допомогу іноземним студентам або студентам, які мають маленьких дітей), організувати дозвілля студентської молоді (створювати театральні трупи, проводити концерти та інші музикальні заходи, організувати зустрічі з політичними лідерами чи інші політичні акції) [1; 6; 39].

Як встановлено, найбільш важливі проблеми обговорюються на загальних зборах (асамблеях). Зокрема, на таких зборах студенти разом із викладачами можуть прийняти рішення про початок університетського страйку та блокаду університетського будинку, проведення масових політичних акцій і маніфестацій тощо [42; 82].

Слід також зазначити, що члени університетських рад обирають своїх представників до Національної ради з вищої освіти. На рівні кожного навчального округу проводяться також вибори представників до Адміністративної ради Регіонального центру університетських та навчальних справ. Участь у роботі цих організацій дає студенту змогу тією чи іншою мірою впливати на прийняття управлінських рішень у галузі освіти вже на регіональному й національному рівнях. Також зауважимо, що важливу роль у формуванні політичної культури студентів університетів відіграють студентські асоціації різної спрямованості (навчально-професійні, культурно-дозвільні, спортивно-оздоровчі тощо), які можуть функціонувати як на регіональному, так і на національному рівнях [39, с. 195].

Як визначено в процесі наукових розвідок, певна частина студентів є членами різних політичних партій. Однак у цілому можливість членства в цих об'єднаннях особливого інтересу в молоді не викликає. Це зумовлено значною мірою тим фактом, що французьке населення загалом розчарувалось у діях представників найбільш відомих партій Франції. Тому деякі політичні об'єднання у Франції замість терміна «політична партія» у своїй назві взагалі використовують інші терміни — рух, асоціація тощо.

Під час аналізу особливостей процесу формування політичної культури студентів у французьких університетах доцільно також звернути увагу на те,

що сучасна Франція є однією з найбільш «мусульманських» країн Європи, адже з населення близько 59 млн осіб приблизно десята частина є мусульманами. За чисельністю вони складають сьогодні другу (після католиків) релігійну спільноту, при цьому приблизно дві третини мусульманського населення Франції є іноземцями [23].

Перетворення ісламу у Франції у другу за значущістю релігію ознаменувалось не тільки формуванням розвиненої «ісламської інфраструктури» (будівництво нових мечетей, організація відповідних релігійних асоціацій, відкриття ісламських м'ясних крамниць і книжкових магазинів, мусульманських кладовищ тощо), але й загостренням питання про статус ісламу в державі, суперечності між її відданістю традиціям секуляризму та збільшенням його ролі в суспільстві. Однак ще більшу занепокоєність у французів та громадян інших країн викликає загострення проблеми радикалізації ісламської молоді (у тому числі студентів університетів), що, за висновками працівників Інституту Монтеня як відомої французької праволіберальної «кузні нових ідей», перетворило Францію у своєрідну «фабрику ісламізму» [23].

Як відзначається в науковій літературі, ще під час навчання дітей із родин вихідців з інших країн (у першу чергу регіону північної Африки, де сконцентровані території колишніх французьких колоній) навіть у другому чи третьому поколінні виникає багато проблем соціокультурного та освітнього характеру. Так, слабе володіння багатьма дітьми французькою мовою, наявність у їхніх сім'ях матеріальних та іншого плану труднощів спричиняє відставання цих учнів у засвоєнні шкільної програми від решти однокласників. Негативно впливає також на психологічний стан школярів неврахування працівниками шкіл етнокультурних та релігійних особливостей цього контингенту учнів.

Оскільки шкільна освіта є централізованою, учителі повинні спрямовувати свої основні зусилля на виконання таких основних завдань шкільної освіти: сприяти згуртованості французької нації, формувати в

дитини з молодшого віку належності до французького народу, забезпечувати повну культурну інтеграцію дітей емігрантів у французьке суспільство. При цьому шкільні педагоги не мають можливості на свій розсуд вносити зміни у зміст шкільної освіти. Наприклад, унаслідок такої ситуації діти представників колонізованих народів мають із молодшої школи повторювати за вчителем як мантру слова про те, що вони, як і всі інші французи, є потомками галлів. Якщо дитина виражає сумнів у правильності цієї думки, вона підлягає покаранню [56; 66].

У французьких школах нерідко виникають також конфлікти між учителями та учнями і їхніми батьками через певні національні чи релігійні традиції (наприклад, через заборону носіння жінкам хіджаба у французьких закладах освіти згідно з прийнятим у 2004 р. законом Ш. Паскуа, а з 2011 р. — узагалі в публічних містах; недотримання вимог щодо халяльних страв під час харчування дітей із сімей мусульман у шкільних столових тощо).

Як встановлено, у прагненні зберегти свої етнічні й релігійні традиції вихідці з інших країн намагаються оселятися зі своїми сім'ями недалеко один від одного. Однак це призводить до нових проблем. Так, на початку ХХІ ст. у Франції відбулося декілька страйків учителів, які закликали звернути увагу громадськості на прогресуючий процес геттоїзації шкіл на околицях Парижа, де навчаються переважно діти іммігрантів різних поколінь. У цих закладах викладають, як правило, вчителі-початківці, які при найменшій нагоді старалися перейти викладати в більш престижні школи. Водночас існують також школи, в які різними способами намагаються не приймати дітей іммігрантів. Щоб вирішити проблему навчальної неуспішності дітей іммігрантів, для них у державних школах відкривають спеціальні адаптаційні класи, де учні протягом одного-двох років вивчають французьку мову та інші шкільні предмети, опановують культуру й цінності французького суспільства. Пізніше цих школярів переводять навчатися у звичайні класи. Однак слід зауважити, що загалом така сегрегація дітей за етнічним

принципом не сприяє їхній інтеграції у французьке суспільство, адже спричиняє появу в маленькій людині почуття власної неповноцінності.

Як визначено в дослідженні, учні старших класів із родин емігрантів також привертають увагу до того факту, що під час надання їм консультації стосовно обрання майбутньої професії на засіданні шкільної ради, до складу якої входить директор школи, психолог та профорієнтаційний тестолог, їм часто намагаються нав'язати думку про те, що їхні здібності не дозволяють обрати престижні професії (юрист, журналіст тощо), а тому вони мають пов'язати свою долю з більш простими (робочими) професіями: продавець, водій тощо. Під дією сильного психологічного тиску членів шкільної ради багато підлітків та юнаків із родин іммігрантів змінюють свої очікування щодо вибору майбутньої професії [56; 67].

Варто зазначити, що багато дітей іммігрантів взагалі залишають школу, не отримавши документа про отримання середньої освіти. Вони вимушені матеріально допомагати своїй родині, а тому починають займатися будь-якою некваліфікованою фізичною працею. Незначна кількість випускників із сімей указаної категорії, які більш-менш успішно закінчили школу, мають можливість вступати до університетів. Однак в університетах студенти, чії батьки є іммігрантами в різних поколіннях, теж нерідко стикаються з національною чи релігійною дискримінацією.

Наприклад, у пресі було описано таку ситуацію (уточнимо, що вона відбулася в університеті ще до прийняття в 2004 р. закону Ш. Паскуа): одна з трьох претендентів на обрання членом студентської ради прийшла на вибори в хіджабі. Зреагувавши на це, директор сказав дівчині, що нерозумно так вчиняти, що її точно не оберуть до складу ради. В іншій ситуації професор університету відкрито сказав арабу, що якби він мав відповідні повноваження, то виключив би з університету всіх студентів арабської національності [98].

Слід також привернути увагу до того факту, що після отримання диплома про закінчення університету набагато вищі шанси отримати

престижну роботу мають корінні французи, ніж іммігранти. Як стверджує випускник арабського походження, який успішно закінчив французький університет, марно доводити працедавцям під час співбесіди, що він теж є справжнім французом, бо більшість із них категорично хочуть бачити на вакантних місцях корінних мешканців. Цю ідею продовжує розвивати інший виходець з іммігрантської родини, який зазначає, що проблеми дискримінації пов'язані не тільки з релігією, а й расою, соціальним походженням, іммігрантською приналежністю особи. Дискримінація людини примушує її чітко усвідомити, що вона не належить до вищих верств населення, що вона іноземець, а це провокує появу серйозних психологічних комплексів. При цьому слід додати, що іммігранти з багатих родин набагато рідше відчують на собі прояви дискримінації, ніж молоді люди з бідних сімей [94].

Отже, можна підсумувати, що причиною звернення молоді (у тому числі французьких студентів) до радикального ісламізму далеко не завжди є тільки релігійні мотиви. Усвідомлюючи небезпеку для суспільства від поширення радикальних віровчень, різні державні структури пропонують свої варіанти вирішення існуючої проблеми. Зокрема, Хакім ель Каруї, колишній радник прем'єр-міністра, від уже згаданого вище Інституту Монтеня представив у вересні 2018 р. широкій спільноті доповідь під назвою «Фабрика ісламізму», де навів дані про те, що серед французьких мусульман сьогодні налічується вже близько 28 % прихильників «радикального ісламу».

Для зміни цієї ситуації на краще, недопущення поширення радикалізму серед молодих французів доповідач запропонував провести такі невідкладні заходи: 1) створити у Франції спеціальну організацію — Мусульманську асоціацію за французький іслам (AMIF), що буде вирішувати актуальні питання, пов'язані з відправленням мусульманського культу (навчання імамів, будівництво мечетей тощо), а також з організацією боротьби з ісламофобією тощо; 2) спонукати «свідомих» мусульман на ведення пропаганди мирного ісламу в Інтернеті з метою протидії впливу салафітських проповідників; 3) переглянути підходи до поширення «республіканських

цінностей», оскільки радикальний ісламізм у Франції підживлюють відчуття пересічних людей, що уряд не хоче реагувати на їхні запити та потреби; 4) мобілізувати міністерство освіти на підготовку викладачів, які будуть залучати мусульман до світських цінностей, переконувати їх у недопустимості «проявів релігійного екстремізму», а також організовувати вивчення молодими людьми арабської мови, оскільки діючі у французьких мечетях і релігійних школах курси арабської мови у Франції часто стають засобом залучення молоді до радикальних ісламістів; 4) проводити дипломатичну роботу з мусульманськими державами з метою пояснення того, що відтепер організатором паломництва французьких мусульман у Мекку буде названа вище AMIF; 5) мобілізувати європейську службу зовнішніх зв'язків для вивчення способів вирішення порушеної проблеми в інших країнах. Улітку 2018 р. президент Франції Макрон пообіцяв, що в найближчому майбутньому в країні буде проведено реформу ісламу в країні. Однак значна кількість відомих державних та суспільних діячів поки що достатньо скептично ставляться до починань президента та представників уряду в цій площині.

Ще більш скептично до запланованих на держаному рівні заходів щодо реформування ісламу ставляться самі французькі мусульмани. Зокрема, вони підкреслюють, що для них релігія не є основним фактором у повсякденній боротьбі за рівноправність. Адже набагато складніше мусульманам побороти стереотипи пересічних французів, які часто розбудовують такий ланцюг міркувань: іммігрант — інтелектуально нерозвинений робочий низької кваліфікації — радикальний ісламіст. Саме в таких стереотипах проявляється французький расизм, який значно ускладнює життя представникам указанного віросповідання [94].

У відповідь на недостатню готовність французького суспільства захистити права мусульман вони створили свої громадські організації (Французька рада мусульманського культу, Національна федерація мусульман Франції, Рух світських мусульман Франції, Союз мусульман-

демократів Франції та ін.), які взяли на себе функції захисту прав мусульманського населення країни. Так, Французька рада мусульманського культу (Conseil français du culte musulman (CFCM) — це організація, створена ще в 1901 р. за сприяння Міністерства внутрішніх справ, що регулює питання взаємодії мусульман Франції та уряду з питань, пов'язаних із релігійною практикою (будівництво мечетей, поставка на ринок халяльних продуктів харчування, навчання імамів тощо). Національна федерація мусульман Франції La fédération nationale des musulmans de France (Fédération national **des musulmans** edes musulmans de France) (FNMF) створена в 1985 р. для захисту інтересів представників традиційного ісламу [60; 64].

Рух світських мусульман Франції (Mouvement des musulmans laïques de France) (MMLF) являє собою організацію, що кинула виклик представникам релігійного культу (імамів тощо) щодо їхнього прагнення монополізувати право на тлумачення цінностей ісламу та претензій виступати від імені всіх мусульман Франції. Союз французьких мусульман-демократів (UDMF) — організація, що була створена в 1912 р., вбачає мету своєї діяльності у боротьбі з ісламофобією, недопущення експлуатації теми ісламу державними структурами в політичних цілях [60; 61; 95].

Варто зауважити, що у Франції немає окремих студентських мусульманських організацій. Однак студенти-мусульмани беруть активну участь у діяльності студентських організацій та мусульманських союзів Франції, проявляючи готовність активно відстоювати свої права та боротися за демократичні зміни у французькому суспільстві, які сприятимуть створенню сприятливих передумов для особистісної та професійної самореалізації кожного француза, незалежно від його етнічної, соціальної та релігійної приналежності.

Отже, незважаючи на те що у французьких університетах цілеспрямоване формування політичної культури студентів охоплює тільки їхню аудиторну діяльність, забезпечення активної участі молодих людей у різних формах позааудиторної роботи, залучення їх до різних форм

самоуправління, що надає можливість особистості різними способами впливати на освітню політику в масштабі окремого університету та країни загалом, є ефективним шляхом формування політичної культури майбутніх фахівців.

Доцільно також зауважити, що у Франції функціонує спеціальний урядовий студентський сайт (<http://www.etudiant.gouv.fr/cid97588/le-centre-national-des-oeuvres-universitaires-et-scolaires-cnous.html>), на якому майбутні фахівці можуть отримати цінні поради з різних актуальних питань, у тому числі політичного характеру. Наприклад, на цьому сайті представлена презентація програми державної матеріальної підтримки «Сnous». Зокрема, його представники організують на національному рівні соціальний діалог зі студентами на різні актуальні теми, розподіляють державні субсидії, здійснюють контроль бюджетів своїх обласних підрозділів та сприяють вдосконаленню їхньої роботи тощо.

Висновки до розділу 2

Під час проведення дослідження з'ясовано, що проблемі формування політичної культури китайської молоді почали приділяти значну увагу з 80-х років ХХ ст. Характеризуючи досвід формування політичної культури в студентів китайських університетів, варто також звернути увагу на те, що цей процес здійснюється на засадах дотримання ідей комуністичної ідеології.

Зазначимо, що чільне місце в процесі формування політичної культури студентів китайських університетів займає вивчення ними різних навчальних курсів. Зокрема, цьому сприяє введення в курси з багатьох дисциплін (філософія, соціологія, психологія, педагогіка, культурологія тощо) тем політологічної спрямованості, а також читання спеціальних курсів, зокрема таких: політична соціологія, політична психологія, політична культурологія, політологія світу, просторова політологія, етнополітологія тощо.

Слід підкреслити, що китайські студенти беруть активну участь у політичному житті країни, у тому числі через участь в діяльності різних

молодіжних організацій. Найбільш масовою і популярною молодіжною організацією в Китаї є Комуністичний союз молоді Китаю.

Ефективним способом формування політичної культури студентської молоді в КНР є її залучення також до роботи органів студентського самоуправління, які беруть активну участь в організації освітнього процесу у вищій школі. Але варто відмітити, що в Китаї органи студентського самоуправління всі важливі питання можуть вирішувати тільки разом із представниками вищівської адміністрації та органів партійного управління. Важливе місце в діяльності органів студентського самоврядування займає залучення молодих людей до участі у волонтерському русі. Доцільно також зауважити, що в китайських університетах проводяться різноманітні заходи (лекції на відповідну тематику, політичні форуми й диспути тощо), присвячені формуванню політичної культури студентів.

На основі вивчення відповідних джерел та практичного досвіду роботи українських університетів з'ясовано, що проблема формування політичної культури студентів теж знаходиться в центрі уваги адміністрації та викладачів цих закладів вищої освіти. Значний вплив на оволодіння молодими людьми цією культурою здійснює вивчення ними відповідних навчальних дисциплін (філософія, історія України, соціологія, психологія, педагогіка). Для майбутніх фахівців суспільствознавчого профілю також викладаються такі спеціальні дисципліни, як політологія, політична психологія, партійні та виборчі системи країн ЄС тощо.

У процесі наукового пошуку визначено, що в українських університетах проводиться цілеспрямована позааудиторна робота, спрямована на формування політичної культури студентів. Так, проводяться традиційні заходи, присвячені державним святкам (День незалежності України, День Державного Прапора України тощо) та іншим важливим для українського народу датам. Значний виховний вплив на формування політичної культури українських студентів має також проведення таких заходів, як: Всеукраїнський конкурс наукових студентських робіт на тему

Революції Гідності, перегляд та обговорення документальних фільмів на відповідну тематику, організація виставок, присвячених вшануванню пам'яті жертв Голодомору, залучення молодих людей до волонтерської діяльності та роботи органів студентського самоврядування.

Як визначено в процесі дослідження, принципово інший досвід виховної роботи, спрямованої на формування політичної культури студентів, накопичено в університетах Франції. Зокрема, цей процес охоплює як вивчення молодими людьми відповідних навчальних дисциплін, так і їхню участь у громадській позааудиторній діяльності. При цьому найбільш сприятливі передумови для оволодіння на заняттях політичною культурою існують для студентів, які навчаються за спеціальністю «політичні науки».

У процесі наукових розвідок з'ясовано, що у французьких університетах спеціально організована кураторами чи іншими викладачами позааудиторна робота зі студентами в указаному напрямі не проводиться. Провідна роль у процесі формування політичної культури майбутніх фахівців належить молодіжним громадським організаціям та іншим неформальним студентським об'єднанням, студентським радам, тимчасовим комісіям, дискусійним групам, що створюються для виконання конкретних завдань. Найбільш важливі для студентів проблеми обговорюються на загальних зборах (асамблеях). Причому на цих зборах студенти разом із викладачами можуть прийняти рішення про початок університетського страйку та блокаду університетського будинку, проведення масових політичних акцій і маніфестацій тощо.

У дослідженні визначено, що досвід формування політичної культури студентів університетів КНР, України та Франції суттєво відрізняється між собою. Водночас з'ясовано, що існують значні можливості щодо творчого використання в цих університетах досвіду своїх зарубіжних колег.

Матеріали 2 розділу знайшли відображення у таких працях автора [29; 30; 80].

Список джерел до розділу 2

1. Аносов І. П., Приходько В. М., Приходько М. І. Соціально-педагогічні основи студентського самоврядування як джерела демократизації вищої школи (управлінський аспект). Мелітополь, 2008. 196 с.
2. Бай Мэй. Студенческое самоуправление как фактор демократизации в образовательном пространстве Китая. *Актуальные проблемы современности* : матер. 3-й международ. научно-практ. конф. (Благовещенск, 23 октября 2008 г.). Благовещенск, 2009. С. 2-15.
3. Барвінський А.О. Соціологія: курс лекцій для студ. К., 2005. 328 с.
4. Белоцерківський В. Я. Історія України : підруч. К., 2007. 536 с.
5. Ван Бэйбэй. Состояние исследований политической культуры в Китае. *Вестник* [Рос. ун-та дружбы народов]. Серия: Политология. 2015. № 3. С. 138-141.
6. Василюк А. Освітня політика Європейського Союзу. *Шлях освіти*. 2007. № 3 (46). С. 13-16.
7. Во Франции более 100 тысяч человек приняли участие в акциях протеста. URL : <https://ria.ru/20181124/1533446008.html?in=t>.
8. Во Франции полиция задержала участников студенческих волнений. URL : <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20180813-ushcherb-ot-studencheskikh-zabastovok-vo-frantsii-otsenili-v-7-mln-evro>.
9. Вьенне Д., Поздеева С. И., Безносова Е. Д., Костина С. А. Особенности высшего образования во Франции. *Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review*. 2018. 3 (21). С. 224-230.
10. Гелей С. Д. Рутар С. М. Політологія : навч. посіб. [4-те вид., перероб. і доп.]. Львів, 2001. 384 с.
11. Замаскированный отбор : за что во Франции критикуют университетскую реформу. URL: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20180205-chem-universitetskaya-reforma-ne-ponravilas-frantsuzskim-studentam>.

12. Зиневич О. Глобализация и интернационализация высшего образования. Новосибирск, 2016. 168 с.
13. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. М. І. Бушина, О. І. Гуржія. Черкаси, 2016. 644 с.
14. Киричок О. Філософія : підруч. Полтава, 2010. 381 с.
15. Крайсман Н.В., Фушель Д.Д. Система высшего образования во Франции: слабые стороны, парадоксы и задачи университетов. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2-2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22442>.
16. Кудрявцев А. Мусульмане во Франции. *Россия и мусульманський мир*. 2002. № 11. С. 155-168.
17. Кузминчук А. А. Модели институционального регулирования социальной общности волонтеров. *Вестник* [Сургутского госуд. пед. ун-та]. 2015. № 2 (35). С. 55-63.
18. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підруч. К., 2007. 447 с.
19. Левченко Т. І. Європейська освіта: Конвергенція та Дивергенція : монографія. Вінниця, 2007. 656 с.
20. Литвин В. Історія України : підруч. К., 2013. 991 с.
21. Логуш Л. Г. Тенденції розвитку медичної освіти в освітній політиці європейського союзу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2016. 239 с.
22. Лун Фен. Сучасний стан проблеми формування політичної культури у студентів французьких вишів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. ДВНЗ «Донб. держ. пед. ун-т». Харків, 2017. С. 166-173.
23. Лун Фен, Ткачова Н. О. Особливості формування політичної культури студентів у виховному середовищі сучасного вишу. *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктам* : матер.

науково-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2016 р.). Харків, 2016. С. 21-22.

24. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : підруч. К., 2000. 256 с.

25. Мельников А. П. Политическая культура Китая. *Вестн. Брэсц. ун-та*. Сер. 1, Філософія. Паліталогія. Сацьялогія. 2012. № 1. С. 76–81.

26. Обучение во Франции: университет или высшая школа. *Освіта.ua*. URL:http://ru.osvita.ua/abroad/higher_school/france/7322.

27. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. К., 2009. 472 с.

28. Остапенко М. О. Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні. *Нова політика*. 2011. № 4. С. 28-30.

29. Павко А. Політична культура українського суспільства в умовах трансформаційних змін: теоретичні вимірювання і суспільні реалії. *Віче*. 2011. № 14 (липень). URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2646>.

30. Подольська Є. А. Філософія : підруч. К., 2006. 704 с.

31. Пресса о реформе высшего образования во Франции. URL:<http://ru.rfi.fr/frantsiya/20170911-pressa-o-reforme-vysshego-obrazovaniya-vo-frantsii>.

32. Светликова О. В. Європейський досвід функціонування студентського самоврядування: приклад для України. *Наукові праці [Чорномор. держ.ун-ту імені Петра Могили «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Соціологія. Миколаїв. 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 193-198.

33. Семёнов А.А. Негосударственные организации КНР на современном этапе. *Общество и государство в Китае* : 44-я научная конференция (Москва, 24-26 марта 2014 г.). М., 2014. Вып. 14. Т. XLIV. Ч. 1. С. 351-359.

34. Семке Н. М. Особливості політичної культури сучасної України. *Вісник НТУ «ХП»*. 2016. № 40 (1212). С. 54-58.

35. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира [Под общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова]. Х., 2005. 592 с.
36. Сухова Г. Студентські профспілки в Європі. *Вісник*[Акад. праці, соц. відносин і туризму]. 2018. №4. С. 93-95.
37. Уджмаджурідзе Г.Г. Політична культура студентської молоді ДНУ ім. О. Гончара. *Грані*. 2016. № 4. С. 88-98.
38. Ущерб от студенческих забастовок во Франции оценили в 7 млн евро. URL: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20180813-ushcherb-ot-studencheskikh-zabastovok-vo-frantsii-otsenili-v-7-mln-evro>.
39. Хміль О. Особливості системи вищої освіти у Франції. *Молодь і ринок*. 2010. №9 (68). С. 95-99.
40. Чжао Мэн. Политология Китая в понимании политологов-марксистов КНР: итоги развития. *Вестник ЧитГУ*. 2011. № 8 (75). С. 67-76.
41. Чжао Мэн. Проблемы и перспективы развития политической науки в КНР в контексте общественно-политических преобразований : автореф. ... дис. канд. полит. наук: 23.00.01. М., 2012. 23 с.
42. Шарко С. В. Культурно-идеологический аспект в современной политике Китая. *Ориентир*. 2010. № 6. С. 146-158.
43. Шеломовська О. Формування та розвиток нормативної бази управління вищої освіти в Європі. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. ДРІДУ НАДУ. Дніпропетровськ, 2011. Вип. 4 (11). С. 105-114.
44. Фабрика исламизма: вышел доклад о «миллионе радикальных мусульман» во Франции. URL:<http://ru.rfi.fr/frantsiya/20180911-fabrika-islamizma-vyshel-doklad-o-millione-radikalnykh-musulman-vo-frantsii>.
45. Baudelot C., Establet R. (1999). *Le niveau monte*. Seuil. 240 p.
46. Baudelot C., Establet R., Toisier M. (1997). *Qui travaille pour qui?* Paris. 570 p.

47. Beaud O., Vatin F. (2017). L'université n'est pas la solution pour tout le monde. *Le Monde*. 11 septembre. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2017/09/11/arretons-de-penser-que-l-universite-est-la-solution-pour-tout-le-monde_5183825_3232.html.
48. Begag A. (1986). Le gône de chaâba. Paris. P.9-10.
49. Bindé, J. (2000). L'éducation au XXI siècle : l'éducation pour tous et toute au long de la vie. *Futuribles*. N° 250. P. 5-21.
50. Brown K. (2011). State of volunteerism in China. Engaging People through Ideas, Innovation and Inspiration. 24 p. URL: <http://www.kerry-brown.co.uk/files/website-6.pdf>.
51. Cahiers de doléances version 2018 : Les gilets jaunes publient une liste de revendications. URL: <https://resistanceauthentique.wordpress.com/2018/11/30/cahiers-de-doleances-version-2018-les-gilets-jaunes-publient-une-liste-de-revendications>.
52. Cesari J. (2002). Principaux courants et associations de l'islam français. *Cemoti*. N° 33. (Musulmans d'Europe). P. 39-42.
53. Chartier P. C. (2004). Musulmans mais laïques. *L'Express*. 13 décembre. URL: https://www.lexpress.fr/actualite/societe/religion/musulmans-mais-laiques_487637.html.
54. Civil organizations statistics. (2007). *China NPO*. URL: <http://www.chinanpo.gov.cn/web/showBulletin.do?id=27550&dictionid=1839&catid>.
55. Confédération française des travailleurs chrétiens. URL: <http://www.syndicats.com/cftc.html>.
56. Culte musulman et Islam en France. URL: <https://www.cfcv.tv>.
57. Dawson M. C. (1994). Behind the mule : Race and class in African-American politics. Princeton. P.89.
58. Déloye Y. (1994). École et citoyenneté : L'individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: Controverses. *Histoire de l'éducation*. N° 73. Pp. 143-145.
59. Durand M. (2009). Français, qui êtes-vous! *Respect Mag*. November 16.

60. Economist Intelligent Unit. Business China : Fortnightly report to managers of China operations (2003). *The Economist*. September 15. №26(19).

61. Fédération indépendante et démocratique lycéenne. France. URL: https://data.bnf.fr/fr/12305581/federation_independante_et_democratique_lyceenne_france.

62. Feng X. China's Charitable Foundations : Development and PolicyRelated Issues. URL: http://siepr.stanford.edu/?q=/system/files/shared/documents/485_XiaomingFeng.pdf.

63. French Democratic Confederation of Labour. URL: <https://www.britannica.com/topic/French-Democratic-Confederation-of-Labour>.

64. Graveleau P. S., Stromboni C. (2018). Comment les universités vont trier les lycéens. *Le Monde*. 21 janvier. https://www.lemonde.fr/campus/article/2018/01/21/comment-les-universites-vont-trier-les-lyceens_5244766_4401467.html.

65. Histoire de la CGT URL: https://www.cgtservicespublics.fr/outils/Accueil_nouv_synd/Doc_utiles/Histoire_de_la_CGT.pdf.

66. Kraisman N.V., Valeeva E. E. (2014). Cooperation of Kazan national research technological University with France. *Вестник Казанского технологического университета*. Т. 14. № 19. С. 429-430.

67. Lau C., Chu S. The Role of NGOs in China. URL: <http://www.lsus.edu/Documents/Offices%20and%20Services/CommunityOutreach/JournalOfIdeology/NGOsInChinaarticle.pdf>.

68. Les gilets jaunes publient une nouvelle flopée de revendications. URL: https://www.huffingtonpost.fr/2018/11/29/les-gilets-jaunes-publient-une-nouvelle-flopee-de-revendications_a_23604413.

69. Loi n° 24-52 du 26 janvier 1984 sur l'enseignement supérieur («Loi Savary»). *Journal officiel de la République française*. 1984. 27 janvier 1984. URL: <http://www.auc-asso.com/oktThemes/ra141-s/images/pdf/Savary1984.pdf>.

70. Loi n° 82-213 du 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006068736&dateTexte=20090318>.

71. Loi n°68-978 du 12 novembre 1968 Dite Edgar faure d'orientation de l'enseignement supérieur. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000693185&pageCourante=10579.

72. Long Fen, Tkachova N.(2018). The analysis of the experience of the formation of political culture of university students in Ukraine and China. *News of Science and Education*. № 2 (58). P. 16-20.

73. Mallinson V. (1980). The Western European idea in education. Pergamon. 406 p.

74. Morder R. (2007). La création d'une union nationale d'étudiants : le cas français, de l'exception au modèle ? *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. № 2(86). P. 60-72.

75. NGOs in China : Growth prospects amid social and regulatory challenges. URL: <http://www.sjgrand.cn/ngos-china-growth-prospects-amid-socialand-regulatory-challenges>.

76. NovaT. (2014). Neufidées pourredonnerconfiance aux universités et aux universitaires. *Pôle enseignement supérieur et recherche de terra Nova*. P. 13.URL: <http://tnova.fr/notes/neuf-idees-pour-redonner-confiance-aux-universites-et-aux-universitaires>.

77. Number ofNGOs in China growsto nearly 500,000 (2012). *China Daily*. 2012. The 20th of March. URL: http://www.chinadaily.com.cn/china/2012-03/20/content_14875389.htm

78. Présentation de la FAGEURL: <https://www.fage.org/les-assos-etudiantes/presentation>.

79. Qin H. NGO in China : The third sector in the globalization process and social transformation. URL:

http://web.mit.edu/chinapolicy/www/seminars/4_21_04_ngo.pdf 16. Unleashing the NGOs // Beijing Review, 2005, No. 43. Pp. 4–9

80. Qu'est ce que l'UNI? *Le Monde*. 2012.5 février. URL: <http://droites-extremes.blog.lemonde.fr/2012/02/05/quest-ce-que-luni>.

81. Qu'est-ce que FO? URL: <https://www.force-ouvriere.fr/Qu-est-ce-que-FO-975?lang=fr>.

82. Rambla L. R., Pacheco J. I., Phillip J. O. (2008). Internationale comparaison of academic salaire, an exploratory study. Boston. 84 p.

83. Solaux G. (2013). Chambre des comptes. Le financement public de la recherche, un enjeu national. Rapport publicthématique. P. 23.

84. Solidaires Étudiant-e-s – SyndicatsdeLuttes. URL: <https://www.solidaires-etudiant.org>.

85. Syndicat : A quoi sert la CFE-CGC? URL: <https://www.20minutes.fr/economie/1139713-20130417-20130417-quoi-sert-cfe-cgc>.

86. Tavan C. (2005). Les immigrés en France: Une situation qui évolue. *INSEE Premiere*. № 1042. September.

87. Union des Démocrates Musulmans Français (UDMF). URL: [https://www.france-politique.fr/wiki/Union_des_Démocrates_Musulmans_Français_\(UDMF\)](https://www.france-politique.fr/wiki/Union_des_Démocrates_Musulmans_Français_(UDMF)).

88. Union nationale lycéenne – site officiel du syndicat. URL: <https://syndicat-unl.fr/2018/12/10/rejoins-unl>.

89. Universités : les étudiants étrangers devront payer plus cher (2018). *Le Monde*. 20 novembre. URL: https://www.lemonde.fr/education/article/2018/11/19/universites-les-etudiants-etrangers-devront-payer-plus-cher_5385447_1473685.htm.

90. Williams P. (1991). The alchemy of race and rights. Cambridge. P. 19.

91. 常健。(2015)。社会治理创新与诚信社会建设。中国社会科学出版社。页396。

92. 陈琪欣

黄光扬。(2013)。《加强大学生的文化修养是高校人才培养模式改革的重要任务》。福建师范大学教育科学与技术学院。《高教研究--青春岁月》，08期。页221-222。

93. 陈永青。(2004)。《当代大学生人格教育与培养》。中国财政经济出版社。页286。

94. 丛日云。(1999)。《构建公民文化——面向21世纪中国政治学研究的主题[J]》。理论与现代化, 12期。页 9- 11。

95. 邓书杰李梅吴晓莉苏继红。(2013)。《新潮涌动(1910—1919)(中国历史大事详解)》。吉林出版社。页202。

96. 冯钢。(1997)。《政治文化与西方政治发展理论[J]》。浙江大学学报, 1期。页 22- 23。

97. 傅菊辉, 李勇军。(2001)。《全球化與中國政治文化》。《大地》。第二十二期。URL:<http://www.people.com.cn/BIG5/paper81/5649/575955.html>。

98. 葛荃。(1997)。《拿来与创新: 中国政治文化研究的回顾与前瞻[J]》。天津社会科学, 2期。页 59- 64。

99. 关海庭。(2001)。《当代中国政治文化构建的一种历史审视[J]》。当代中国史研究, 5期。页 73- 83。

100. 韩国志。(2008)。《当代中国政治文化发展探析[J]》。内蒙古民族大学学报, 2期。页 108- 109。

101. 何志平,周志平。(2003)。《当代中国政治文化和执政党建设[J]》。改革与战略,10期。页4-6。
102. 洪朝辉。(2009)。《中国权力资本文化的形成与特征》。《当代中国研究》,春季号。页4-34。
103. 孔祥宁。(2005)。《当代中国政治文化发展与和谐社会的构建[J]》。社会主义研究,6期。页98-100。
104. 李慎之。(2000)。中国传统文化与现代化[EB/OL]。(2000-07-28)。URL:w w w. chinesenewsweek.com.
105. 李小红,杨柳。(2015)。《新时期高校思想政治教育与管理创新》。新华出版社。页115。
106. 李永春。(2012)。《蔡和森思想研究》。湘潭大学出版社。页154。
107. 李永春。(2012)。《蔡和森思想研究》。湘潭大学出版社。页574。
108. 李月军。(2001)。《近二十年来中国政治文化的变迁与分析[J]》。云南行政学院学报,3期。页14-18。
109. 林哲,薛求知。(2005)。《中国政治文化全球发展战略探索[J]》。世界经济与政治,2005年6期。页43-46。
110. 刘朋。(2016)。《新中国成立初期中国共产党执政范式研究》。中国社会科学出版社。页109。

111. 刘学军。(2002)。《冲击与回应——“全球化与中国政治文化发展讨论会”综述[J]》。理论前沿,9期。页46-47。
112. 刘学军。(2002)。《在创新中求发展——全球化背景下的中国政治文化[J]》。中共天津市委党校学报,3期。页40-41。
113. 吕庆春. 在传统与现实之间建构着的中国政治文化[J]。天府新论,2006(1):1-2.
114. 茅海燕,张晨。(2007)。《试论转型期中国政治文化结构的整合与创新[J]》。扬州大学学报,4期。页106-107。
115. 彭华民。(2016)。福利社会:理论、制度和实践。中国社会科学出版社。页147-189。
116. 任继愈。(2002)。《20世纪中国学术大典:宗教学》。福建教育出版社。页246。
117. 邵德门。(1992)。《试论马克思主义的政治文化观[J]》。东北师大学报,5期。页1-6。
118. 苏继红。(2005)。《风暴来临(1920—1929)》(中国历史大事详解)。吉林出版社。页189。
119. 谭运宏。(2006)。《当代中国政治文化的基本格局与中国先进政治文化建设[J]》。湖湘论坛,5期。页5-7。
120. 谭运宏。(2006)。《当代中国政治文化的基本格局与中国先进政治文化建设[J]》。湖湘论坛,5期。页38。

121. 王沪宁。(1988)。《转变中的中国政治文化结构[J]》。复旦学报,3期。页 55- 61。
122. 王英津。(2004)。《全球化背景下西方政治文化的挑战及其应对策略[J]》。唯实,2004年 2期。页 49- 52。
123. 王乐理。(2000)。《政治文化导论[M]》。北京:中国人民大学出版社。页34。
124. 王乐理。(2000)。《政治文化导论[M]》。北京:中国人民大学出版社。页37- 41。
125. 王乐理。(2002)。《政治态度与意识形态的交融[M]》。中西政治文化论丛:第2辑。天津:天津人民出版社。页347。
126. 王智平, 李建民, 王瑞祥。(1998)。《大学素质教育论》。兰州大学出版社。页337。
127. 徐湘林。(2004)。《渐进政治改革中的政党、政府与社会》。中信出版社。页103。
128. 薛宁兰, 邓丽。(2014) 中国慈善法研究与立法建议稿。中国社会科学出版社。页212。
129. 姚剑文。(2002)。《政治文化资源:对全球化态势下当代中国政治文化构建的思考[J]》。求实,6期。页 14- 15。
130. 虞崇胜, 李艳丽。(2004)。《当代中国政治文化的多元性分析[J]》。学习论坛,11期。页 46- 50。

131. 虞崇胜,
李艳丽。(2007)。《实现转型期中国政治文化的内在平衡 [J]》。
长白学刊, 5期。页37- 40。
132. 俞可平。(1989)。《当代中国政治文化的基本格局与主要特征 [J]》。学术研究, 2期。页29- 31。
133. 俞可平。(1989)。《当代中国政治文化的基本格局与主要特征 [J]》。学术研究, 2期。页116。
134. 于毓蓝。(2003)。《转型期中国政治文化中的民主“悖论” [J]》。学海, 2003年 6期。页149- 152。
135. 于毓蓝。(2004)。《当代中国政治文化转型初探 [J]》。晋阳学刊, 2期。页10- 11。
136. 张冀,
崔立敏。(2005)。《经济全球化背景下的当代中国政治文化建设 [J]》。探索, 6期。页89- 92。
137. 中国共产党第十四届中央委员会第七次全体会议公报
(1997)。URL:<http://www.reformdata.org/1997/0906/4509.shtml>.

**ПЕРСПЕКТИВИ ТВОРЧОГО ВИКОРИСТАННЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ ДОРОБОК ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ КНР ТА ФРАНЦІЇ В
УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ**

Як з'ясовано в дослідженні, українська модель політичної культури певною мірою займає проміжне місце між політичними моделями КНР та Франції. Проте якщо ці моделі ефективно діють, то нова модель політичної культури в Україні заходиться тільки в стані становлення, причому процес її впровадження характеризується тим ж проблемами й суперечностями, що проявляються в українському суспільстві загалом. Зокрема, під час проведення дослідження з'ясовано, що загалом процес формування політичної культури українського студентства, як і інших верст населення, залишається недостатньо ефективним. Про це свідчать дані проведених науковцями досліджень

За висновками фахівців (Р. Паламаренко, О. Царенко та ін.), основними рисами політичної культури українських студентів є політична пасивність, амбівалентність, а самі молоді люди переважною мірою знаходяться в ролі спостерігачів за політичними процесами. Варто також враховувати, що трансформація політичної культури на сучасному етапі розвитку українському суспільстві відбувається на фоні латентного чи явного конфлікту різних індивідуальних та групових політичних інтересів, що призводить до зіткнення їх носіїв [13; 20]. Однак, за висновками В. Комаровського, «чим в більшій мірі конфлікт об'єктивується за межами індивідуальних інтересів і чим більше він пов'язаний з основними цінностями конфліктуючих груп, суспільства загалом, тим він більш загострюється і тим вірогідніше використання силових методів його вирішення» [8, с. 3].

У контексті дослідження значний інтерес викликали також погляди відомого українського політолога В. Фесенка, який виокремив основні

ознаки сучасної політичної культури пересічних українських громадян і, зокрема, студентів як важливої верстви українського населення. На думку автора, домінуючими й визначальними рисами цієї політичної культури є такі: недовіра до влади та державних інституцій; напіванархічність політичної поведінки багатьох українців, схильність молоді до «отаманщини»; масовій політичній свідомості в Україні притаманна амбівалентність політичних цінностей та політичних установок; абсолютна більшість українців не довіряють політичним партіям; характерною рисою масової політичної свідомості українців є персоніфіковане сприйняття політики; у політичній поведінці українців домінує емоційне ставлення, а не раціональний вибір; у політичних установках представників різних верств і поколінь, різних регіонів існують суттєві розриви та протиріччя [19, с. 3]. Отже, викладене вище засвідчує, що сьогодні існує актуальна потреба в підвищенні ефективності процесу формування політичної культури українських студентів.

Як було встановлено на основі вивчення теоретичних ідей та досвіду формування політичної культури студентів в університетах КНР, Україні та Франції, педагогічні доробки з порушеної проблеми в кожній із цих країн характеризуються своєю специфікою. Водночас з'ясовано, що існують значні можливості щодо творчого використання цих доробок в інших країнах, зокрема доробок китайських та українських педагогів в Україні.

Зокрема, у дослідженні визначено, що зміст політичної культури студентів та шляхи, методи її формування в українських та китайських університетах значно відрізняються між собою. Водночас загальними ознаками позааудиторної роботи в обох країнах є те, що вона здійснюється в умовах активної трансформації всіх сфер їх життєдіяльності. Обидві держави зближує також той факт, що в минулому їх системи виховної роботи, що реалізовувались у вищій школі, мали багато спільного, хоч в Україні від цієї системи намагаються відмовитись радикально, в Китаї – поступово. Тому можна зробити такий висновок: незважаючи на наявність суттєвих

відмінностей у розумінні українськими та китайськими вченими сутності політичної культури, у накопиченому університетами досвіду з цього питання існують широкі можливості щодо запозичення українськими педагогами теоретичних та методичних доробок китайських колег з питання формування цієї культури у студентів, переосмислення та творчого використання ідей про методи, форми, засоби її формування у студентів університетів (цей аспект наукового пошуку докладно висвітлено в авторських працях [11; 23]).

Так, українські науковці (А. Карнаух, К. Левківський, С. Матвеев, О. Мовчан, М. Пірен та ін.), привертають увагу тому факту, що за останні роки в Україні було створено багато нових навчальних підручників, посібників, хрестоматій, довідкової літератури із соціально-гуманітарних навчальних дисциплін (філософія, політологія, соціологія, історії України, правознавство, політична психологія, конфліктологія тощо), що забезпечують формування політичної культури студентів. При цьому кожна з названих дисциплін займає своє конкретне місце в системі суспільно-політичних наук [7; 9; 14; 15].

Зокрема, на заняттях з філософії студенти вивчають філософські знання, які складають теоретичний фундамент існуючих політичних теорій і вчень, усвідомлюють суть вироблених в історії форм і напрямів філософствування, засвоюють взаємозв'язки між різними суспільно-політичними явищами та процесами. Вивчаючи філософію, майбутні фахівці також ознайомлюються з існуючими підходами до вирішення фундаментальних проблем політики, усвідомлюють сутність основних політичних понять, цінність та значення політики, її ролі в житті людини, суспільства та держави [3; 16; 17].

Курс соціології дає студентам змогу ознайомитися з оцінками громадської думки про перебіг політичних процесів у державі, зміст діяльності різних політичних інститутів та політичних лідерів, а також підвищує їхній інтерес до сфери політичного життя українського суспільства.

Курс історії України забезпечує вивчення майбутніми фахівцями досвіду історичного минулого народу України, закономірностей соціально-політичних процесів, які відбувались на українських землях, допомагає краще усвідомити особливості історичного розвитку українських земель у складі інших різних державних утворень у різні історичні часи, а також сучасні проблеми та перспективи розвитку української державності [4; 7].

Значний вплив на формування демократичної політичної культури майбутніх спеціалістів здійснює вивчення ними правознавства, що передбачає насамперед засвоєння основних положень Конституції України як основного нормативного документу держави. У свою чергу, вивчення психології дозволяє студентам краще зрозуміти зміст потреб, інтересів, мотивів діяльності у політичній сфері, засвоїти особливості та стереотипи сприйняття політичних подій, характерологічні ознаки й психологічні якості політичного лідера. Особливе місце у формуванні політичної культури займають такі спеціальні предмети, як політична філософія, політична психологія, політична соціологія, які безпосередньо пов'язані з процесом формування політичної культури студентів політологічного профілю [1; 7; 15].

Важливо зауважити, що вивчення українськими студентами кожної дисципліни з циклу соціально-політичних дисциплін тією чи іншою мірою сприяє формуванню в особистості системи політичних знань. Проте досягти ефективності політичної освіти можна тільки за умови системного засвоєння студентами політичних знань, забезпечення взаємовпливу та взаємопов'язаності навчального матеріалу про політику, які студенти засвоюють під час вивчення різних навчальних курсів. Однак у реальній практиці ця умова часто не реалізується.

Зокрема, на основі проведеного аналізу стану викладання соціально-гуманітарних дисциплін М. Головатий та А. Карнаух сформулювали такі висновки:

1) в українському суспільстві система вищої освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави, причому спостерігається розрив між теоретичними знаннями і повсякденною соціальною практикою молоді;

2) соціально-гуманітарні дисципліни мають низький статус в українській вищій школі, а кількість годин, відведених на їх викладання, є недостатньою, тому необхідно проводити спеціальну роботу з метою підвищення значення цих дисциплін у політичному вихованні й освіті майбутніх фахівців;

3) викладачі мають усвідомлювати, що на них покладається велика відповідальність забезпечити засвоєння студентською молоддю політичних знань, які суттєво впливають на майбутні погляди і політичну поведінку особистості, а отже, і на функціонування політичної системи суспільства в цілому;

4) у викладанні соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі необхідно наголошувати на розвитку критичного мислення студентів, забезпечувати засвоєння ними політичних цінностей, широко застосовувати активні й інтерактивні методи навчання;

5) дисципліни соціально-гуманітарного циклу мають прищепити студентам свободу висловлювання власних думок, сприяти розвитку політичної самосвідомості;

6) основними напрямками реформування політичної освіти є підвищення рівня професійної підготовки викладачів, поліпшення якості освітніх програм, методики навчання, навчальної літератури, вдосконалення технічних засобів навчання [4; 7].

У світлі викладеного заслуговує на увагу той факт, що в китайських університетах забезпечується комплексний вплив на формування політичної культури студентів на заняттях з різних навчальних дисциплін. Причому в цих закладах вищої освіти постійно збільшується кількість обов'язкових та факультативних дисциплін суспільствознавчої спрямованості (політична

соціологія, політична психологія, політична етнологія, політична культурологія, політичне мовознавство, геополітика, політологія світу, просторова політологія, етнополітологія, екологічна політологія, біологічна політологія, політична динаміка, політичне регіоноведення, політологія права, політична етика, китайське адміністративне управління тощо). Доцільно також зазначити, що в китайських університетах значна увага приділяється збагаченню змісту різних гуманітарних дисциплін (педагогіка, психологія, історія, література тощо) навчальними матеріалами, засвоєння яких сприяє формуванню політичної культури студентів. Варто зауважити, що навчальні програми з указаних вище дисциплін та досвід їх викладання в китайських університетах може стати в нагоді для викладачів українських університетів.

На основі зіставлення змісту аудиторної й позааудиторної діяльності студентів у китайських та українських університетах зроблено також висновок про те, що українські викладачі значною мірою впливають на становлення в майбутніх фахівців «чорно-білої» картини історії українського народу, виокремлюючи в ній ті події, які треба сприймати як позитивні, і ті події, які студенти мають сприймати як негативні. Однак, як відомо, соціально-політична ситуація в Україні за останні десятиріччя декілька разів кардинально змінювалась, що ставало причиною різкої зміни стратегічного курсу подальшого розвитку країни. Унаслідок цього відбувалися суттєві зрушення в державній ідеології як основи для формування політичної культури студентів університетів. Проте важливо зауважити, що такі швидкі зміни в державній політиці кожного разу спричиняли загострення в суспільстві полярних поглядів у різних груп населення, у тому числі серед студентів, що негативно впливає на зміцнення політичної стабільності в країні.

Сучасну соціально-політичну ситуацію в Україні ще більше ускладнює існування різних молодіжних радикальних угруповань, члени яких у своїх діях на словах керуються ідеологічно «правильними» гаслами, а в реальності

відображають інтереси конкретних олігархів, які відстоюють свої бізнес-інтереси. Унаслідок цього члени деяких таких угруповань організовують рейдерські захоплення різних об'єктів приватної чи державної власності, проводять несанкціоновані акції протесту проти певних рішень органів державної влади, а також беруть участь в інших противоправних заходах. Наприклад, кидають у сміттєві баки негодних політиків чи представників влади, на власний розсуд зносять пам'ятники тощо.

Не вникаючи в питання щодо доцільності знесення тих чи інших пам'ятників, варто привернути увагу на той факт, що в будь-якому випадку їх знищення має відбуватися тільки на підставі законних рішень відповідних органів місцевої влади. Проте в Україні такі противоправні дії молодих людей часто залишаються для них без негативних юридичних наслідків, а це спричиняє зростання впевненості цих юнаків та дівчат у своїй безкарності, а як наслідок – нерідко навіть підштовхує їх до скоєння кримінальних злочинів. Очевидно, що причиною «політичної» активності представників цього контингенту молоді, у тому числі студентів, є не наявність сформованої політичної культури, а прагнення заробити гроші, відчутти свою особисту значущість та політичну силу.

Під час опитування українських студентів було також виявлено, що майже чверть із них беруть активну участь у різних політично забарвлених ходах, у підготовці та проведенні виборів депутатів різного рівня (наприклад у роботі передборних штабів або спостерігачами на виборах тощо). Проте в приватних бесідах більше половини з них визнали, що їхня участь у таких формах політичної діяльності пояснювалася не політичними переконаннями, а просто прагненням заробити гроші.

Вважаємо, що ліквідуванню виявлених вище недоліків може сприяти творче використання відповідного досвіду роботи китайських педагогів, у тому числі викладачів університетів. Так, вони значну увагу приділяють вихованню в учнів та студентів шанобливого ставлення до своєї історії й культури. У світлі цього варто нагадати, що процес становлення політичної

культури молоді в Китаї відбувається під значним впливом основних старокитайських доктрин (конфуціанство, даосизм, буддизм тощо) та філософсько-релігійних поглядів. Специфіку змісту цього соціально-культурного феномена визначає також те, що впродовж тисячоліть його розвиток відбувався значною мірою ізольовано від інших центрів світової цивілізації, причому основними цілями політичного виховання молоді в Китаї було формування в людині покори своїй долі та звичок дотримуватися існуючих в суспільстві норм поведінки для представників своєї верстви. Вважалося, що це є необхідною передумовою для досягнення гармонії в суспільстві.

Тому навіть сьогодні більшість китайців вважають абсолютно природним не втручатися в дії представників державної влади, щоб не зруйнувати існуючу в суспільстві стабільність. До теперішнього часу збереглися також такі традиційні ознаки політичної культури китайських громадян, як відданість державі в особах представників центральної влади й високий рівень громадянської свідомості. Водночас важливо відзначити, що в КНР відповідно до нових запитів сучасного суспільства відбувається трансформація політичної системи, що зокрема проявляється в подальшому розвитку політичної культури громадян, причому центральне місце в ній займають ті цінності, установки, які забезпечують збереження існуючої політичної системи [2; 12].

Незважаючи на те, що зміст політичної культури в Китаї в останнє десятиріччя постійно оновлюється відповідно до сучасних вимог, у тому числі під впливом активної взаємодії з іншими країнами, підґрунтям цієї культури, як і багато століть тому, залишаються традиційні цінності китайського народу. Тому важливим аспектом формування політичної культури китайських студентів є забезпечення інтеріоризації ними цих цінностей [24-30].

Необхідно також зауважити, що викладачі університетів значну увагу приділяють формуванню у студентів поважливого ставлення до всіх подій в

китайській історії, а також до сучасної політики свого уряду. Це не означає, що в процесі взаємодії зі студентами педагоги ігнорують серйозність помилок, які допустили ті чи інші державні діячі у своїй діяльності. Проте на заняттях наголос робиться не стільки на аналізі цих помилок, скільки на шляхах, які застосовувалось для їх подолання, а також на тих висновках, які було зроблені на основі цих помилок. Наслідком впровадження такої політики в усіх китайських закладах освіти стосовно історії китайського народу є те, що не тільки партійні та державні лідери, але й пересічні громадяни КНР не допускають неповажливих висловлювань на адресу відомих діячів минулого. Вони одностайно вважають, що недоліки, прорахунки в рішеннях цих діячів теж є органічною частиною історії великого китайського народу, які треба просто враховувати та не допускати в майбутньому.

Варто також зазначити, що в китайських університетах формування політичної культури студентів тісно пов'язано із забезпеченням оволодіння ними правової культури. У контексті цього варто нагадати, що в Китаї діють достатньо жорсткі закони, а за найбільш тяжкі злочини (корупція, поширення наркотиків тощо) передбачається смертна кара. При цьому високе соціальне положення в китайському суспільстві не допомагає людині уникнути покарання, скоріше навпаки, цей факт тільки обтяжує покарання. Очевидно, що усвідомлення членами китайського суспільства того факту, що їхні протиправні дії не залишаться без покарання, є одним із дієвих факторів, які примушують людей дотримуватися в своїй поведінці норм правового поля.

Наприклад, пригадаємо, що в 2014 р. у Гонконзі відбулась масова акція протесту проти запропонованої Пекіном виборчої реформи. Ця несанкціонована акція тривала 70 днів та отримала назву «революція зонтиків». Її організатори дотепер знаходяться під слідством. Усього у справі проходять 9 обвинувачених, серед яких – декілька професорів, священник, колишні лідери студентського руху, колишній депутат від Демократичної

партії Гонконгу, а також члени Законодавчих зборів. Сторона звинувачення вважає, що дії цих людей щодо мобілізації протестуючих спровокували заворушення та спричинили перекриття основних доріг у цьому регіоні КНР. Фігурантам справи загрожує до семи років в'язниці. Варто також зазначити, що багато студентів за участь в указаній акції були виключені з китайських університетів, бо під час участі в демонстраціях вони пропускали заняття.

Корисно також відзначити такий важливий факт: у процесі формування політичної культури китайських студентів викладачі переконують їх у тому, що в своїй майбутній професійній діяльності вони мають сприяти розширенню соціально-політичних контактів КНР з іншими країнами. Водночас значна увага приділяється формуванню в майбутніх фахівців переконань у тому, що успішний економічний, політичний, науковий розвиток китайського суспільства насамперед зумовлюється сумлінною працею кожного китайця на своєму робочому місці, дотриманням ним традиційних китайських цінностей та ідей марксизму-ленінізму, а також проявом готовності активно протистояти руйнівному впливу політичних теорій та цінностей, які не узгоджуються з китайськими ідеалами. Студентам також навіюється думка про це, що не треба сподіватися на допомогу інших багатих держав, адже така допомога, як правило, надається на кабальних умовах, вигідних іншій стороні.

Значний інтерес для українських університетів представляє також організація позааудиторної діяльності китайських студентів в указаному напрямі. Зокрема, ефективним засобом формування політичної культури студентів є система студентського самоврядування в китайських університетах, яка має складну розгалужену структуру та охоплює різні напрямки діяльності студентів. При цьому цілком слушним вважаємо той факт, що консультантами та модераторами цієї роботи є викладачі та представники адміністрації. Це дозволяє надати системності процесу формування політичної культури майбутніх фахівців та взагалі процесу їхнього особистісного становлення.

Варто також привернути увагу, що представники органів студентського самоврядування в українських університетах іноді достатньо некоректно поводяться з викладачами, безцеремонно втручаючись в організацію освітнього процесу. У цьому плані доцільно звернутися до досвіду китайських університетів, де таке втручання відбувається дуже делікатно та передбачає обговорення цього питання спочатку з кураторами груп чи представниками деканату.

Отже, на підставі викладеного зазначимо, що для українських викладачів у нагоді стануть ідеї китайських учених та досвіду роботи китайських університетів, відповідно до яких формування політичної культури має поєднуватися з вихованням в молодих людей поваги до історії свого народу, недопущенням прояву ними зневажливого ставлення навіть до негативних її сторінок, приділенням значної уваги забезпеченню усвідомлення молодими людьми ідеї про те, що благородні цілі неможна досягати діями, які не узгоджуються з нормами закону.

Слід також нагадати, що в Китаї функціонують різні молодіжні організації. Проте їхня діяльність характеризується двома важливими аспектами: 1) усі китайські молодіжні організації тісно взаємодіють між собою, адже в їх роботі немає принципових суперечностей; 2) існує державний контроль за всіма китайськими молодіжними організаціями, що не дозволяє на території Китаю створити офіційну молодіжну організацію, яка буде займатися деструктивною чи протиправною діяльністю.

Для українських викладачів в нагоді також стане вивчення досвіду здійснення китайськими університетами виховної роботи, спрямованої на формування політичної культури китайських студентів. Система цієї виховної роботи охоплює різні напрями, що дозволяє комплексно впливати на свідомість, емоційну сферу та поведінку молодої людини.

Отже, на підставі викладеного окреслено такі перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду формування політичної

культури студентів китайських університетів в практиці роботи українських університетів:

- забезпечення системного впливу на формування політичної культури студентів в їхній аудиторній та позааудиторній діяльності;

- розробка і пропонування студентам нових актуальних для сьогодення дисциплін суспільствознавчої спрямованості, збагачення змісту різних гуманітарних дисциплін навчальними матеріалами, засвоєння яких сприяє формуванню політичної культури студентів;

- стимулювання майбутніх фахівців до активної участі в різних видах політичної діяльності, формування в них бажання прикладати активні зусилля заради подальшого розвитку демократії в країні, відповідальності за свої дії і перед собою, і перед іншими людьми;

- проведення профілактичної роботи зі студентами, щоб їхня політична активність проявлялась у межах правового поля;

формування у студентів шанобливого ставлення до історії власного народу та становлення його громадянськості, а також до сучасної політики діючого уряду.

Як наголошує В. Зотов, у сучасних умовах Україна активно звільняється від посткомуністичних, пострадянських рис попереднього суспільства (зрусифікований стан, комплекси національної меншовартості, нездатність до адекватної оцінки власних національних інтересів тощо) [6] та намагається сформувати нову модель політичної культури, аналогічну демократичним моделям, які існують в розвинених західноєвропейських країнах. Оскільки Україна активно інтегрується сьогодні в європейський простір, це зумовлює особливий інтерес українських педагогів до теоретичних та практичних доробок французьких учених та викладачів, спрямованих на формування політичної культури студентів університетів.

Зазначимо, що у Франції як у розвиненій демократичній державі існують однакові правила для французів та іноземців щодо вступу та навчання в університетах [22] (Зазначимо, що ці правила в найближчому

майбутньому планується змінити [21]). Тому з перших курсів місцеві мешканці, навчаючись разом з вихідцями з інших країн, вчать розбудовувати комунікативні відносини з представниками різних народів та культур на основі прояву взаємоповаги та толерантності.

Слід також нагадати, що французи з малолітства засвоюють основне національне гасло Французької Республіки – «Свобода, рівність, братство», яке бере початок ще з часів Великої французької революції, та дуже пишаються, що вони є представниками великого французького народу. Тому студенти університетів намагаються самовіддано боротися проти несправедливих, на їхній погляд, рішень адміністрації чи французького уряду, які обмежують як їхні права, так і права інших людей. У світлі цього молоді люди беруть активну участь у різних політичних акціях, демонстраціях, страйках, мітингах, які можуть бути безпосередньо не пов'язані з відстоюванням їхніх власних інтересів [10]. Наприклад, французькі студенти брали активну участь у страйках проти підвищення пенсійного віку для французьких громадян, реформи державної служби, що запропонував Макрон.

Також зауважимо, що студенти, які є корінними французами, брали активну участь у мітингах проти суттєвого підвищення плати за навчання для вихідців з країн, які не входять в зону Євросоюзу. Як пояснила президент студентської профспілки UNEF Л. Ле Ба під час інтерв'ю агентству France-Presse, зростання вартості навчання підвищить рівень нерівності в університетах. Причому, як вважає студентська лідерка, впровадження на практиці вищевказаного рішення уряду стане найбільш болючим ударом для студентів з африканських країн, які раніш були французькими колоніями, адже ці студенти в останні роки складають біля 45 % від усіх іноземців, які навчаються у французьких університетах.

Аналогічні думки висловлюють і самі вихідці з африканських країн, чий батьки звичайно можуть допомагати своїх дорослим дітям тільки на молодших курсах. Молоді люди стверджують, що готовність французького

уряду збільшити в три рази число стипендій для іноземних студентів не зможе суттєво вплинути на проблему, що виникне в них після впровадження запланованих урядом ініціатив в університетське життя.

Важливо відзначити, що керівництво французьких університетів дуже толерантно ставиться до участі своїх студентів у різних страйках та протестних рухах. Більш того, викладачі університетів часто самі беруть участь у тих чи інших політичних акціях разом зі своїми студентами.

Особливої уваги заслуговує той факт, що висока терпимість адміністрації університетів поширюється навіть на ті страйки, які проводяться на території самих університетів й які спричиняють їм суттєві збитки. Як вже відзначалось, поліція може переступити поріг французького університету тільки за викликом адміністрації, тому теоретично будь-який студентський страйк можна за допомогою поліцейських подавити протягом дня. Проте в реальності такий надзвичайний спосіб придушення студентських страйків в університетах застосовуються дуже рідко, та й то тільки після тривалих переговорів, під час яких не вдалось знайти компромісне рішення, яке б задовольнило обидві сторони конфлікту.

У світлі аналізу наявної у Франції соціальної картини вважаємо за доцільне звернутися до ідей Сенеки, який у свій час писав, що дорослі люди, у тому числі педагоги, мають бути поблажливими до юнацького максималізму та незрілості суджень людей юнацького віку, адже це є наслідком нестачі в них життєвого досвіду. Видатний римський мислитель стверджував, що така життєва активність молоді є набагато кращим варіантом для суспільства, ніж бездумна згода молоді особистості з рішеннями інших людей. Сенека порівнював молодь з вином: «Якщо молоде вино здається різким та терпким, згодом воно стане добрим, а те, що подобається ще до розливу, виявляється нестійким» [18, с. 84-85].

Сформульовану Сенекою ідею можна сприймати як квінтесенцію ставлення викладачів та адміністрації сучасного французького університету до студента, адже вони добре усвідомлюють, що майбутні випускники мають

сформуватися не тільки як професіонали своєї справи, але й соціально активні громадяни із стійкою життєвою позицією, які готові прикладати регулярні зусилля для подальшого процвітання Франції як великої держави та Батьківщини трьох революцій, для відстоювання основних демократичних принципів. А для цього студенти мають накопичувати власний досвід боротьби за справедливі політичні ідеали та прийняття самостійних рішень. У контексті цього слід відмітити, що французьких дітей ще з малолітства привчають приймати самостійні рішення та брати відповідальність за них, самостійно вирішувати конфліктні ситуації з іншими людьми. Тому цілком логічним є продовження реалізації такого підходу до виховання французької молоді на етапі вищої школи.

Зауважимо, що прояв поважливого ставлення адміністрації університету до протестних рухів студентів не тільки активізує їхню політичну активність, але і примушує їх більш відповідально ставитися до своєї поведінки та діям. Крім того, проведення страйків у Франції є достатньо традиційним способом відстоювання різними верствами населення своїх прав. Дуже часто учасникам страйку вдається частково чи повністю досягти своїх цілей.

Слід також відзначити, що керівництво та викладачі університету не нав'язують студентам ті чи інші політичні погляди. Молоді люди у процесі участі в різних видах політичної діяльності мають самостійно відпрацювати власні політичні ідеали та переконання, причому, як правило, це відбувається за стінами університету.

Відмітимо, що невтручання в політичне життя студентів позитивно впливає на взаємовідносини між студентами та викладачами, оскільки університет не перетворюється в арену зіткнення різних політичних інтересів, а як наслідок – у поле розгортання конфліктів між прихильниками різних політичних партій чи течій. Крім того, політична терпимість представників французьких університетів, як і інших організацій, закладає фундамент для конструктивного співробітництва представників різних

політичних сил над вирішенням актуальних для сучасного французького суспільства проблем. Незважаючи на те, що в останні роки у Франції значно загострилися різні економічні, релігійні й соціально-політичні суперечності, успішне вирішення наявних проблем є цілком можливим.

Для українських педагогів перспективним напрямом є також вивчення досвіду участі студентів у різних молодіжних організаціях, деякі з яких функціонують і на базі університетів. Як вже вказувалось, більшість французьких студентів набувають досвіду політичної діяльності через участь не в політичних партіях, а в різних молодіжних суспільних організаціях.

Зокрема, особливу важливу роль у французьких університетах відіграє профспілкова організація, яка тісно взаємодіє з іншими організаціями: шкільними, молодіжними та профсоюзними організаціями різних працівників. Очевидно, що активна робота профспілкової організації, що передбачає ініціацію спільних заяв з іншими організаціями, публікацію важливих документи, залученню студентів до участі в різних заходах, у тому числі страйках, перетворює цю організацію в ефективну школу розвитку лідерства та політичної свідомості майбутніх фахівців.

Для українських педагогів у нагоді також може стати залучення студентів до роботи в різних органах студентського самоуправління, які діють в університетах. Так, формуванню політичної культури сприяє залучення студентів до роботи в Центральних університетських радах, у студентських радах факультетів, у радах об'єднаних факультетів університету, радах у гуртожитках тощо.

Отже, на підставі викладеного було виокремлено такі перспективи творчого використання теоретичних та практичних доробок французьких педагогів в українських університетах:

- надання молодим людям можливості брати участь у різних політичних акціях, санкціонованих демонстраціях, страйках, спрямованих на відстоювання як власних інтересів, так і прав інших людей;

- прояв керівництвом та викладачами університету політичної толерантності, поваги до політичного вибору кожної особистості, відсутність нав'язування їй конкретних політичних поглядів;

- заохочення майбутніх фахівців до участі в різних молодіжних організаціях, насамперед у профсоюзній організації, які сприяють накопиченню досвіду громадсько-політичної діяльності;

- залучення студентів до роботи в органах студентського самоуправління різного рівня, що забезпечує становлення молодого людини як політичного лідера.

Висновки до розділу 3

Під час проведення дослідження встановлено, що зміст політичної культури студентів та шляхи, методи її формування в українських та китайських університетах значно відрізняються між собою. Водночас загальними ознаками виховної роботи в обох країнах є те, що вона здійснюється в умовах активної трансформації всіх сфер їх життєдіяльності. Обидві держави зближує також той факт, що в минулому їх системи виховної роботи, що реалізовувались у вищій школі, мали багато спільного, хоч в Україні від цієї системи намагаються відмовитись радикально, в Китаї – поступово.

Як визначено в процесі наукового пошуку, незважаючи на наявність суттєвих відмінностей у розумінні українськими та китайськими вченими сутності політичної культури, у накопиченому університетами досвіді з цього питання існують широкі можливості щодо запозичення українськими педагогами теоретичних та методичних доробок китайських колег з питання формування цієї культури у студентів, переосмислення та творчого використання ідей про методи, форми, засоби її формування у студентів університетів.

Зокрема, у дослідженні окреслено такі перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду формування політичної

культури студентів китайських університетів в практиці роботи українських університетів:

- забезпечення системного впливу на формування політичної культури студентів в їхній аудиторній та позааудиторній діяльності;
- розробка і пропонування студентам нових актуальних для сьогодення дисциплін суспільствознавчої спрямованості,
- збагачення змісту різних гуманітарних дисциплін навчальними матеріалами, засвоєння яких сприяє формуванню політичної культури студентів;
- стимулювання майбутніх фахівців до активної участі в різних видах політичної діяльності, формування в них бажання прикладати активні зусилля заради подальшого розвитку демократії в країні, відповідальності за свої дії і перед собою, і перед іншими людьми;
- проведення профілактичної роботи зі студентами, щоб їхня політична активність проявлялась у межах правового поля; формування у студентів шанобливого ставлення до історії власного народу та становлення його громадянськості, а також до сучасної політики діючого уряду.

Оскільки Україна активно інтегрується сьогодні в європейський простір, це зумовлює особливий інтерес українських педагогів до теоретичних та практичних доробок французьких учених та викладачів, спрямованих на формування політичної культури студентів університетів. Зазначимо, що на підставі опрацювання теоретичних та практичних доробок французьких педагогів було виокремлено такі перспективи їх творчого використання в українських університетах:

- надання молодим людям можливості брати участь у різних політичних акціях, санкціонованих демонстраціях, страйках, спрямованих на відстоювання як власних інтересів, так і прав інших людей;
- прояв керівництвом та викладачами університету політичної толерантності, поваги до політичного вибору кожної особистості, відсутність нав'язування їй конкретних політичних поглядів;

- заохочення майбутніх фахівців до участі в різних молодіжних організаціях, насамперед у профсоюзній організації, які сприяють накопиченню досвіду громадсько-політичної діяльності;

- залучення студентів до роботи в органах студентського самоуправління різного рівня, що забезпечує становлення молодої людини як політичного лідера.

Матеріали 2 розділу знайшли відображення у таких працях автора [83; 85; 86; 87; 90; 91].

Список використаних джерел до розділу 3

1. Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 5. С. 5-10.

2. Ван Сюй. Особенности политической культуры Китая. *Общество. Среда. Развитие*. 2016, № 3. С. 57–62.

3. Вступ до філософії : Історико-філософська пропедевтика : підруч. / за ред. Г. І. Волинки. К., 1999. 624 с.

4. Головатий М. Ф. Соціологія політики: навч. посіб. К., 2003. 504 с.

5. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період: монографія. К., 2006. 192 с.

6. Зотов В. М. Проблеми формування політичної культури студентів. URL:http://virtkafedraucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/3/Zotov.pdf.

7. Карнаух А. А. Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2009. Вип. 1. С. 76-80.

8. Комаровский В. Политический конфликт и политические ценности : сравнительный анализ. Политическая теория: тенденции и проблемы. М., 1994. 253 с.

9. Левківський К. М., Мовчан О. М. Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови. К., 1997. 283 с.
10. Лун Фен, Ткачова Н. О. Порівняльна характеристика моделей формування політичної культури студентів вищих навчальних закладів у Франції та КНР. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Х., 2017. Вип. 58. С. 228–238.
11. Лун Фен. Теоретичні та практичні аспекти формування політичної культури студентів вишів у КНР. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення та підходи* : зб. матер. III-ї Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Баку – Ужгород – Дрогобич). Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017. С. 215–217.
12. Мельников А. П. Политическая культура Китая. *Вестн. Брѣсц. ун-та*. Сер. 1, Філософія. Політологія. Саціялогія. 2012. № 1. С. 76–81.
13. Паламаренко Р.Ю. Деякі аспекти трансформації рівня політичної культури в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. Серія «Питання політології». № 912: сер. «Питання політології». Вип. 17. С. 164-168.
14. Пірен М. І. Кофліктологія. *Словник-довідник термінів з кофліктології*. К.- Чернівці, 1995. С.134.
15. Політична психологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Матвєєва. Київ, 2003. 216 с. С.6-7.
16. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. [2-е вид., доп. і перероб.]. К., 2004. 736 с. С.691.
17. Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. К., 2005. 792 с.
18. Сенека Л.-А. Нравственные письма к Луцилию. *Нравственные письма к Луцилию. Трагедии*. М., 1986. С. 33-264.

19. Фесенко В. Особенности та тенденції розвитку політичної культури в українському суспільстві.
URL:<https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad>.

20. Царенко О. О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівнен. держ. гуман. ун-ту*. 2013. Вип. 10. С. 176-182.

21. Beaud O., Vatin F. (2017). L'université n'est pas la solution pour tout le monde. *Le Monde*. URL:https://www.lemonde.fr/idees/article//2017/09/11/arretons-de-penser-que-l-universite-est-la-solution-pour-tout-le-monde_5183825_3232.html.

22. Bindé, J. (2000). L'éducation au XXI siècle : l'éducation pour tous et toute au long de la vie. *Futuribles*. № 250. P. 5-21.

23. Long Fen, Tkachova N. (2018). The analysis of the experience of the formation of political culture of university students in Ukraine and China. *News of Science and Education*. № 2 (58). P. 16-20.

24. 陈琪欣, 黄光扬。(2013)。《加强大学生的文化修养是高校人才培养模式改革的重要任务》。福建师范大学教育科学与技术学院。《高教研究--青春岁月》, 8期。页221-222。

25. 何志平, 周志平。(2013)。《当代中国政治文化和执政党建设 [J]》。改革与战略, 10期。页 4- 6。

26. 孔祥宁。(2005)。《当代中国政治文化发展与和谐社会的构建 [J]》。社会主义研究, 6期。页 98- 100。

27. 吕庆春。(2006)。《在传统与现实之间建构着的中国政治文化 [J]》。天府新论, 1期。页1- 2。

28. 俞可平。(1989)。《当代中国政治文化的基本格局与主要特征 [J]》。学术研究, 2期。页29- 31。
29. 俞可平。(1989)。《当代中国政治文化的基本格局与主要特征 [J]》。学术研究, 2期。页116。
30. 于毓蓝。(2003)。《转型期中国政治文化中的民主“悖论” [J] 》。学海, 6期。页 149- 152。

ВИСНОВКИ

1. У дисертації згідно з поставленими метою та завданнями дослідження визначено стан наукової розробки проблеми формування

політичної культури студентів у китайських, українських та французьких університетах. встановлено, що вченими висвітлено окремі аспекти цієї проблеми, проте не здійснювався комплексний порівняльний аналіз теоретичних та практичних доробок щодо її розв'язання педагогами в кНР, Україні та Франції.

Під час наукового пошуку визначено витоки появи та становлення ідей формування політичної культури особистості: підтримка справедливого та мудрого порядку в державі, усвідомлення правителями власної відповідальності за долю народу та прикладання активних зусиль для покращення життя членів суспільства, виховання молоді в дусі відданості народним традиціям та готовності дотримуватися існуючих законів та моральних норм поведінки (китай); проведення політики зміцнення національної державності, встановлення гармонійних відносин між державою та церквою, забезпечення єдності та суверенності політичної влади, керування правителями у своїх діях державними та національними інтересами, важливість виховання молоді в дусі відданості своєму народу та готовності зі зброєю в руках захищати його незалежність, прагнення сумлінно виконувати закони та моральні приписи (Україна); здійснення сприятливої для розвитку держави політики, зміцнення державної влади шляхом допущення своїх підданих до часткового співуправління державою, організація освіти молодих людей із метою виховання їх як відданих і законслухняних громадян та прихильників католицького віри (Франція). Як з'ясовано, витоки становлення ідеї формування політичної культури у предків сучасних китайців, українців та французів мають як відмінності, так і певну схожість.

2. На основі виділення та зіставлення основних теоретичних положень китайських, українських і французьких учених про формування політичної культури студентів університетів визначено, що в дисертації під політичною культурою студента розуміється інтегративне особистісне утворення, яке визначає його ставлення до політичної дійсності, способи політичної

поведінки та форми політичної діяльності в суспільстві. також зроблено висновок про те, що політична культура особистості включає: розвинені мотиви, що проявляються у прагненні індивіда оволодіти політичними знаннями та вміннями, стимулюють його політичну активність; прояв людиною позитивних емоцій від участі в політичній діяльності та політичному житті загалом, стійкого ціннісного ставлення до різних політичних процесів та явищ; засвоєну політичну термінологію, знання про суть політики, конституційні права й обов'язки громадянина тощо; сформовані вміння аналізувати й інтерпретувати політичні явища та події, робити виважені політичні вибори, готовність брати активну участь у політичному житті держави; наявність у молодих людей таких необхідних якостей, як громадянськість, чесність, соціальна відповідальність, ініціативність, активність тощо.

3. У дисертації узагальнено й зіставлено досвід формування політичної культури студентів в університетах кнр, україни та франції. як установлено, у всіх цих країнах ефективним засобом її формування є вивчення майбутніми фахівця відповідних навчальних дисциплін, залучення до участі в роботі органів студентського самоврядування, волонтерській діяльності тощо. Водночас доведено, що досвід формування політичної культури студентів університетів у кожній з указаних країн має свою специфіку. так, у кнр провідну роль у формуванні політичної культури відіграють комуністична партія та комуністичний союз молоді китаю, представники яких суворо контролюють перебіг та зміст здійснення цього процесу.

Важливо також зазначити, що у французьких університетах спеціально організована кураторами чи іншими викладачами цілеспрямована позааудиторна робота зі студентами в указаному напрямі не проводиться. провідна роль у цьому процесі формування політичної культури майбутніх фахівців належить молодіжним громадським організаціям та іншим неформальним студентським об'єднанням, студентським радам, тимчасовим комісіям, дискусійним групам, які створюються для виконання конкретних

завдань.

4. На підставі результатів порівняльного аналізу визначено перспективні лінії творчого використання педагогічно цінних теоретичних і практичних напрацювань китайських та французьких педагогів із формування політичної культури студентів в умовах українських університетів. Так, серед перспектив творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду формування політичної культури студентів китайських університетів в практиці роботи українських університетів слід відзначити такі: забезпечення системного впливу на формування політичної культури студентів в їхній аудиторній та позааудиторній діяльності; розробка і пропонування студентам нових актуальних для сьогодення дисциплін суспільствознавчої спрямованості, збагачення змісту різних гуманітарних дисциплін навчальними матеріалами, засвоєння яких сприяє формуванню політичної культури студентів; стимулювання майбутніх фахівців до активної участі в різних видах політичної діяльності, формування в них бажання прикладати активні зусилля заради подальшого розвитку демократії в країні, відповідальності за свої дії і перед собою, і перед іншими людьми; проведення профілактичної роботи зі студентами, щоб їхня політична активність проявлялась у межах правового поля; формування у студентів шанобливого ставлення до історії власного народу та становлення його громадянськості, а також до сучасної політики діючого уряду. у дисертації також виокремлено такі перспективи творчого використання теоретичних та практичних доробок французьких педагогів в українських університетах: надання молодим людям можливості брати участь у різних політичних акціях, санкціонованих демонстраціях, страйках, спрямованих на відстоювання як власних інтересів, так і прав інших людей, без негативних наслідків для членства людини серед студентів університету; прояв керівництвом та викладачами університету політичної толерантності, поваги до політичного вибору кожної особистості, відсутність нав'язування їй конкретних політичних поглядів; заохочення майбутніх фахівців до участі в

різних молодіжних організаціях, насамперед у профсоюзній організації, які сприяють накопиченню досвіду громадсько-політичної діяльності; залучення студентів до роботи в органах студентського самоуправління різного рівня, що забезпечує становлення молодого людини як політичного лідера.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. подальшої розробки потребують питання формування політичної культури студентів університетів в інших країнах, виявлення педагогічних умов підвищення ефективності цього процесу, а також організації майбутніми фахівцями самовиховання в указаному напрямі.

ДОДАТКИ

Додаток А

Фрагмент програми курсу

«Політика і культура в стародавньому Китаї»

北京大学通选课申请表

开课单位	历史学系（中国古代史研究中心）			课程编号	02131110		
课程中文名称	中国古代的政治与文化			课程周学时	2学时		
课程英文名称	Politics and Culture in Traditional China			课程学分	2学分		
授课对象	本科生						
先修课程	无						
教师姓名	阎步克	年龄	47	职称	教授	工资号	54482
	邓小南	年龄			教授	工资号	

课程简介（为了便于学生选课，请不少于200字，可另附页）

本课包括若干专题，涉及了古代政治与文化的关系与变迁之上，以期为学生了解传统中国的政治文化，提供一个深入浅出的线索。其中包括：中国文明的起源和早期国家的特点；战国“士”阶层的形成及其文化社会特征，秦汉的政治与法家、道家、儒家思想的关系、文吏与儒生的分化与融合问题，中古门阀政治、玄学清谈与名士风貌、南北朝的分立和北朝官僚政治的复兴，南北文化的交融与隋唐统一格局的形成、丝绸之路与东西文化的交流、新型士人的境界与情怀、规范与制约：文官制度的演变、唐宋学术与教育发展的新趋势、唐太宗、宋太祖和成吉思汗、唐宋明清政治文化中心的迁移与分居、多元一体与中华文明的前近代形态等。

	作者译者	书名	出版社	出版年
参 考 书 (必 须 填 写 ， 不 得 少 于 5 部)	1、钱穆，国史大纲（修订本），商务印书馆，1994			
	2、谢维扬，中国早期国家，浙江人民出版社，			
	3、余英时，士与中国文化，上海人上出版社，1987			
	4、阎步克，士大夫政治演生史稿，北京大学出版社，1996			
	5、田余庆，东晋门阀政治，北京大学出版社，1986			
	6、王瑶，中古文学史论，北京大学出版社，1986			
	7、陈寅恪，隋唐制度渊源略论稿，三联书店，1954			
	8、陈寅恪，唐代政治史述论稿，上海古籍出版社，1982			
	9、朱瑞熙，中国政治制度通史（宋代卷），人民出版社，1997			
	10、韩儒林等，元朝史，人民出版社，1986			
	11、傅衣凌等，明史新编，人民出版社，1994			
	12、孟林，明清史讲义，中华书局，1984			

教学大纲（请另附页，要说明有关教学环节的安排：包括课堂讲授，比例应上于90%；讨论，比例应大于10%；读书报告或小论文。还要说明考试要求，及在考试中几个教学环节所占考试成绩的比重等）

院系意见（请就师资水平做出评价，并对开课时间及能否按时开课作出承诺）

教学主任（院长）签字：

2001年月日

通选课审订小组审批意见：

负责人签字：

年月日

Додаток Б

Фрагмент програми курсу «Введення в міжнародну політику»

(北京大学通选课申请表)

	国际关系学院			课程编号			
课程中文名称	国际政治概论			课程周学时		2 学时	
课程英文名称	Introduction to International Politics			课程学分		2 学分	
授课对象	全校本科生						
先修课程	无						
教师姓名	王联	年龄	34	职称	副教授	工资号	67241
课程简介 (为了便于学生选课, 请不少于200字, 可另附页)							
着重讲授有关国际政治的基本概念、分析框架、研究基本方法, 国际政治体系的形成演变, 国家及国家利益、国际战略和对外政策等内容, 进一步讨论国际关系中的冲突与合作、战争与和平, 以及经济因素、民族宗教因素和国际组织等在国际政治中的作用及影响。通过较为全面的介绍和分析, 使学生对国际政治这一学科有一个基本的了解, 为进一步观察和分析国际问题、学习和研究国际政治理论提供初步的基础。							
	作者译者		书名		出版社		
教材 (若有)	梁守德、洪银娴		《国际政治学原理》		北京大学出版社		
	张季良		《国际关系学概论》		世界知识出版社		
	冯特君、宋新宁		《国际政治概论》		人民大学出版社		
	金应忠、倪世雄		《国际关系理论比较研究》		中国社科出版社		
	作者译者		书名		出版社		
参考书 (必须填写, 不得少于10部)	1	资中筠		《国际政治理论探索在中国》		上海人民出版社	
	2	上海国际关系学会		《国际关系理论初探》		上海外语教育出版社	
	3	袁明		《跨世纪的挑战》		重庆出版社	
	4	王逸舟		《当代国际政治析论》		上海人民出版社	
	5	阎学通、孙学峰		《国际关系研究的实用方法》		人民出版社	
	6	宦乡		《当代世界政治经济基本问题》		世界知识出版社	
	7	陈忠经		《国际战略问题》		时事出版社	
	8	王逸舟		《西方国际政治学: 历史与理论》		上海人民出版社	
	9	R·基欧汉		《霸权之后》		上海人民出版社	
	10	R·吉尔平		《国际关系政治经济学》		经济科学出版社	
	11	H·J·摩根索		《国家间政治》		中国人民公安大学出版社	

Додаток В

Фрагмент переліку позааудиторних заходів, що проводились в Пекінському університеті з метою формування політичної культури студентів

1. Фестиваль правової й політичної культури.
2. Звіт студентів-волонтерів про надання допомоги в організації та проведення важливих заходів у КНР
3. Проведення лекції Лу Яном на тему «Значення історії для сучасної епохи».
4. Прес-конференція з ведучою щотижневого телевізійного шоу та журналістом китайського міжнародного новинного телевізійного телеканалу Global Television Network для міжнародної аудиторії Лю Сінь.
5. Конференція «Оцінка досвіду державного управління» (присвячена оцінюванню досвіду здійснення національного управління з точки зору нації, суспільства та окремих громадян з метою виявлення її основних переваг і недоліків національного управління, що, у свою чергу, дасть змогу прискорити розвиток соціалістичної системи з китайськими характеристиками та сприяти модернізації системи державного управління).
6. Нарада на тему «Пізнай себе, зрозумій світ», під час проведення якої викладачі та студенти університету розповідали про свої життєві досягнення, ділилися спогадами про те, як вони долали складні проблеми на своєму життєвому шляху.
7. Молодіжний форум національної політики на тему «Один пояс та один шлях: китайська мрія та нова глобальна модель світу в ХХІ ст.».
8. Форум з розвитку та реформування студентських організацій у КНР.

9. Фестиваль презентації студентських асоціацій Пекінського університету.

Додаток Г

Структура навчальної дисципліни «Вступ до політології»

Назви розділів і тем	Кількість годин (денна форма)					
	Усього	л	п	лаб	інд	ср
Розділ 1. Поняття політики як суспільного явища						
Тема 1 Природа політики.	13	4	4			5
Тема 2. Виникнення політики	7	1	1			5
Тема 3 Політика як суспільне явище.	7	1	1			5
Тема 4 Взаємодія політики з іншими сферами життя	9	2	2			5
Разом за розділом 1	36	8	8			20
Розділ 2 Інституціоналізація політичної науки						
Тема 5 Виникнення та предмет політології як міждисциплінарної, багаторівневої ідеографічної та номотетичної науки.	6	1	1			4
Тема 6 Відкритість політології як міждисциплінарної, багаторівневої інтегративної наукової дисципліни та її взаємозв'язок з іншими соціальними та гуманітарними науками.	6	1	1			4
Тема 7 Теоретико-методологічні засади та понятійно-категоріальний апарат політології як міждисциплінарної, інтегративної та багаторівневої наукової та навчальної дисципліни.	8	2	2			4
Тема 8 Системна цілісність рівнів політичного знання та рівнів аналізу політичних проблем – результат та необхідна умова реального функціонування сучасної політології як міждисциплінарної, інтегративної та багаторівневої наукової та навчальної дисципліни.	8	2	2			4
Тема 9 Національні школи політичної науки Європи та США.	4	1	1			2
Тема 10. Розвиток вітчизняної політології. Особливості, проблеми і перспективи інституціоналізації політології та професії політолога в суверенній Україні.	4	1	1			2
Разом за розділом 2	36	8	8			20

Розділ 3. Політологічне трактування сутності політичної влади та держави						
Тема 11. Поняття влади. Відносини панування та підкорення	12	4	4			4
Тема 12. Основні концепції влади	12	4	4			4
Тема 13. Політична та державна влада загальне та особливе	16	6	6			4
Тема 14. Легітимація та делітимація політичної влади	12	4	4			4
Тема 15 Держава та основні причини її виникнення	12	4	4			4
Разом за розділом 3	76	26	26			24
Розділ 4 Суб'єкти політичного процесу						
Тема 17 Людина як суб'єкт та об'єкт політичного процесу	12	4	4			4
Тема 18 Соціальні групи як суб'єкти політики	8	2	2			4
Тема 19 Політичні еліти як суб'єкти політики	8	2	2			4
Тема 20 Групи інтересів як суб'єкти політики	6	2	2			2
Тема 21 Нація як суб'єкт політики	6	2	2			2
Разом за розділом 4	40	12	12			16
Розділ 5 Міжнародні відносини та глобалізація						
Тема 22 Суб'єкти та об'єкти міжнародних відносин	12	2	2			
Тема 23 Особливості міжнародних відносин на початку XXI століття	14	4	2			8
Тема 24 Чинники глобалізації, її суб'єкти та об'єкти.	10		2			8
Тема 25 Україна в умовах глобалізації	16	4	4			8
Разом за розділом 5	52	10	10			32
Усього годин	240	64	64			112

Додаток Д

Фрагмент програми навчальної дисципліни «Політична культура»

Назви розділів і тем	Кількість годин (денна форма)					
	Усього	л	п	лаб	інд	ср
Розділ 1. Теоретичні питання концепції політичної культури						
Тема 1. Віхи формування концепції політичної культури в західній політичній думці	7	2	2			3
Тема 2. Теоретичні підходи до розуміння концепції політичної культури	7	2	2			3
Тема 3. Типологізації як основа аналізу політичних культур	7	2	2			3
Тема 4. Політична свідомість як фактор політичної культури, її суттєві ідеологічні прояви	7	2	2			3
Тема 5. Емоційно - психологічні елементи політичної свідомості в політичній культурі суспільства	7	2	2			3
Тема 6. Орієнтаційно-поведінкова система політичної культури	7	2	2			3
Тема 7. Політична соціалізація як механізм прилучення людей до політичної культури	7	2	2			3
Разом за розділом 1	49	14	14			21
Розділ 2. Політичні культури України, Росії, США та Канади						
Тема 8. Політична культура України	7	2	2			3
Тема 9. Політична культура Росії	7	2	2			3
Тема 10. Політична культура США	7	2	2			3
Тема 11. Політична культура Канади	7	2	2			3
Разом за розділом 2	28	8	8			12
Розділ 3. Приклади західних та східних політичних культур						
Тема 12. Особливості західної політичної культури. Політична культура Великої Британії	7	2	2			3
Тема 13 Політична культура Німеччини	7	2	2			3
Тема 14 Політична культура Франції	7	2	2			3
Тема 15 Особливості східної політичної культури. Політична культура Китаю	7	2	2			3
Тема 16 Політична культура Японії	7	2	2			3

Тема 17 Політична культура арабських країн	3				4
Тема 18 Політична культура африканських країн	3				4
Разом за розділом 3	43	10	10		23
Усього годин	120	32	32		56

Додаток Е

Фрагмент навчального плану магістрантів політичних наук, які навчаються в Університеті Париж II Пантеон-Ассас (L'université Paris 2 Panthéon-Assas)

Master Science politique 1ère année					
Intitulé des UE et des éléments pédagogiques (EP)	Volume		Info RCC		
	CM	TD	Coef.	ECTS	
Semestre 1					
UE 1 :					
1 TD obligatoire de Sociétés politiques comparées + 1 TD au choix					
Cours obligatoire	<i>Sociétés politiques comparées</i>	33	18	2	5
Cours obligatoire	<i>Théories politiques</i>	33	18	1 ou 2*	2 ou 5*
Cours obligatoire	<i>Politique Internationale</i>	33	18	1 ou 2*	2 ou 5*
*Coef 2 si cours + TD / ects 5 si cours +TD					
UE 2 :					
6 cours obligatoires dont possibilité 1 cours d'économie parmi 2					
Cours optionnel	<i>Sociologie des mouvements sociaux</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Sociologie des politiques publiques</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Politique de l'Union européenne</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Genre, race et classe</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Sociologie de l'opinion</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Médias et compétition politique</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Cours ext. Introduction to Economic History</i>	24	0	1	3
Cours optionnel	<i>Cours ext. Political Economy</i>	36	0	1	3
Total		303	54		30
		357			
Volume horaire étudiant		273<291			
Semestre 2					
UE 1 :					
Chaque étudiant choisit une spécialité					
Il suit obligatoirement la conférence de spécialité correspondante					
Dominante : COMMUNICATION ET POUVOIR					
Cours obligatoire	<i>Systèmes des médias</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Médias, information et politique</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Sociologie des réseaux et communication numérique</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Conférence de spécialité : communication et pouvoir</i>	0	24	2	6

	Dominante : ÉTUDES AFRICAINES MÉDITERRANÉENNES				
Cours obligatoire	<i>Anthropologie politique et dynamiques sociales de l'Afrique</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Afrique et mondes méditerranéens dans la globalisation : économie politique des réformes</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Gouvernance, conflits et développement dans les pays africains et méditerranéens</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Conférence de spécialité : Études africaines et méditerranéennes</i>	0	24	2	6
	Dominante : RELATIONS INTERNATIONALES				
	3 cours à choisir parmi :				
Cours optionnel	<i>Théories des Relations internationales</i>	33	0	1	4
Cours optionnel	<i>Sociologie des Relations internationales</i>	33	0	1	4
Cours optionnel	<i>Politique étrangère</i>	33	0	1	4
Cours optionnel	<i>Relations Nord/Sud</i>	33	0	1	4
Cours optionnel	<i>Relations extérieures de l'UE</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Conférence de spécialité : relations internationales</i>	0	24	2	6
	Dominante : SOCIOLOGIE DES INSTITUTIONS POLITIQUES				
Cours obligatoire	<i>Analyse de la décision politique</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Sociologie des organisations politiques et sociales</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Sociologie des institutions</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Conférence de spécialité : sociologie des institutions politiques</i>	0	24	2	6
	Dominante : AFFAIRES PUBLIQUES EUROPEENNES				
Cours obligatoire	<i>Administration de l'UE</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Relations extérieures de l'UE (avec spécialité RI)</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Action publique, Europe et territoires</i>	33	0	1	4
Cours obligatoire	<i>Conférence de spécialité : affaires publiques européennes</i>	0	24	2	6
	UE 2			3	6
	Deux cours en anglais au choix + conf. de méthodes obligatoire				
Cours optionnel	<i>Comparative european politics</i>	24	0	1	2
Cours optionnel	<i>Introduction to post-socialist Europe</i>	24	0	1	2
Cours optionnel	<i>Cours ext. Theories of collective choice</i>	18	0	1	2
Cours obligatoire	<i>Conférence de méthodes : Etude de textes de Science Politique en langue anglaise</i>	0	18	1	2
	Modules obligatoires				
Cours obligatoire	<i>Ethique et déontologie de l'action publique</i>	4	0	VAL	VAL
Cours obligatoire	<i>Ethique et déontologie des relations professionnelles</i>	4	0	VAL	VAL
	U E 3			2	6
Cours obligatoire	<i>Dossier de recherche</i>	0	0	2	6
Cours obligatoire	<i>Expérience en milieu professionnel</i>	0	0	VAL	VAL
	Total	635	138		30
		773			

Volume horaire étudiant	155	42		
Total annuel	938	192		60
	1130			

Додаток Ж

Список праць, опублікованих автором за темою дисертації

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Лун Фен. Определение сущности политической культуры личности в научной литературе. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. праць Херсон. нац. тех. ун-ту. Херсон, 2015. Вип. 1(12). С. 67–69.

2. Лун Фен. Аналіз розробленості проблеми формування політичної культури у студентів китайських університетів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2016. Вип. 49 (102). С. 185-190.

3. Лун Фен, Ткачова Н. О. Порівняльна характеристика моделей формування політичної культури студентів вищих навчальних закладів у Франції та КНР. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Х., 2017. Вип. 58. С. 228–238.

4. Лун Фен. Особенности формирования политической культуры у студенческой молодежи в условиях глобализации. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Клас. приват. ун-ту. Запоріжжя, 2017. Вип. 52 (105). С. 144–149.

5. Лун Фен. Сучасний стан проблеми формування політичної культури у студентів французьких вишів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. ДВНЗ «Донб. держ. пед. ун-т». Харків, 2017. С. 166-173.

6. Long Fen, Tkachova N. The analysis of the experience of the formation of political culture of university students in Ukraine and China. *News of Science and Education*. 2018. № 2 (58). P. 16-20.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Лун Фен, Ткачова Н. О. Особливості формування політичної культури студентів у виховному середовищі сучасного вишу. *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктам* : матер. науково-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2016 р.). Харків, 2016. С. 21-22.

8. Лун Фен, Ляо Цайчжи. Проблема формування політичної культури студентів французьких, китайських та українських вишів у науково-педагогічному дискурсі. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квітня 2017 р.). Х., 2017. С. 12 –16.

9. Лун Фен. Теоретичні та практичні аспекти формування політичної культури студентів вишів у КНР. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення та підходи* : зб. матер. III-ї Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Баку – Ужгород – Дрогобич). Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017. С. 215–217.

Відомості про результати апробації дисертації

Основні результати й висновки роботи оприлюднювались на засіданнях кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2013-2018 рр.); на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній* – «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку – Ужгород – Дрогобич, 2017); *всеукраїнській* – «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2016).

